

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

факультет політичних наук

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

кафедра історії

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри історії

_____ І.С. Міронова

“ _____ ” _____ 20__ року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему:

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Керівник:

д. ю. н., доцент

Підберезних Інна Євгеніївна

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент:

директор Центрального державного

архіву вищих органів влади та

управління України,

д. і. н., професор

Левченко Лариса Леонідівна

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконав:

студент VI курсу групи 634 М

Костюк Євгеній Михайлович

(П.І.Б.)

Спеціальності:

032 «Історія та археологія»

(шифр і назва спеціальності)

ОПП:

«Історія та археологія»

Миколаїв – 2024 рік

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

<u>Інститут, факультет, відділення</u>	<u>факультет політичних наук</u>
<u>Кафедра, циклова комісія</u>	<u>кафедра історії</u>
<u>Рівень вищої освіти</u>	<u>другий (магістерський)</u>
<u>Спеціальність</u>	<u>032 «Історія та археологія»</u>
<u>ОПП / ОНП</u>	<u>«Історія та археологія»</u>

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри історії

_____ І. С. Міронова

“ ” _____ 2024 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Костюку Євгену Михайловичу

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проекту (роботи) Зовнішня політика Великобританії в останній третині XIX – на початку XX століття

керівник роботи: Підберезних Інна Євгеніївна, д.ю.н., професор
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від
«25» вересня 2024 року № 245.

2. Строк подання студентом проекту (роботи) «22 листопада 2024 року

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи: вступ, основна частина, висновок, список використаних джерел та літератури, додатки (якщо є).

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) згідно з планом кваліфікаційної роботи магістра.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) не планується

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Підберезних І.Є.		
Розділ 1	Підберезних І.Є.		
Розділ 2	Підберезних І.Є.		
Розділ 3	Підберезних І.Є.		
Висновки	Підберезних І.Є.		

7. Дата видачі завдання 26.09.2024**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1.	Вступ до кваліфікаційної роботи	вересень 2024	
2.	Розділ 1. Стан наукової розробки проблеми	жовтень 2024	
3.	Розділ 2. Зовнішня політика Великобританії в Азії та Африці	жовтень 2024	
4.	Розділ 3. Зовнішня політика Британії на європейському та американському континентах	жовтень 2024	
5.	Висновки	листопад 2024	
6.	Переддипломна практика	11.11 – 24.11. 2024	
7.	Оформлення списку використаних джерел та літератури, додатків	листопад 2024	
8.	Попередній захист	22.11.2024	
9.	Рецензія на дипломну роботу	02.12.2024	
10.	Захист дипломної роботи	17.12 2024	

Здобувач

_____ (підпис)

Костюк Є.М.

_____ (прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи)

_____ (підпис)

Підберезних І.Є.

_____ (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ	14
1.1. Історіографія проблеми.....	14
1.2. Джерельна база дослідження.....	41
1.3. Методологія та методи дослідження	47
РОЗДІЛ 2. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ В АЗІЇ ТА АФРИЦІ	50
2.1. Перехідний етап.....	50
2.2. Політика відносно Далекого Сходу.....	54
2.3. Англо-німецьке протистояння в Африці.....	63
РОЗДІЛ 3. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА БРИТАНІЇ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ТА АМЕРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТАХ	69
3.1. Британська дипломатія у Європі.....	69
3.2. Британська зовнішня політика у Північній Америці.....	79
3.3. Британська зовнішня політика у Південній Америці.....	90
ВИСНОВКИ	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	105
ДОДАТКИ	114

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

МЗС – Міністерство закордонних справ

PUS - Permanent Under-Secretary (Постійний заступник секретаря)

США – Сполучені Штати Америки

ВБ – Велика Британія

РІ – російська імперія

CSS – Confederate States Ships (Кораблі Конфедеративних Штатів)

USS – United States Ships (Кораблі Сполучених Штатів)

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Зовнішня політика Великобританії у другій половині XIX століття – це період, коли британська імперія займала ключове місце у світовій політиці. Великобританія була відома своєю стратегією «блискучої ізоляції», що передбачала утримання відносин з іншими великими державами на мінімальному рівні, покладаючись переважно на свою морську потужність та зовнішньоекономічні відносини. Це була одна з перших країн, яка розвинула парламентську демократію та велику промисловість, вплинула на її здатність формувати і здійснювати активну зовнішню політику, спираючись на внутрішні ресурси та геополітичні переваги.

Дане дослідження є ключовим для розуміння формування сучасного світового порядку, оскільки роль Великобританії в ті роки була найбільш визначальною у міжнародних відносинах. Зовнішня політика Великобританії у другій половині XIX століття визначала динаміку інтернаціональних конфліктів та змінювала геополітичні зони впливу.

Аналіз даної проблеми дозволяє зрозуміти причини та наслідки колоніальної експансії Великобританії та її вплив на розвиток інших країн, розібратися в механізмах формування та функціонування глобальних союзів та альянсів із-за зростаючої уваги до імперіалістичних процесів та їхнього впливу на сучасні відносини міжнародного співтовариства.

Подальше дослідження цієї теми дозволить виявити взаємозв'язок між зовнішньою політикою Великобританії та її внутрішньою ситуацією та політичними трансформаціями. Зростаюче значення міжнародної торгівлі та фінансових відносин у другій половині XIX століття робить цю тему актуальною для вивчення економічних аспектів зовнішньої політики. Урахування ролі Великобританії у міжнародних відносинах дозволяє зрозуміти динаміку розвитку міжнародних організацій та інститутів. Розгляд зовнішньополітичних стратегій Великобританії у цей період є важливим для аналізу сучасних конфліктів та спроб їх мирного вирішення. Врахування

історичного досвіду зовнішньої політики Великобританії є актуальним для визначення можливих шляхів вирішення сучасних міжнародних проблем та конфліктів, зокрема в Україні.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика Великобританії, яка охоплює різноманітні аспекти її взаємодії з іншими країнами та регіонами світу.

Предметом дослідження є конкретні стратегії, тактики та рішення, які були прийняті урядом Великобританії у сфері зовнішньої політики протягом досліджуваного періоду.

Метою дослідження є всебічний аналіз зовнішньої політики Великобританії в останній третині XIX – на початку XX століття, визначення основних напрямів її міжнародної діяльності, зокрема в європейському, азійському та африканському контекстах, а також оцінка впливу політики Великобританії на формування геополітичного порядку того часу. Дослідження має на меті розкрити особливості колоніальних стратегій Великобританії, окреслити її роль у вирішенні глобальних конфліктів та стабілізації регіональних зон впливу, а також проаналізувати довготривалі наслідки британської зовнішньої політики для становлення світового порядку на межі XX століття.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі **завдання**:

1. Проаналізувати сучасний стан наукової розробки проблеми – дослідити ключові аспекти історіографії питання, ознайомитися з основними працями та підходами зарубіжних і вітчизняних дослідників, що висвітлюють зовнішню політику Великобританії в останній третині XIX – на початку XX століття. Це завдання передбачає критичне осмислення наукових дискусій, обговорення головних історіографічних поглядів щодо британських зовнішньополітичних пріоритетів, зокрема колоніальної експансії, політики ізоляції, а також її позицій в Європі, Азії та Африці.

2. Вивчити основні напрями колоніальної політики Великобританії в Азії та Африці – дослідити політичні, економічні та стратегічні мотиви британського експансіонізму в цих регіонах, звернувши особливу увагу на

дипломатичні стратегії, якими уряд Великобританії користувався для утримання контролю над колоніями та стабілізації впливу в Азії (включно з «Великою грою» в Центральній Азії) і Африці. Особливо важливою є роль Великобританії в англо-німецькому протистоянні за африканські території та її діяльність на Берлінській конференції 1884–1885 років.

3. Дослідити зовнішньополітичну діяльність Великобританії у відносинах із європейськими державами – проаналізувати політику Британії у відносинах з основними європейськими державами, особливо з Францією та Німеччиною, зокрема у контексті англо-французьких переговорів та суперництва з Німеччиною. Важливим є дослідження концепції «блискучої ізоляції» як стратегічної лінії британської дипломатії та оцінка її ефективності для збереження стабільності на європейському континенті.

4. Проаналізувати особливості британської зовнішньої політики на американському континенті – вивчити позицію Великобританії щодо держав Північної та Південної Америки, її роль у формуванні міжнародних відносин у цих регіонах. Особливу увагу слід приділити британській політиці під час Громадянської війни у США, її економічному впливу в Південній Америці, зокрема в Аргентині, а також протистоянню з іншими колоніальними державами за регіональні ресурси.

5. Виявити вплив економічних та геополітичних факторів на зовнішньополітичний курс Великобританії – проаналізувати, як розвиток промислової революції та інтенсивне економічне зростання Британії в XIX столітті впливали на її зовнішню політику, а також дослідити геополітичні умови, які вимагали від Британії розробки особливої дипломатичної стратегії. Особливу увагу слід приділити ролі флоту як головного засобу захисту економічних і політичних інтересів Британії за кордоном.

6. Оцінити значення зовнішньої політики Великобританії для розвитку міжнародних відносин – проаналізувати, як британська зовнішня політика останньої третини XIX – початку XX століття вплинула на структуру міжнародної системи, формування союзів, політичних альянсів, а також на

розв'язання глобальних конфліктів. Дане завдання передбачає оцінку місця Великобританії в становленні новітньої системи міжнародних відносин, а також її вплив на формування політичних та економічних процесів у світі напередодні Першої світової війни.

Виконання зазначених завдань дозволить отримати всебічну картину зовнішньої політики Великобританії у визначений період, систематизувати наукові підходи до оцінки британського впливу на міжнародні відносини та зробити висновки щодо ролі Великобританії в процесах глобальної політики межі XIX–XX століть.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1840 по 1907 роки, що відображає ключові події та зміни у зовнішній політиці Великобританії протягом цього періоду.

Територіальні межі роботи обмежені діяльністю Великобританії на міжнародній арені та її взаємодією з іншими державами та регіонами, зокрема Європою, Азією, Африкою та Америкою.

Методологічна основа даного дослідження ґрунтується на комплексному підході до вивчення зовнішньої політики Великобританії в останній третині XIX – на початку XX століття, що охоплює історичний, аналітичний та міждисциплінарний аспекти. Такий підхід дозволяє розглянути зовнішню політику як багатовимірний процес, що відображає впливи соціальних, економічних та політичних факторів і вимагає ретельного використання наступного спектру методів:

1. Принципи історизму та об'єктивності. Одним з основоположних принципів дослідження є принцип історизму, який дозволяє розглянути зовнішньополітичну діяльність Великобританії у контексті загальної еволюції міжнародних відносин та політичної ситуації того періоду. Цей підхід передбачає аналіз подій, явищ і процесів у їх історичній послідовності, що дозволяє з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки та логіку прийняття ключових рішень у зовнішній політиці. Принцип об'єктивності забезпечує неупереджене оцінювання діяльності Великобританії, дозволяючи уникнути суб'єктивного

трактування фактів і зосередитися на документально підтверджених даних та достовірних джерелах.

2. Історико-порівняльний метод. Цей метод використовується для порівняння зовнішньої політики Великобританії з політиками інших великих держав того часу, зокрема Німеччини, Франції та Росії. Порівняння дозволяє виділити особливості та закономірності британської дипломатії, а також оцінити її вплив на міжнародну систему та розвиток геополітичних процесів. Завдяки цьому методу можна дослідити характерні риси британської політики «блискучої ізоляції», її роль у підтриманні балансу сил у Європі та стратегії збереження колоніальної переваги.

3. Ретроспективний метод. Застосування ретроспективного методу дозволяє реконструювати події минулого, встановити їхній контекст і значення у світовій історії. Цей метод допомагає виявити коріння зовнішньополітичних стратегій Великобританії, їх зв'язок із попередніми історичними подіями, такими як війни, міжнародні угоди та політичні альянси, що формували міжнародну систему XIX століття.

4. Метод системного аналізу. Системний аналіз використовується для дослідження зовнішньої політики Великобританії як цілісної системи, що функціонує під впливом різноманітних внутрішніх і зовнішніх факторів. Застосування цього методу дозволяє розглянути зовнішню політику як сукупність взаємопов'язаних елементів (економічних, військових, дипломатичних, ідеологічних), які впливають на реалізацію загальних стратегічних цілей країни. Системний підхід забезпечує цілісне розуміння структури та функціонування зовнішньої політики Великобританії в її взаємодії з іншими суб'єктами міжнародних відносин.

5. Міждисциплінарний підхід. Оскільки дослідження зовнішньої політики охоплює численні аспекти, такі як економічний вплив, військово-політична безпека та культурні чинники, важливим є застосування міждисциплінарного підходу, що включає методи політичної науки, економіки та соціології. Такий

підхід дозволяє всебічно проаналізувати зовнішньополітичні ініціативи Британії та їхній вплив на міжнародну систему того часу.

Завдяки застосуванню даних методів, дослідження дозволяє реконструювати складний комплекс зовнішньополітичної діяльності Великобританії, виявити її ключові напрямки і стратегічні пріоритети, а також оцінити вплив британської політики на міжнародні відносини кінця XIX – початку XX століття. Такий методологічний підхід забезпечує об'єктивне та багатовимірне розуміння зовнішньої політики Великобританії у визначений період, дозволяючи зробити ґрунтовні висновки та розширити існуючі знання про цей важливий історичний етап.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що здійснено комплексний аналіз зовнішньої політики Великобританії в останній третині XIX – на початку XX століття, враховуючи її багатовекторність та стратегічні пріоритети у Європі, Азії, Африці та на Американському континенті. Виявлено нові аспекти політики «блискучої ізоляції», зокрема її вплив на європейський баланс сил і міжнародні альянси, що відрізняється від традиційних уявлень про британську відстороненість. Досліджено вплив економічних і геополітичних чинників на британську зовнішню політику, що дозволяє розширити розуміння колоніальної експансії Великобританії та її стратегій у захисті торговельних інтересів. Уточнено особливості англо-німецького суперництва за контроль над африканськими територіями та роль Великобританії в регулюванні цього конфлікту через дипломатичні механізми, зокрема на Берлінській конференції. Винесено нові інтерпретації зовнішньополітичних відносин Великобританії з Південною Америкою, зокрема через її економічний вплив на Аргентину та Бразилію.

Практичне значення. Висновки роботи можуть слугувати основою для подальших наукових досліджень, спрямованих на вивчення політичних, економічних та культурних впливів Великобританії на світовий порядок у зазначений період. Практичні напрацювання дослідження мають потенціал для використання у сучасній дипломатичній діяльності, зокрема для аналізу

історичних основ міжнародних конфліктів та переговорних процесів, а також для вивчення ефективних моделей зовнішньої політики. Робота надає базу для порівняльного аналізу сучасних міжнародних відносин та політик великих держав, зокрема в контексті змін у системі балансів і альянсів. Одержані результати можуть бути корисними для експертів з міжнародної політики, які займаються аналізом історичних передумов сучасної глобальної системи та взаємовідносин між країнами.

Апробація результатів дослідження.

1. Pidbereznykh I., Kostyuk E. The Concept of Splendid Isolation: a Contemporary Approach. *Scientific Journal of Polonia University. Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej, Częstochowa*, 2024, 65 (2024) nr 4, s. 203-208.

URL: DOI <https://doi.org/10.23856/6523>

2. Костюк Є. М., Підберезних І. Є. Британська колоніальна політика у ХІХ столітті в Азії // «Могилянські читання – 2023» в рамках міжнародного проекту Erasmus+: тези доповідей наукової конференції «Становлення сучасної Української держави: роль європейських цінностей у формуванні демократичного буття», Миколаїв, 7 листоп. 2023 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. С. 157–159.

3. Костюк Є. М. Splendid isolation // «Україна та ЄС: досвід співпраці та перспективи інтеграції в сучасних умовах» в рамках освітнього проекту ЄС Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine»: тези доповідей міжнародної наукової конференції «Україна та ЄС: досвід співпраці та перспективи інтеграції в сучасних умовах», Миколаїв, 19 червня 2024 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2024.

4. Костюк Є. М. «Велика гра» протистояння у Центральній Азії. *Історія України та Європи в контексті збереження європейських цінностей*: Міжнар. наук. конф. 8 листоп. 2024 р., м. Миколаїв: в рамках міжнар. проекту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of

democracy in Ukraine» : тези / Миколаїв : Вид- во ЧНУ імені Петра Могили, 2024. С. 129-131.

Структура дипломної роботи побудована за предметно-хронологічним принципом та відповідає поставленій меті і визначеним завданням. Складається з вступу, трьох розділів основної частини, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи становить 121 сторінку, із них основного тексту – 99 сторінок, список використаних джерел та літератури – 113 позицій.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

1.1. Історіографія проблеми

Дослідження має такі історико-хронологічні межі: друга половина XIX століття (1850–1900-ті рр.). У ході роботи нас мають цікавити як вітчизняна, так і зарубіжна історіографія, хоча з огляду на малу розробку з даної теми серед українських науковців, основний масив інформації є зарубіжним. З огляду на історіографію проблеми можна зробити висновок, що дана тема сьогодні досліджена недостатньо, а тому переважна кількість літератури розроблялась у період з середини XX – до початку XXI століття. Також переважну більшість наукових публікацій становлять праці британських авторів, що може навести на думку, що деякі погляди авторів є суб'єктивними, а тому така література має підлягати більш критичному аналізу.

Аналіз наукової літератури з обраної теми включатиме:

- огляд сучасного стану наукових досліджень проблеми зарубіжних та вітчизняних авторів;
- визначення основних напрямків зовнішньої політики Великобританії, які досліджуються науковцями, включаючи стратегії зовнішньополітичного курсу, оборонні, економічні та правові аспекти міжнародних відносин;
- розкриття суті наукових дискусій, що виникли серед істориків у процесі вивчення даної теми.

З огляду на переважаючу більшість праць закордонних дослідників, доцільним є почати саме із зарубіжної історіографії. Першочергово до іноземних джерел, які розкривають зовнішньополітичний вектор Великобританії в другій половині XIX ст. варто віднести монографії, статті та інші наукові праці європейських вчених.

Пол М. Кеннеді у праці «The Rise and Fall of British Naval Mastery» («Злет і падіння британської морської могутності»)¹ хоча й розглядає великий хронологічний проміжок – від Тюдорів до сучасності, але головну увагу

¹ Paul M. Kennedy. The Rise and Fall of British Naval Mastery. PENGUIN UK, 1976. 464 p.

приділено періоду найбільшого розквіту Британської імперії. Автор досліджує роль військово-морської дипломатії у британській зовнішній політиці упродовж XIX століття. Однак варто враховувати, що в книзі акцент робиться саме на військовій дипломатії, а тому є не до кінця розкриті тонкощі праці інші гілок британської дипломатії.

Також Пол Кенеді у своїй праці «The Realities Behind Diplomacy: Background Influences on British External Policy 1865–1980» («Реальності дипломатії: фактори впливу на зовнішню політику Великої Британії 1865–1980»)² – зробив комплексний аналіз факторів, що формували зовнішню політику Великобританії в критичний період глобальної трансформації. Одним із ключових акцентів цієї роботи є еволюція динаміки британської влади другої половини XIX століття. У ній досліджується проблеми, як Британія керувала мінливим ландшафтом міжнародних відносин, включаючи підйом інших великих держав і виклики, пов'язані з новими ідеологіями та геополітичними змінами. Книга ретельно аналізує вплив індустріалізації, технологічного прогресу та світової торгівлі на британську зовнішню політику, висвітлюючи, як ці чинники вплинули на стратегічні союзи, колоніальну експансію та дипломатичні зобов'язання.

Девід Стіл у своїй праці «Palmerston and Liberalism, 1855–1865» («Палмерстон і лібералізм, 1855–1865 роки»)³ досліджує прем'єрство лорда Пальмерстона і показує, як відомий державний діяч підготував Великобританію до демократії до появи Другого законопроекту про реформи та зробив внесок у тривалий період миру в Європі XIX століття, якому так заздрили наступні покоління.

Д. Стіл у своїй праці «Lord Salisbury: A Political Biography» («Лорд Солсбері: політична біографія»)⁴ досліджує політичну кар'єру Лорда Солсбері, представляє інтерпретацію його характеру та ідей, які сформували історію

² Paul M. Kennedy. *The Realities Behind Diplomacy: Background Influences on British External Policy 1865–1980*. Routledge, 1981. 416 p.

³ Steele E. David. *Palmerston and Liberalism, 1855–1865*. Cambridge University Press, 1991. 467 p.

⁴ Steele E. David. *Lord Salisbury A Political Biography*. Routledge, 2001. 472 p.

Сполученого Королівства. Автор досліджує діяльність Солсбері як прем'єр-міністра і як міністра закордонних справ. Девід Стіл робить акцент на суперечливому аспекті його кар'єри, а саме на його опорі ірландському самоуправлінню, і це детально розглядається. Більше, ніж будь-який інший британський державний діяч, лорд Солсбері був відповідальний за успіх.

Джон Чармлі – британський вчений та дипломатичний історик. Його книга «Splendid Isolation? Britain, the Balance of Power and the Origins of the First World War» («Блискуча ізоляція? Велика Британія, баланс сил і витоки Першої світової війни») ⁵ аналізує концепцію «блискучої ізоляції» у британській зовнішній політиці того часу. Варто зауважити, що книга може дещо ввести в оману: по-перше, це не історія британської зовнішньої політики від другої адміністрації Дізраелі до початку Першої світової війни. Головний інтерес Дж. Чармлі полягає радше в тому, що він називає консервативною або «сільською партією», зовнішньополітичною традицією. По-друге, особливо в першій частині книги, він має справу не з фактичним курсом британської дипломатії, а з британською зовнішньою політикою, тобто з впливом різноманітних груп та осіб всередині Кабінету на формування політики. Книга складається з трьох частин, перша з яких присвячена проблемам британської зовнішньої політики під егідою тандему Дізраелі-Дербі. Далі йде огляд тривалого та непохитного панування лорда Солсбері у зовнішніх відносинах Британії та його продовження під керівництвом лорда Ленсдауна. І хоч остання частина книги вже охоплює період початку ХХ ст. і початок Першої світової війни, але вона дає зрозуміти розклад сил, який тоді сформувався, і як Британська зовнішня політика вплинула на це.

Також варто згадати науковця Аван Фата, який сконцентрував свою увагу на пізньому періоді правління королеви Вікторії і також на такому періоді в історії Великої Британії, як «блискучої ізоляція» (*splendid isolation*). Автор розглядає зовнішню політику Великобританії у пізній вікторіанський період і

⁵ John Charmley. *Splendid Isolation?: Britain, the Balance of Power and the Origins of the First World War*. Hodder & Stoughton, 1999. 518 p.

стверджує, що концепція «блискучої ізоляції» не може бути розглянута як статична та ізольована сила. Натомість, вона переоцінюється з урахуванням сучасних уявлень про відносну силу Британії у світі. Він розглядає зовнішню політику цього періоду як засновану на стратегічних розрахунках, що враховували інтереси Британії як глобальні, а не обмежені регіональними межами. Він вказує на те, що політики того часу активно прагнули до балансу між безпекою на європейському континенті та утриманням колоніальних позицій у різних частинах світу, включаючи період після завершення франко-пруської війни та Другої англо-бурської війни.

Отте Томас Г. – професор дипломатичної історії в Університеті Східної Англії та провідний історик британської зовнішньої політики. Він є автором приблизно вісімнадцяти книжок, багатьох статей. Варто зазначити його праці: «The China Question: Great Power Rivalry and British Isolation, 1894–1905» («Китайське питання: змагання великих держав та ізоляція Великої Британії, 1894–1905 роки»)⁶, «Great Britain, Germany, and the Far-Eastern Crisis of 1897–98» («Велика Британія, Німеччина та криза на Далекому Сході 1897–1898 років»)⁷, у тому числі відомої «The Foreign Office Mind The Making of British Foreign Policy» («Мислення Міністерства закордонних справ: формування британської зовнішньої політики»)⁸. У праці «The Foreign Office and defence of empire, 1856–1914» («Міністерство закордонних справ та захист імперії, 1856–1914 роки»)⁹ автор досліджує проблеми імперської оборони і як вони були пов'язані із зовнішньою політикою Британії в XIX столітті. Він висвітлює подвійну природу британської влади, коли Британська імперія складалася з двох стратегічних блоків: британсько-європейського та англо-індійського. Динаміка європейської політики «сили», що характеризується

⁶ Otte T. G. *The China Question: Great Power Rivalry and British Isolation, 1894–1905*. Oxford University Press, 2007. 357 p.

⁷ Otte T. G. *Great Britain, Germany, and the Far-Eastern Crisis of 1897–8*. *The English Historical Review*. 1995. Vol. 110, No. 439. P. 1157–1179.

⁸ Otte T.G. *The Foreign Office Mind The Making of British Foreign Policy, 1865–1914*. Cambridge University Press, 2011. 469 p.

⁹ Otte T.G. *The Foreign Office and defence of empire, 1856–1914*. *Imperial Defence The old world order 1856-1956*. 2008. P. 9–29.

системою Великих держав і Європейським Концертом, вплинула на зовнішню політику Великобританії в Європі, тоді як її глобальний вплив і морська перевага сформували її закордонну політику.

Фінансові обмеження відіграли значну роль у формуванні британської зовнішньої та імперської політики. Кримська війна виявила слабкі сторони британської військової системи та підкреслила необхідність посилення бюджетного контролю, що призвело до більш обережного підходу до зовнішніх проблем, включаючи скорочення військових витрат до середини 1880-х років.

Ключові події, такі як Паризький договір 1856 року, який тимчасово стримував російську загрозу, підкреслили важливість для Великобританії підтримувати баланс сил у Європі. Однак до 1870-х років система почала руйнуватися, особливо з експансією Росії в Центральній Азії та Східному Середземномор'ї. Дипломатія стала вирішальною в управлінні цими викликами, як видно з політики Дізраелі та Солсбері під час Великої східної кризи та Берлінського конгресу.

Автор робить висновки щодо проблеми імперської оборони, яка перепліталася з фінансовими обмеженнями, мінливою політичною динамікою та необхідністю дипломатичних рішень для збереження позиції Британії в глобальній структурі влади XIX століття. Загалом, автор добре висвітлив проблеми, з якими зіткнулась Великобританія в цей період і це є логічною передумовою до початку «блискучої ізоляція».

Ендрю Ламберт – вагомий науковець у вивченні британської зовнішньої політики цього періоду, який досліджує цю тему через призму партії Торі, яка була вагомим гравцем не тільки у внутрішній, а й зовнішній політиці Британії. Його праця «The Tory World View: Sea Power, Strategy and Party Politics, 1815–1914» («Світогляд Торі: морська сила, стратегія та політика партії, 1815–1914 роки»)¹⁰ висвітлила важливі деталі з діяльності цієї партії як у внутрішніх, так і зовнішніх справах Великобританії.

¹⁰ Andrew Lambert. *The Tory World View: Sea Power, Strategy and Party Politics, 1815–1914*. London, 2016. P. 121–148.

Ангус Хокінс досліджував важливість європейського континенту для британської зовнішньої політики. У своїй праці «British Party Politics, 1852–1886» («Партійна політика Великої Британії, 1852–1886 роки») ¹¹ автор концентрується на політичних іграх у європейських країнах, особливо Франції. Аналізуючи працю можна зробити висновки щодо намагань Англії зберегти баланс сил у Європі.

Британські занепокоєння були зосереджені на підтримці європейського балансу сил, протистоянні амбіціям Наполеона III і визначенні пріоритетів реформ в Італії, включно зі скороченням папської світської влади та боротьбою з корупцією в Королівстві обох Сицилій. Незважаючи на симпатії до італійського націоналізму, багато британських політиків бачили дії Наполеона як корисливі та потенційно підривні для європейської стабільності. Коли Австрія висунула П'ємонту ультиматум, почалася війна, яка призвела до політичних потрясінь у Британії, оскільки уряд консерваторів зіткнувся із звинуваченнями у проавстрійській упередженості. Криза, яка за цим послідує, зрештою призведе до падіння міністерства лорда Дербі в червні 1859 року.

Відносно сучасних наукових робіт, слід виділити Джеймса Стоуна та його монографію «Bismarck and the Great Game: Germany and Anglo-Russian Rivalry in Central Asia, 1871–1890» («Бісмарк і «Велика гра»: Німеччина і англо-російське протистояння в Центральній Азії, 1871–1890 роки») ¹². Автор роботи досліджує роль канцлера Німеччини Отто фон Бісмарка, його участь у Великій грі – стратегічному суперництві між Британською та Російською імперіями в Центральній Азії. Автор стверджує, що хоча такі діячі, як сер Артур Конноллі та Михайло Скобелев добре відомі своїми діями в цьому суперництві, значний внесок О. Бісмарка здебільшого ігнорується. Автор підкреслює вмиле маніпулювання О. Бісмарком англо-російською напруженістю, щоб служити інтересам Німеччини, зокрема у підтримці європейської динаміки влади та запобіганні альянсам, ворожим Німеччині.

¹¹ Angus Hawkins. *British Party Politics, 1852–1886*. Macmillan, 1998. 335 p.

¹² James Stone. *Bismarck and the Great Game: Germany and Anglo-Russian Rivalry in Central Asia, 1871–1890*. *Central European History*. 2015. Vol. 48, No. 2. P. 151–175.

До проблем даної роботи можна віднести її зосередження на маніпуляції О. Бісмарка англо-російською напруженістю, не надаючи ретельного історичного контексту самої Великої гри. Відсутність більшого акценту на протистоянні Англії та росії, відсутність детальної інформації про геополітичну динаміку Центральної Азії в той період, щоб краще зрозуміти дії О. Бісмарка та інших сторін протистояння.

Ендрю Ротштейн був британським журналістом, а також одним із провідних публічних діячів британського комуністичного руху, членом політичного апарату КПВБ. Праця «British Foreign Policy and Its Critics: 1830–1950» («Британська зовнішня політика та її критика: 1830–1950 роки»)¹³ Ендрю Ротштейна, опублікована в 1969 році, є критичним аналізом зовнішньої політики Великобританії з кінця XIX до початку XX століття. Автор заглиблюється в мотивації, стратегії та результати британської зовнішньої політики в цей період, аналізуючи, як вона формувалася внутрішньою політикою, економічними інтересами та глобальною динамікою.

Е. Ротштейн ретельно вивчає різні аспекти британської зовнішньої політики, включаючи імперську експансію, дипломатичні альянси та військові дії. Він також досліджує критику та дискусії навколо цієї політики, як з внутрішньо британської, так і з міжнародної точок зору. Дослідження саме імперської експансії Британії є важливим для розуміння майбутніх змін різних регіонів та самої Великої Британії

Основною проблемою роботи Ендрю Ротштейна є те, що вона відображає певну ідеологічну перспективу, на яку вплинули його політичні переконання. Він був видатним членом Комуністичної партії Великої Британії, і його аналіз британської зовнішньої політики часто сприймається як сформований марксистськими та антиімперіалістичними поглядами. Робота Е. Ротштейна має тенденцію підкреслювати класову боротьбу, імперіалізм і капіталістичну експлуатацію, як центральні теми британської зовнішньої політики, іноді за

¹³ Andrew Rothstein. *British Foreign Policy and Its Critics: 1830–1950*. Lawrence and Wishart, 1969. 130 p.

рахунок інших факторів, таких як інтереси національної безпеки, стратегічні міркування або геополітична динаміка. Такий ідеологічний ухил може призвести до дещо одностороннього зображення історичних подій і політики.

Пол В. Шредер був американським істориком, спеціалізувався на європейській міжнародній політиці з кінця XVI до XX століть, Центральній Європі та теорії історії. Він відомий своїм внеском у дипломатичну історію та міжнародні відносини. Особливу цінність для нас становить його праця «The 19th-century international system: Changes in the Structure» («Міжнародна система XIX століття: зміни в структурі»)¹⁴. П. Шредер у своїй роботі розглядає кілька ключових аспектів, а саме:

– досліджує, як розвивався та змінювався баланс сил між великими європейськими державами, такими як Великобританія, Франція, росія, Австрія та Пруссія. Це включає в себе аналіз союзів, конфліктів і дипломатичних маневрів, які вплинули на розподіл влади;

– звертає свою увагу на зростання націоналізму та його вплив на міжнародну систему, особливо щодо процесів державотворення та територіальних амбіцій. Він також заглиблюється в динаміку імперіалізму та колоніальної експансії, які були важливими рисами XIX століття;

– робота досліджує дипломатичні практики та стратегії, які використовують держави для досягнення своїх політичних і військових цілей. Це включає вивчення договорів, переговорів і ролі дипломатів у формуванні міжнародних відносин;

– П. Шредер обговорює досягнення у військовій техніці та їхні наслідки для ведення війни в XIX столітті. Це включає вплив індустріалізації на збройні сили та стратегії, прийняті державами у відповідь на технологічні зміни.

Загалом робота П. Шредера дає детальне розуміння того, як міжнародна система XIX століття зазнала трансформацій через політичні, соціальні,

¹⁴ Paul W. Schroeder. The 19th-century international system: Changes in the Structure. Cambridge University Press. 1986. Vol. 39, No. 1. P. 1–26.

економічні та технологічні чинники, формуючи хід європейської та глобальної історії.

Стосовно критики роботи Пола В. Шредера варто виділити декілька важливих аспектів:

– по-перше, автор зосереджується на європейських силах і динаміці всередині Європи, не звертаючи уваги на глобальні виміри міжнародної системи XIX століття. Ця європоцентрична перспектива може затьмарити внесок і досвід неєвропейських держав і регіонів;

– по-друге, роботі іноді бракує ширшого міждисциплінарного підходу, зокрема щодо включення ідей політичної економії, культурних досліджень і постколоніальних перспектив. Цей вузький обсяг може призвести до надмірного спрощення складних історичних процесів;

– по-третє, робота демонструє певний ступінь історичного детермінізму, де траєкторія міжнародної системи розглядається як неминуча або зумовлена структурними факторами. Така перспектива може не помічати випадкові події та альтернативні можливості в історії.

Sneh Mahajan – доцент коледжу Индрапрастха Університету Делі, старший науковий співробітник Індійської ради історичних досліджень Нью-Делі, академічний відвідувач Лондонської школи економіки та політичних наук. Її праця «British Foreign Policy 1874–1914: The Role of India» («Британська зовнішня політика 1874–1914 років: роль Індії»)¹⁵ зосереджена на британській зовнішній політиці, колоніальній історії, сучасній історії Індії.

На відміну від попереднього автора, робота Сне Махаджана концентрує свою увагу на Індії, що дає нам інший погляд на британську зовнішню політику того часу. Авторка досліджує британську зовнішню політику між 1874 і 1914 роками, зосереджена на ролі Індії, є важливим внеском у розуміння складності цього періоду. С. Махаджан приділяє значну увагу Індії через її ключове становище в Британській імперії в цей час. Індія була не лише великою колонією, але й важливим джерелом робочої сили, ресурсів і стратегічного

¹⁵ Sneh Mahajan. British Foreign Policy 1874–1914: The Role of India. Routledge, 2003. 288 p.

значення для британських імперських амбіцій. Індія була «перлиною в короні» Британської імперії, слугуючи значним економічним та адміністративним центром. Її внесок був життєво важливим для підтримки британської могутності в усьому світі. Британці розглядали Індію як вирішальний стратегічний актив, особливо з точки зору забезпечення торгових шляхів до Азії та захисту британських інтересів від суперників. Індійські війська відігравали значну роль у британських військових операціях як на Індостанському субконтиненті, так і в інших частинах світу, де Британська імперія мала інтереси. Динаміка управління такою великою та різноманітною колонією, як Індія, вплинула на рішення британської зовнішньої політики, зокрема щодо відносин з іншими державами в Азії та за її межами.

Зосереджуючись на Індії, С. Махаджан проливає світло на те, як британська політика наприкінці XIX та початку XX століть була сформована їхніми імперськими інтересами, стратегічними розрахунками та складнощами управління такою величезною та різноманітною імперією.

Бернард Портер – британський історик і вчений. Його праці «*Britain, Europe and the World 1850–1986: Delusions of Grandeur*» («Британія, Європа і світ 1850–1986 роки: Омани величі») ¹⁶ і «*British Foreign Policy in the Nineteenth Century*» (Зовнішня політика Великобританії в XIX ст.) ¹⁷ – це комплексне дослідження британської зовнішньої політики та її еволюції з середини XIX до кінця XX століття. У книзі розглядаються різні аспекти взаємодії Британії з Європою та світом, досліджуються мотиви, стратегії та наслідки її дій на глобальній арені.

Роботи Б. Портера, особливо «*Britain, Europe and the World 1850–1986*» критично аналізують роль Великобританії як великої європейської держави в цей період, підкреслюючи як її досягнення, так і недоліки. Назва «*Delusions of Grandeur*» пропонує критичний погляд, торкаючись моментів, коли британські

¹⁶ Bernard Porter. *Britain, Europe and the World 1850–1986: Delusions of Grandeur*. London : Unwin Hyman, 1987. 180 p.

¹⁷ Bernard Porter. Review: *British Foreign Policy in the Nineteenth Century*. *The Historical Journal*. 1980. Vol. 23, No. 1. P. 193–202.

політики, переоцінили вплив нації або неправильно зрозуміли глобальну динаміку. Ключові теми, які розглядаються в книзі, включають імперські амбіції Великобританії, її відносини з європейськими державами, її реакцію на глобальні конфлікти, такі як світові війни, її економічні та стратегічні інтереси та поступову зміну її міжнародної позиції від домінуючого глобального гравця до менш впливового учасник глобальних справ. Загалом «Британія, Європа та світ 1850–1986: ілюзія величчя» пропонує нам значний аналіз британської зовнішньої політики упродовж значного періоду історії, пропонуючи розуміння складності її взаємодії з Європою та іншим світом. Хоча праця хронологічно охоплює великий проміжок часу і виходить за рамки, великий акцент у роботі приділений саме XIX сторіччю, самий пік Британської могутності, аналізуючи саме цей період можна побачити витoki майбутньої британської політики.

Також варто згадати дослідника W. E. Mosse та його працю «The Rise and Fall of the Crimean System 1855–71: The Story of a Peace Settlement» («Розквіт і падіння кримської системи 1855–71: історія мирного врегулювання»)¹⁸, в якій автор акцентує увагу на ролі Великобританії в утворенні та руйнуванні «кримської системи». В. Моссе досліджує вплив британської дипломатії, зовнішньополітичних стратегій та принципів, які керували британським урядом у питаннях міжнародної безпеки та збереження мирного порядку в Європі після Кримської війни. Книга розглядає роль Великобританії у контексті відносин з іншими великими державами, її стратегічний підхід до укладення миру та вплив на формування міжнародних договорів після війни.

В історіографії британської зовнішньої політики середини XIX століття Праця Девіда Ветцеля «The Crimean War: A Diplomatic History» (Кримська війна: дипломатична історія)¹⁹ ця праця пропонує детальний аналіз того, як зовнішня політика Британії була центральною для початку та розв'язання Кримської війни (1853–1856). Ветцель Д. стверджує, що участь Британії у війні

¹⁸ Mosse W. E. *The Rise and Fall of the Crimean System 1855–71: The Story of a Peace Settlement*. London : Macmillan, 1963. 213 p.

¹⁹ David Wetzel. *The Crimean War: A Diplomatic History*. East European Monographs, 1985. 255 p.

була зумовлена стратегічним імперативом підтримувати європейський баланс сил, зокрема, стримуючи російський експансіонізм і зберігаючи територіальну цілісність Османської імперії.

Ключова теза Ветцеля полягає в тому, що британська зовнішня політика під час Кримської війни була сформована її давньою метою – перешкодити будь-якій окремій силі, особливо Росії, домінувати в Європі та загрожувати геополітичним та імперським інтересам Британії. Британські політики, особливо лорд Пальмерстон, розглядали зростання впливу Росії в Чорному морі та її тиск на Османську імперію як пряму загрозу британському контролю над життєво важливими торговельними шляхами до Індії, які вважалися вирішальними для підтримки Британської імперії. Ветцель підкреслює, що участь Британії у війні була продовженням її ширших зовнішньополітичних цілей збереження доступу до ключових територій і забезпечення безпеки її імперських володінь.

Пол В. Шредер у своїй праці «Austria, Great Britain, and the Crimean War: The Destruction of the European Concert» (Австрія, Велика Британія та Кримська війна: руйнування європейського концерту)²⁰ досліджує, як Кримська війна (1853-1856) вплинула на систему міжнародних відносин у Європі та спричинила руйнування «Європейського концерту» – системи дипломатичних і політичних домовленостей, які зберігали баланс сил на континенті після Віденського конгресу 1815 року. Шредер особливо зосереджується на ролі Австрії та Великої Британії, які опинилися в центрі політичних маневрів і союзів під час війни.

Шредер також аналізує дипломатичні рішення та переговори, які передували війні та відбувалися під час неї, показуючи, як недовіра між великими державами посилила міжнародну напругу. Він підкреслює, що Кримська війна не лише змінила розклад сил, але й викликала довготривалі

²⁰ Paul W. Schroeder. *Austria, Great Britain, and the Crimean War: The Destruction of the European Concert*. Cornell University Press, 1972. 544 P.

дипломатичні наслідки, які створили передумови для майбутніх конфліктів, таких як Італійські війни за незалежність і Франко-австрійські війни.

Праця Пола Шредера є важливим внеском у дослідження Кримської війни та її впливу на європейську політику середини XIX століття. Автор показує, як війна зруйнувала старі дипломатичні структури та альянси, що призвело до появи нових політичних реалій у Європі, та як нездатність зберегти єдність європейських держав послабила систему, яка мала на меті запобігати війнам і конфліктам.

Праця Вінфріда Баумгарта «The Crimean War: 1853-1856» (Кримська війна: 1853-1856)²¹ надає детальний аналіз Кримської війни, її причин, ходу та наслідків, зокрема з акцентом на дипломатичних аспектах участі європейських держав. Особливу увагу автор приділяє ролі Великої Британії у війні, підкреслюючи її дипломатичну стратегію та реакції на виклики, що постали в міжнародних відносинах того часу. Баумгарт показує, що головною метою британської дипломатії було стримування експансіоністських амбіцій росії, особливо щодо контролю над Османською імперією, що могло б порушити баланс сил у Європі і загрожувати британським інтересам на Близькому Сході та в Індії.

Баумгарт також розглядає зусилля британської дипломатії на міжнародних форумах і в процесі переговорів, які привели до укладення Паризького миру в 1856 році. Він підкреслює, що Велика Британія прагнула обмежити вплив Росії на Балканах і Чорному морі, водночас намагаючись уникнути створення нових напружених ситуацій у Європі. Автор робить висновок, що хоча Велика Британія досягла певних цілей, таких як ослаблення росії і збереження територіальної цілісності Османської імперії, дипломатичні наслідки війни також привели до появи нових проблем у європейській системі балансування сил.

Таким чином, праця Баумгарта є важливим внеском у розуміння дипломатії Великої Британії під час Кримської війни, показуючи її прагнення

²¹ Winfried Baumgart. The Crimean War: 1853-1856. Bloomsbury Publishing, 2020. 312 P.

зберегти статус великої держави, забезпечити геополітичні інтереси та підтримати стабільність у Європі через стримування російської загрози.

Англо-німецьке протистояння в Африці було важливим історичним періодом для другої половини XIX століття. Воно відображає складні стосунки між Британією та Німеччиною. Як намагання останньої стати світовою державою зтикаються з Англійським прагненням зберегти вже існуючий порядок. Африка в цьому питанні була ключовою територією так, як саме на цьому континенті намагалась закріпитися Німеччина. Важливим у дослідженні цієї теми є праці низки науковців з них можна виділити останніх. Томас Пакенгем *The Scramble for Africa, 1876-1912* (Боротьба за Африку, 1876-1912)²². Це є одним з ключових досліджень колоніального поділу Африки європейськими державами у другій половині XIX – початку XX століття. Автор детально аналізує політичні та економічні мотиви колоніальної експансії, підкреслюючи, що основними причинами європейського завоювання Африки були економічні інтереси, пошук нових ринків і ресурсів, а також політичне суперництво за стратегічно важливі території. Пакенгем також досліджує роль окремих політичних лідерів і держав у цьому процесі, таких як бельгійський король Леопольд II, британський прем'єр-міністр Вільям Гладстон і німецький канцлер Отто фон Бісмарк. Особливу увагу приділено жорстоким методам колонізації, особливо діям Леопольда II у Конго.

Пакенгем приділяє увагу етапам і темпам колоніального захоплення, аналізуючи, як європейські держави поступово встановлювали контроль над різними регіонами Африки і боролися за збереження своїх колоніальних володінь. Загалом, його книга є важливим внеском в історіографію «боротьби за Африку» і допомагає зрозуміти колоніальну політику європейських держав у цьому регіоні, що є ключовим моментом у міжнародних відносинах кінця XIX – початку XX століття.

Якщо Пакенгем описує загальний перерозподіл Африки європейськими державами, то Пол М. Кеннеді концентрується саме на протистоянні Британії

²² Thomas Pakenham. *The Scramble for Africa, 1876-1912*. Random House, 1991. 738 P.

та Німеччини. Праця *The Rise of the Anglo-German Antagonism, 1860-1914* (Підйом англо-німецького антагонізму, 1860-1914 pp.).²³ Дослідження показує поступове загострення відносин між Великою Британією і Німеччиною наприкінці XIX – на початку XX століття, що в підсумку стало однією з ключових причин Першої світової війни. Кеннеді аналізує, як економічні, політичні та військові зміни вплинули на погіршення відносин між двома державами. Однією з головних ідей книги є те, що зростання Німеччини як великої економічної і військової держави викликало у Британії дедалі більшу тривогу і занепокоєння, оскільки це загрожувало британському домінуванню, особливо на морі та в колоніальних володіннях.

Кеннеді розглядає економічне зростання Німеччини, її індустріалізацію та збільшення військової потужності як фактори, що змінили баланс сил у Європі, зробивши Німеччину головним конкурентом Британії. Це, у свою чергу, вплинуло на формування ворожих взаємних стереотипів і пропаганди в обох країнах, що поглиблювало антагонізм. Особливу увагу автор приділяє ролі флоту в англо-німецьких відносинах, зокрема гонці озброєнь, яка почалася після 1897 року, коли Німеччина активно збільшувала свій військово-морський флот. Це стало прямим викликом для британської морської гегемонії і сприяло подальшій ескалації напруженості.

Таким чином, робота Пола Кеннеді є важливим внеском в історіографію англо-німецьких відносин і загострення міжнародної напруженості напередодні Першої світової війни.

Важливо розуміти, що це протистояння більшою мірою було в дипломатичній площині, а тому для нашого дослідження важливим є саме різні перемовини, конференції, бо саме на таких заходах ми можемо прослідкувати зміни сторін. Важливим дослідженням в такій площині стає праця Сибіл Ейр Кроу. *The Berlin West African Conference, 1884-1885*

²³ Paul M. Kennedy. *The Rise of the Anglo-German Antagonism, 1860-1914*. Allen & Unwin, 1980. 604 P.

(Берлінська західноафриканська конференція, 1884-1885)²⁴. У праці досліджується оди з ключових моментів у процесі колоніального поділу Африки між європейськими державами. Авторка аналізує, як ця конференція стала дипломатичною подією, яка закріпила європейську експансію в Африці та визначила правила завоювання і адміністрування колоній. Кроу підкреслює, що основна мета конференції полягала в регулюванні суперечок між європейськими державами, які активно змагалися за контроль над африканськими територіями, щоб уникнути відкритих конфліктів. Авторка також детально описує ключові рішення конференції, зокрема визнання свободи судноплавства по річках Конго і Нігер, встановлення принципу «ефективної окупації», який вимагав від європейських держав реального контролю над територіями, а не лише формального претендування на них.

Особлива увага приділяється ролі європейських держав, таких як Велика Британія, Франція, Німеччина та Бельгія, у визначенні майбутньої долі африканських народів. Кроу наголошує, що, хоча конференція мала на меті мирне врегулювання територіальних суперечок, вона фактично закріпила процес експлуатації Африки і сприяла посиленню колоніальної агресії. Важливою темою книги є аналіз позицій і риторики різних учасників конференції, зокрема прагнень Бісмарка забезпечити Німеччині значну роль у колоніальному поділі та амбіцій бельгійського короля Леопольда II щодо контролю над Конго.

Кроу також звертає увагу на те, що африканські народи не були представлені на конференції, а їхні інтереси були повністю проігноровані. Наслідки Берлінської конференції стали довготривалими для Африки: закріплення європейського панування спричинило численні конфлікти, етнічні напруженості та економічну експлуатацію. У своїй праці Кроу надає глибокий історичний аналіз цієї конференції як важливого етапу в колоніальній історії,

²⁴ Sybil Eyre Crowe. The Berlin West African Conference, 1884-1885. Negro Universities Press, 1970. 249 P.

демонструючи, як рішення, ухвалені в Берліні, вплинули на долю Африки на десятиліття вперед.

Не менш важливим в дослідженні нашої теми є Британська зовнішня політика на Американських континентах, а особливо у Північній Америці. Досліджуючи роль Великої Британії під час Громадянської війни в США, історіографія відображає значні дебати щодо британського ставлення та дій щодо конфлікту. Вчені вже давно зосереджуються на економічних, політичних і дипломатичних факторах, які сформували позицію Британії, а також на потенціалі британського втручання, особливо стосовно Конфедерації. У той час як рання історіографія наголошувала на британському нейтралітеті як на віддзеркаленні обережної дипломатії, новітні дослідники заглиблюються в складність громадської думки, політичного лідерства та економічних інтересів, які впливали на британську політику. Одним з таких, вагомих дослідників, є праця Джеймса М. Макферсона «Battle Cry of Freedom: The Civil War Era» (Бойовий клич свободи: епоха громадянської війни)²⁵. Ця праця підкреслює стратегічну важливість британського нейтралітету для військових зусиль Союзу та Конфедерації. Він зазначає, що Британія, як провідна промислова держава світу, мала значні економічні зв'язки з обома сторонами. Конфедерація значною мірою покладалася на британський попит на бавовну, тоді як морська блокада Союзу та дипломатичні зусилля мали на меті запобігти визнанню Конфедерації Британією. Макферсон підкреслює, як дипломатичні здібності Союзу, зокрема через таких діячів, як Чарльз Френсіс Адамс, успішно запобігли визнанню Британією Конфедерації, незважаючи на сильні економічні стимули та політичний тиск, які могли б схилити Британію інакше.

Пізніша історіографія розширила аналіз Макферсона, зосередившись на заплутаному зв'язку між внутрішньою політикою Великобританії, економічними інтересами та зовнішньою політикою під час війни. Такі історики, як Говард Джонс і Дункан Ендрю Кемпбелл, стверджували, що

²⁵ James M. McPherson. *Battle Cry of Freedom: The Civil War Era*. Oxford University Press, 2003. 952 P.

британський нейтралітет був не просто пасивним, а активним дипломатичним зусиллям збалансувати економічні інтереси з геополітичними реаліями, що розвиваються. Ці вчені стверджують, що хоча економічні мотиви спочатку схилили Британію до симпатій до Конфедерації, дипломатичні маневри Союзу та моральне питання рабства зрештою зберегли британський нейтралітет.

Вагомим доробком у дослідженні Британської імперії є праця Джона Дарвіна *The Empire Project: The Rise and Fall of the British World System, 1830-1970* (Проект Імперії: розквіт і падіння британської світової системи, 1830-1970 pp.)²⁶.

Дарвін відходить від традиційних поглядів, які розглядають Британську імперію переважно як сукупність колоній, натомість розглядаючи її як більш широку глобальну систему – взаємопов'язану мережу територій, домініонів і неформальних сфер впливу, пов'язаних між собою британськими фінансовими, комерційними та морське панування. Ця «Британська світова система» є важливою для розуміння того, як імперія функціонувала не лише як територіальне утворення, а як динамічна сила в рамках ширших процесів глобалізації.

Теза Дарвіна наголошує на адаптивності та гнучкості імперії. Замість того, щоб розглядати Британську імперію як статичну, він наголошує на її здатності розвиватися у відповідь на зміну глобальних економічних і політичних умов, особливо перед обличчям таких великих подій, як дві світові війни. Його аргумент про те, що імперіалізм був переплетений із зростанням глобального капіталізму, позиціонує Британську імперію як ключового комунікатора глобалізації 19-го століття, розширюючи британський вплив навіть за межі її офіційних колоній.

Таким чином, внесок Дарвіна в історіографію Британської імперії є вагомим у тому, що він переосмислює британський імперіалізм як глобальну систему, глибоко переплетену з ширшими силами міжнародної торгівлі,

²⁶ John Darwin. *The Empire Project: The Rise and Fall of the British World System, 1830-1970*. Cambridge University Press, 2009. 800 P.

фінансів і дипломатії. Його робота є критичним аналізом, який виходить за вузькі рамки територіального імперіалізму та висвітлює складну, міцну спадщину британської глобальної влади.

Британія в цей час прагнула більше розширювати свій торгівельний, а не військовий вплив, а тому в дослідженні нашої теми є важливим дослідити праці присвячені саме розвитку торгівельних стосунків, і тому як Британська імперія через них проводила свою зовнішню політику.

Однією з таких є праця Джефрі Джонса «*Merchants to Multinationals: British Trading Companies in the Nineteenth and Twentieth Centuries*» (Купці до транснаціональних корпорацій: британські торговельні компанії в дев'ятнадцятому та двадцятому століттях)²⁷. Ця праця є важливою для розуміння еволюції британської економічної дипломатії та її ролі у формуванні глобального впливу Великобританії впродовж двох століть. Книга демонструє, як британські торговельні компанії перетворювалися з національних комерційних структур на транснаціональні корпорації, активно використовуючи дипломатичну підтримку своєї держави для розширення міжнародних ринків. Джонс акцентує увагу на тому, як британська дипломатія, часто в тісній співпраці з комерційними інтересами, сприяла відкриттю нових ринків, захисту британських інвестицій та забезпеченню сприятливих умов для ведення бізнесу за кордоном. Ключову роль у цьому процесі відігравали дипломатичні місії та договори, укладені для збереження економічних інтересів Великобританії в колоніях та інших країнах. Джонс також показує, як дипломатична підтримка впливала на зростання торгових компаній у таких важливих регіонах, як Індія, Китай і Південна Америка, де британські компанії отримували привілеї, а також як транснаціональні компанії впливали на економічну і політичну стратегію Британії. Це дослідження є важливим для наукової роботи, оскільки воно надає детальний аналіз того, як британська економічна дипломатія сприяла глобалізації, підтримуючи зростання

²⁷ Geoffrey Jones. *Merchants to Multinationals: British Trading Companies in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Oxford University Press, 2002. 414 P.

транснаціональних компаній, і як ці компанії стали інструментами британського впливу на міжнародній арені впродовж XIX і XX століть. Важливим для розуміння Британської зовнішньої політики у визначений період є дослідження пов'язані з Південною Америкою, а саме те які політики проводила Британська імперія по відношенню до країн цього регіону. Аналізуючи праці присвячені Англійській присутності в цій частинні світу, можна побачити багато паралелей з іншими регіонами, де імперія затверджує свою присутність, але характерною особливістю є той факт, що інші світові держави мали меншу присутність тут.

Тож Британія розглядала цей регіон як ринок збуту, а тому її дії тут були обумовлені суто економічними чинниками. Тому для нашого дослідження буду важливими праці які концентруються довкола дослідження торгівлі. Важливими у дослідженні стали наступні праці.

Праця Девіда Рока «The British in Argentina: Commerce, Settlers and Power, 1800-2000» (Британці в Аргентині: торгівля, поселенці та влада, 1800-2000)²⁸ надає розуміння дипломатичних, економічних і соціальних відносин між Великою Британією та Аргентиною впродовж двох століть. Книга охоплює довготривалий вплив британської дипломатії на розвиток Аргентини, починаючи з раннього XIX століття, коли Британія активно сприяла зміцненню своїх торговельних позицій у регіоні. Британська дипломатія зіграла ключову роль у встановленні сприятливих умов для британських інвестицій і підприємців, що спричинило значний економічний вплив на розвиток аргентинської інфраструктури, особливо у залізничному та банківському секторах. Рок підкреслює, як британські дипломати використовували свої зв'язки з аргентинськими елітами для підтримання стабільних політичних і комерційних відносин, що дозволило Великій Британії не лише забезпечити доступ до ринків і ресурсів Аргентини, але й утримувати контроль над стратегічними економічними інтересами без формальної колонізації. Це

²⁸ David Rock. The British in Argentina: Commerce, Settlers and Power, 1800–2000. Springer, 2018. 424 P.

дослідження також важливе для розуміння еволюції британської зовнішньої політики щодо Латинської Америки та її перетворення в напрямку більшої економічної присутності й неформального контролю через дипломатію і торгівлю. Робота Рока буде корисною для наукової роботи, оскільки вона висвітлює довготривалий характер британського впливу в Аргентині, демонструючи, як економічні інтереси перепліталися з дипломатичними маневрами, що дозволяло Великій Британії зберігати свою силу на міжнародній арені протягом XIX і XX століть.

Дослідження Генрі Стенлі Фернса «Britain and Argentina in the Nineteenth Century» (Великобританія та Аргентина в XIX ст.)²⁹ є важливим внеском у вивчення британсько-аргентинських відносин і надає глибокий аналіз дипломатичної, економічної та політичної взаємодії між двома країнами у XIX столітті. Основна увага приділяється тому, як Велика Британія використовувала свої дипломатичні ресурси для розширення впливу в Латинській Америці, зокрема в Аргентині, яка стала важливим регіоном для британської торгівлі та інвестицій. Фернс детально розглядає роль британських дипломатів у формуванні політики, спрямованої на забезпечення комерційних інтересів та економічної експансії через політичний вплив, що робить це дослідження важливим для розуміння імперської дипломатії. Велика Британія підтримувала тісні зв'язки з аргентинськими елітами, зосереджуючись на економічних інтересах, таких як контроль над важливими ресурсами і розвиток залізничної мережі, що було ключовим аспектом британської політики в регіоні. Дослідження Фернса підкреслює, як британська дипломатія використовувала економічну залежність Аргентини для зміцнення свого впливу, ілюструючи характер британського імперіалізму без прямого політичного контролю. Це дослідження є важливим для наукової роботи, оскільки надає розуміння складних взаємозв'язків між дипломатією, економічною політикою та імперськими амбіціями Великобританії в Латинській Америці, допомагаючи

²⁹ Ferns Henry Stanley. Britain and Argentina in the nineteenth century. Oxford University Press, 1960. 542 P.

краще усвідомити глобальні стратегічні інтереси Британії у XIX столітті та їхню дипломатичну реалізацію. Британські амбіції не обмежувались тільки Аргентиною, не менший вплив вона намагалась пошити й на Бразилію. У дослідженні англо-бразильських відносин нам можуть допомогти праці Леслі Бетелл та Роберт Конрад, хоч їхні праці присвячені боротьбі з работоргівлею у Бразилії і тим як Британська імперія цьому сприяла.

Праця Леслі Беттелла «The Abolition of the Brazilian Slave Trade: Britain, Brazil and the Slave Trade Question, 1807-1869» (Скасування бразильської работоргівлі: Британія, Бразилія та питання работоргівлі, 1807-1869)³⁰ є ключовим дослідженням для розуміння ролі Великобританії в міжнародному русі за скасування работоргівлі, зокрема в контексті її дипломатичних відносин із Бразилією.

Це дослідження розкриває, як британська дипломатія послідовно впливала на процес скасування работоргівлі в Бразилії, використовуючи різні стратегії – від мирних переговорів до військових санкцій і дипломатичних тисків. Беттелл підкреслює, що після прийняття Великою Британією закону 1807 року про заборону работоргівлі, Лондон активно використовував свою дипломатичну силу для поширення цієї політики на міжнародному рівні, зокрема в Бразилії, де работоргівля залишалася економічно значущою. Британські дипломати застосовували поєднання тиску через договори, як-от угода 1826 року між Великою Британією та Бразилією, і військово-морські блокади, щоб забезпечити виконання цих міжнародних домовленостей. Значущість роботи Беттелла полягає в детальному аналізі дипломатичної стратегії Великої Британії, яка поступово змусила Бразилію прийняти Закон Еузебіо де Кейрос у 1850 році, що юридично припинив работоргівлю. Дослідження демонструє, як Велика Британія використовувала моральний аргумент і економічний тиск для досягнення своїх аболіціоністських цілей, водночас зберігаючи свої економічні та політичні інтереси в регіоні. Це дослідження допоможе науковій роботі в

³⁰ Leslie Bethell. *The Abolition of the Brazilian Slave Trade: Britain, Brazil and the Slave Trade Question, 1807-1869*. Cambridge University Press, 1970. 452 P.

контексті аналізу ролі британської дипломатії у скасуванні работоргівлі на глобальному рівні, надаючи детальне уявлення про те, як британська дипломатична сила сприяла зміні міжнародної правової та економічної системи у XIX столітті.

Праця Роберта Конрада «The Destruction of Brazilian Slavery, 1850-1888» (Знищення бразильського рабства 1850-1888)³¹ є важливим дослідженням, яке допоможе краще зрозуміти процес скасування рабства в Бразилії і роль, яку Велика Британія відігравала в цьому тривалому процесі через дипломатичний тиск і міжнародні домовленості.

Конрад зосереджується на тому, як економічні, політичні та соціальні фактори сприяли поступовій ліквідації рабства в Бразилії, при цьому важливою складовою цього процесу було впливове британське дипломатичне втручання. Британська дипломатія відігравала значну роль у припиненні трансатлантичної работоргівлі, зокрема після прийняття Бразилією закону 1850 року, відомого як Закон Еузебіо де Кейрос, який під тиском Великої Британії заборонив імпорт рабів до країни. Конрад підкреслює, що британський уряд активно використовував свої дипломатичні ресурси для сприяння цьому закону, проводячи послідовну політику, яка включала і дипломатичний, і військовий тиск. Велика Британія, прагнучи до ліквідації рабської праці як частини свого глобального аболіціоністського руху, використовувала дипломатичні переговори та блокади для стримування Бразилії в її використанні рабської праці.

Це дослідження дозволяє глибше зрозуміти, як британські дипломатичні зусилля вплинули на зміну політики Бразилії щодо рабства, а також на міжнародну боротьбу за права людини в контексті XIX століття. Книга є важливим внеском у розуміння того, як дипломатичний тиск з боку Великої Британії відіграв вирішальну роль у глобальному процесі скасування рабства, і це дослідження надасть цінні дані для аналізу британської дипломатії в

³¹ Robert Conrad. *The Destruction of Brazilian Slavery 1850 - 1888*. 2nd ed. Univ of California Press, 2022. 376 P.

історичній перспективі, що допоможе краще висвітлити її роль у світовій аболіціоністській політиці.

Дослідження Робіна А. Гамфріса «British Attitudes towards Latin America in the Nineteenth Century» (Ставлення Британії до Латинської Америки в ХІХ ст)³² дає розуміння британської зовнішньої політики та дипломатичних відносин з Латинською Америкою в ХІХ столітті. У своїй роботі Гамфріс аналізує еволюцію британських поглядів на цей регіон, починаючи з періоду після здобуття незалежності багатьма країнами Латинської Америки, і розглядає, як Велика Британія поступово адаптувала свою політику відповідно до нових геополітичних і економічних умов. Він підкреслює, що британська дипломатія була спрямована на зміцнення економічних зв'язків через торговельні угоди, які мали на меті забезпечити Великобританії доступ до багатих ресурсів регіону без безпосереднього колоніального контролю. Це дослідження демонструє, як дипломатичні стратегії Британії були тісно пов'язані з її економічними інтересами і бажанням створити стабільне торговельне середовище в Латинській Америці. Гамфріс також розглядає вплив британських дипломатів і торговців на політичні процеси в регіоні, показуючи, як Велика Британія використовувала дипломатію для зміцнення свого статусу глобальної економічної потуги. Це дослідження важливе для наукової роботи, оскільки воно дає глибоке розуміння того, як британська дипломатія впливала на міжнародні економічні відносини, та висвітлює її довготривалі наслідки для розвитку економічних і політичних зв'язків з Латинською Америкою.

Праця Вільяма Ф. Сатера «Chile and the War of the Pacific» (Чилі і війна на Тихому океані)³³ висвітлює дипломатичні та військові аспекти конфлікту між Чилі, Болівією і Перу. Ця праця зокрема вносить значний вклад у вивчення зовнішньополітичної діяльності європейських держав, особливо Великої Британії, у цьому регіоні. Відображення інтересів Британії в Латинській Америці, які включали економічні інвестиції та торговельні зв'язки, робить

³² Humphreys R. A. British Attitudes towards Latin America in the Nineteenth Century. Transactions of the Royal Historical Society. 1966. Vol. 16. 75-94 P.

³³ William F. Sater. Chile and the War of the Pacific. University of Nebraska Press, 1986. 343 P.

дослідження Сатера важливим для аналізу британської дипломатії в кінці 19-го століття. Велика Британія, незважаючи на свій нейтралітет під час війни, активно підтримувала свої економічні інтереси, прагнучи зберегти доступ до корисних копалин і торгових шляхів. Дослідження Сатера висвітлює механізми британського дипломатичного впливу через консульства, дипломатичні місії та торговельні домовленості, що дозволяє краще зрозуміти стратегію Британії у Латинській Америці. Це дослідження також є корисним для дипломної роботи, оскільки воно допомагає прослідкувати, як глобальна зовнішня політика Великобританії співіснувала з інтересами інших великих держав у нестабільних регіонах світу.

Дослідження Рорі Міллера «Britain and Latin America in the Nineteenth and Twentieth Centuries» (Великобританія і Латинська Америка в XIX-XX ст.)³⁴ ця надає нам розуміння еволюції британської дипломатії та економічних інтересів у Латинській Америці протягом 19-го і 20-го століть. Міллер детально аналізує, як Велика Британія, будучи провідною світовою державою, використовувала дипломатичні та економічні важелі для забезпечення своїх інтересів у регіоні, зокрема у сферах торгівлі, інвестицій і фінансових відносин. Це дослідження є важливим для наукової роботи, оскільки дозволяє прослідкувати специфіку британської зовнішньої політики в Латинській Америці та її вплив на формування міжнародних відносин у глобальному контексті. Міллер також показує, як Велика Британія, втрачаючи вплив у регіоні з початком 20-го століття, намагалася зберегти свої економічні позиції через різні дипломатичні інструменти, що є важливим для розуміння довготривалих наслідків британської зовнішньої політики. Ця праця сприяє кращому розумінню дипломатичних стратегій Британії в умовах змін геополітичної ситуації, що робить її важливою для аналізу взаємодії Великобританії з Латинською Америкою у дипломній роботі.

³⁴ Rory Miller. Britain and Latin America in the Nineteenth and Twentieth Centuries. Longman, 1993. 327 P.

Вітчизняна історіографія. Серед праць українських дослідників слід виділити монографію О. В. Чайковської «Особливості зовнішньої політики Лорда Солсбері»³⁵, в якій авторка розкриває різні аспекти політики Лорда Солсбері у другій половині XIX століття, зокрема його погляди на колоніальну експансію, міжнаціональні відносини та міжнародну дипломатію. Вона аналізує ідеологію «блискучої ізоляції» (*splendid isolation*), яка часто приписується Лорду Солсбері, але одночасно показує, що ця політика була складнішою і включала елементи компромісу між уникненням зобов'язань у міжнародних союзах та необхідністю взаємодії з іншими державами. Основний акцент у роботі робиться саме на кабінеті закордонних справ, який сформував Лорд Солсбері.

Наступною слід виділити працю В. В. Сокирської «Трансформаційні процеси в Британській імперії другої половини XIX – першої половини XX ст.»³⁶, в якій авторка робить акцент на таких проблемах: як у другій половині XIX – першій половині XX століття політико-правова система Британської імперії пройшла значні трансформації, що відобразилися на її статусі та механізмах взаємодії з колоніями; як колонії набували більшої управлінської самостійності, що сприяло розвитку національної самосвідомості; формування домініонів, які перетворилися у складні автономні утворення, відображало цю тенденцію. Поступово відносини між метрополією та домініонами перетворювалися в міждержавні, де домініони виступали як суверенні держави, захищаючи свої регіональні інтереси активніше. Однак економічні зв'язки залишались важливими факторами, що об'єднували їх з метрополією. Це важливий аспект, адже варто пам'ятати, що невід'ємною частиною зовнішньої політики Британії також були її колонії. В. Сокирська також робить великий акцент на тому, як ця політика Англії вплинула на її подальший розвиток та

³⁵ Чайковська О. В. Особливості зовнішньої політики Лорда Солсбері // Вісник Київського міжнародного університету: збірник наукових праць. Вип. 7. 2008. С. 1–11.

³⁶ Сокирська В. В. Трансформаційні процеси в Британській імперії другої половини XIX – першої половини XX ст. Суми, 2018. С. 302–335.

відносини з її домініонами. Це все вплинуло на формування Співдружності Націй і на формування партнерських, а не залежних відносин.

Із вітчизняних робіт варто також виділити монографію Наталії Папенко «Колоніальне протистояння Великої Британії та Німеччини в другій половині XIX століття»³⁷. У цій роботі досліджено роль Німеччини та Великої Британії в європейській та світовій політиці наприкінці XIX століття, зокрема їхню колоніальну стратегію та вплив на міжнародні відносини. Робота включає аналіз періоду після утворення Німецької імперії після війни з Францією в 1871 році, особливо у контексті змагання з Великою Британією за колоніальні володіння та вплив у світі. Також розглядаються ключові події, які відобразили цю боротьбу, такі як встановлення британського контролю над Суецьким каналом у 1875 році та анексія Кіпру, а також британський протекторат над Афганістаном у 1880 році. Підкреслюється вплив цих подій на розвиток колоніального розподілу у Південно-Східній Азії та Африці.

У науковій статті В. Доліда «Британські колоніальні володіння на півдні Африки (середина 90-х років XIX ст.)»³⁸ автор робить акцент на аналізі економічного та політичного розвитку Південної Африки до кінця XIX століття. Робота досліджує стратегічне значення регіону для Британії, зміни у напрямках її імперської політики через відкриття покладів алмазів та золота, а також конфлікти між англійцями та бурами, які виникли на тлі питань економічних та політичних прав Уїтлендерів у Трансваалі.

Історіографія зовнішньої політики Великобританії у другій половині XIX століття є складним і багатогранним полем дослідження, яке відображає різноманітність підходів та інтерпретацій істориків. Основними напрямками вивчення цього періоду є аналіз основних принципів, які керували британською дипломатією, ключових подій і угод, а також впливу внутрішньополітичних факторів на зовнішню політику країни.

³⁷ Папенко Н. С. Колоніальне протистояння Великої Британії та Німеччини в другій половині XIX століття // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2012. 17 серп. С. 35–38.

³⁸ Долід В. В. Британські колоніальні володіння на півдні Африки (середина 90-х років XIX ст.) // Вісник Київського міжнародного університету. 2009. Вип. 8. С. 1–6.

Однією з головних тем дослідження є концепція «чудової ізоляції», яку британські політики, зокрема лорд Солсбері, використовували як основу для уникнення тривалих союзів та втягування у європейські конфлікти. Проте сучасні дослідники піддають сумніву цю концепцію, вказуючи на те, що Великобританія все ж таки брала активну участь у європейських справах через тимчасові союзи та угоди.

Загалом, сучасна історіографія зовнішньої політики Великобританії у другій половині XIX століття пропонує багатовимірний підхід до вивчення цього періоду, включаючи аналіз дипломатичних стратегій, внутрішньополітичних чинників і міжнародних відносин. Це дозволяє не лише глибше зрозуміти історичні події, але й оцінити їхнє значення у контексті розвитку міжнародної системи та зміни структури влади у світі.

1.2. Джерельна база дослідження

Вивчення зовнішньої політики Великобританії у другій половині XIX століття є складним завданням, що потребує аналізу різноманітних джерел інформації для досягнення високої об'єктивності. У моїй роботі ми проводимо ретельний аналіз різноманітних джерел, систематизуємо їх, розглядаємо їхні категорії та класифікуємо для більш глибокого розуміння та осмислення історичного контексту та значення зовнішньої політики Великобританії у цей період.

Архівні матеріали, періодична преса, офіційні документи та інші джерела стають основою нашого дослідження, сприяючи комплексному та всебічному аналізу історичних подій та їхніх наслідків. На першому етапі роботи нам варто звернутися до неопублікованих джерел, які включають у себе архівні документи та інші матеріали, що не були опубліковані раніше. Ці джерела допоможуть нам отримати найбільш повну картину зовнішньої політики Великобританії у другій половині XIX століття та її впливу на міжнародні відносини того часу.

Не менш важливий аспект джерельної бази становлять опубліковані документи, включаючи оцифровані матеріали, доступні в інтернеті та електронних базах даних, і саме оцифровані документи будуть важливим джерелом інформації. Ці джерела можуть містити важливі інформаційні ресурси, які допоможуть розширити розуміння зовнішньої політики Великобританії у другій половині XIX століття.

Останнім, але не менш важливим, елементом є періодична преса, яка є ключовим джерелом інформації та відображає погляди тогочасного суспільства на події. Аналіз цих різноманітних джерел надасть нам можливість отримати комплексне уявлення про зовнішню політику Великобританії у другій половині 19 століття.

Основні джерела, які ми досліджуємо, включають архівні документи, що містять інформацію про рішення владних структур, політичні стратегії та зовнішню діяльність у другій половині XIX століття. Ці матеріали охоплюють аспекти відносин з іншими державами, дипломатичні переговори та ключові події, що визначали зовнішньополітичну стратегію Великобританії у цей період історії.

Першочерговим джерелом інформації зовнішньої політики Великобританії у зазначений час є Національні архіви Великобританії (The National Archives). Я приклад можемо взяти фонд 362 опис 1. справа 12³⁹, в ньому зберігаються листи до лорда Гранвіля та інших співробітників Міністерства закордонних справ протягом трьох термінів його перебування на посаді міністра закордонних справ, а також чернетки та копії листів, надісланих ним.

Архівні документи можуть містити офіційні документи, внутрішню переписку, звіти, рішення та інші матеріали, які свідчать про політику влади щодо кримськотатарської громади.

Як ми знаємо Китай займав вагоме місце в зовнішній політиці Великобританії у XIX ст. З дослідженнями китайського питання нам, як приклад, може допомогти фонд 17. В ньому містиця інформація про загальне

³⁹ America, Drafts. 1870. The National Archives. 362. Спр. 12. Арк. 1.

листування, що стосується Китаю. Також містить розпорядження від генерального консула в Сеулі в Кореї за період з 1890 по 1905 рік. Відносно цього є важливим фонд 17 опис 1059 справа 1⁴⁰, в ньому розглядаються питання стосовно Бірми (зараз М'янма).

Також інформативним є фонд 800 опис 28⁴¹, він містить листування Фергюссон, сер Джеймс; Лоутер; Керзон, маркіз Кедлстон: це листування в якості парламентських заступників державного секретаря у закордонних справах.

Не менш цікавим є фонд 286, опис 1⁴², тут міститься інформація про загальне листування з британського представництва та консульств у Греції.

Не менш важливим джерелом є колекція документів, збережених у фонді Британської бібліотеки, зокрема політичні та секретні матеріали з відділу Азії та Африки. У фонді 4, аркуші 7-75⁴³ містяться документи стосовно місії до Кабулу (1876 р.), в них міститься описують кроки, здійснені віце-королем Індії для організації дипломатичної місії до Кабула. Ці матеріали є надзвичайно інформативними для дослідження британської дипломатії в контексті «Великої гри» з росією за контроль над Центральною Азією. Листування, звіти та інструкції уряду дозволяють глибше зрозуміти зовнішньополітичні мотиви Великобританії в Афганістані, а також вплив її дій на регіональні стратегії.

Ці документи доповнюють архівні матеріали фонду 286, опис 1, які містять загальне листування британських дипломатичних представництв у Греції, і дозволяють порівняти зовнішньополітичні стратегії у різних регіонах. Важливими джерелами також є періодичні видання, що відображають громадські настрої і реакції на ключові події, такі як місія в Кабул. Аналіз

⁴⁰ Affairs of Burmah. 1885. The National Archives. 17. Спр. 1059. Арк. 5.

⁴¹ [Fergusson, Sir James; Lowther, J. W.; Curzon, Marquess of Kedleston: correspondence as Parliamentary Under-Secretaries of State for Foreign Affairs.]. 1886. The National Archives. 800. Спр. 28. Арк. 1-30.

⁴² Foreign Office: Consulate and Legation, Greece (formerly Ottoman Empire): General Correspondence. The National Archives. 286. Спр. 1. Арк. 50-64

⁴³ Cabul Mission. Note on the steps taken by the Viceroy to carry out a friendly mission to Cabul, under instructions received from Her Majesty's Government. May 1876. *British Library: Asian and African Studie*. Political and Secret Department Library: Memoranda: Afghanistan and the North West Frontier of India. Спр. 4. Арк. 7-75.

статей та редакційних матеріалів дає можливість дослідити суспільні оцінки британських дипломатичних кроків та їхню еволюцію протягом часу, що є важливим для повного розуміння зовнішньої політики Великобританії у другій половині XIX століття.

Важливим джерелом інформації є *періодичні видання*. Відомо, що періодичні видання часто відображали погляди та думки суспільства на важливі події. Статті, редакційні коментарі, інтерв'ю та інші матеріали дають можливість дослідити реакцію громадськості на зовнішню політику Британії, а також вивчати динаміку змін у суспільному відношенні до тих чи інших дій в динаміці протягом певного часу.

Аналіз періодики може доповнити розуміння контексту, в якому приймалися певні рішення, та надати додаткові дані для вивчення їхніх причин та наслідків.

Аналогічно, дослідження зовнішньої політики Великобританії у другій половині XIX століття може використовувати публікації періодичної преси для вивчення реакції громадськості на зовнішньополітичні події того часу. Статті, редакційні матеріали можуть розкрити погляди суспільства на ключові події, такі як дипломатичні відносини та зовнішньополітичні стратегії Великобританії у цей період.

Також важливим є той факт що британська газета мала свій розквіт саме в другій половині XIX ст. Аналізуючи веб-архіви англійських газет ми можемо побачити, що це був пік публікацій періодичних видань різного штибу та напряму.

Варто згадати газету «London Evening Standard»⁴⁴ яка здобула популярність завдяки докладним новинам за кордоном, зокрема звітам про події громадянської війни в США (1861 – 1865 pp.), франко-прусської війни 1866 року та франко-прусської війни 1870 року, що сприяло збільшенню тиражів.

Англійські газети широко висвітлювали дипломатичні ініціативи, договори та міжнародні відносини. Вони повідомили про дипломатичні зустрічі,

⁴⁴ London Evening Standard. - [1827 - 1900].

переговори та результати дипломатичних зусиль. Такі газета, як «The Pall Mall Gazette»⁴⁵, часто розповідали про дипломатичні маневри британських чиновників та їхніх колег за кордоном.

Платформами для публічних дебатів та думок щодо питань зовнішньої політики. Вони публікували редакційні статті, листи до редактора та статті, які відображали різні точки зору, від переконаних імперіалістів до антиімперіалістів, пацифістів і прихильників міжнародного співробітництва. Наприклад, «The Daily News»⁴⁶ і «The Weekly Dispatch»⁴⁷ були відомі своїми прогресивними поглядами і часто критикували агресивну зовнішню політику.

Багато газет, особливо ті, що прихильні до імперських ідеологій, підтримували та пропагували імперську експансію та колоніальну політику Великобританії. Вони часто зображували ці зусилля як корисні як для Британії, так і для колонізованих територій. Наприклад, такі газети, як «The Times»⁴⁸ і «The Daily Telegraph»⁴⁹, часто висвітлювали історії, пов'язані з британською колоніальною діяльністю, як-от придбання нових територій або конфлікти з корінними народами.

Газети в яких часто розбирались питання пов'язані з національною безпекою та обороною, особливо під час міжнародної напруженості чи конфлікту. Вони повідомляли про військові питання, союзи та потенційні загрози інтересам Британії. Наприклад, у періоди загострення напруженості з іншими європейськими державами такі газети, як «The Manchester Guardian»⁵⁰ і «The Morning Post»⁵¹, надавали аналіз і коментарі щодо дипломатичних переговорів, військових стратегій і балансу сил у Європі.

У 19 столітті «The Globe (Toronto)»⁵² активно висвітлювала міжнародні події та зовнішню політику Великої Британії, яка мала прямий вплив на Канаду

⁴⁵ The Pall Mall Gazette. - [1865 - 1921].

⁴⁶ The Daily News. - [1846 - 1930].

⁴⁷ The Weekly Dispatch. - [1801 - 1961].

⁴⁸ The Times. - [1785 - 1890].

⁴⁹ The Daily Telegraph. - [1855 - 1900].

⁵⁰ The Manchester Guardian. - [1821 - 1972].

⁵¹ The Morning Post. - [1772 - 1937].

⁵² The Globe (Toronto) [1844-1876]

як частину Британської імперії. Газета приділяла значну увагу імперській політиці Великої Британії, зокрема її відносинам з колоніями, а також ключовим дипломатичним подіям, таким як Кримська війна та франко-прусска війна. Велике місце займали матеріали про дипломатичні відносини з іншими великими державами, зокрема Сполученими Штатами, Францією, Німеччиною та росією, оскільки ці відносини впливали на глобальну роль Британії і, відповідно, на безпеку і торгівлю Канади. Значущою темою було обговорення ролі Королівського флоту у захисті морських шляхів і забезпеченні імперських інтересів, оскільки контроль над міжнародною торгівлею і військові кампанії мали критичне значення для підтримки стабільності та впливу Британської імперії.

У XIX столітті газета «Le Canadien»⁵³, яка відображала інтереси франкоканадців, активно обговорювала зовнішню політику Великої Британії з акцентом на її вплив на Канаду та французьку громаду. Газета часто критикувала імперську політику Лондона, особливо стосовно колоніальних питань і прагнення британської влади до централізації управління в Канаді. Висвітлювалися важливі міжнародні події, такі як європейські війни та конфлікти, які впливали на геополітичне становище Британської імперії та її роль у світі. Водночас «Le Canadien» стежила за змінами у взаєминах Великої Британії з іншими великими державами, особливо Францією, оскільки це було важливо для збереження ідентичності франкоканадців у складі імперії.

Після аналізу архівних джерел та періодичних видань ми можемо прийти до висновку щодо інтенсивної діяльності Великобританії у зовнішній політиці в зазначений період. Під час аналізу архівних джерел я виявив значний обсяг документів, що детально досліджують зовнішню політику країни в зазначений період.

Аналіз архівних документів, разом із вивченням опублікованих джерел та періодичної преси, дозволив нам глибше зрозуміти контекст і характер зовнішньої політики Великобританії у другій половині XIX століття. Це

⁵³ Le Canadien - [1806 - 1893].

дослідження сприяло уникненню однобічного підходу до проблеми та створило об'єктивне уявлення про цей період. Такий загальний аналіз різноманітних джерел дозволив нам отримати глибше розуміння історичного контексту зовнішньої політики та її впливу на міжнародні відносини.

1.3. Методологія та методи дослідження

Дослідження зовнішньої політики Великобританії у другій половині XIX століття потребує комплексного методологічного підходу для ретельного розуміння та аналізу цієї складної історичної проблеми. У даному розділі ми розглянемо теоретичні концепції, методи дослідження та інструменти аналізу, які застосовуються у нашому дослідженні.

В основу роботи покладено головні методологічні принципи – історизму, об'єктивності та науковості. Цю роботу було написано на основі загальнонаукових та спеціально-історичних методів дослідження. До загальнонаукових методів належать: логічний та системний. Цілісність висвітлення забезпечено завдяки методам узагальнення, а також аналізу та синтезу. Порівняльно-історичний метод використовувався при з'ясуванні рівня висвітленості тематики дослідження у доступних нам джерелах. Широко застосовувався описовий метод.

Для досягнення цілей дослідження я використовував різноманітні методи. Одним з ключових є аналіз історичних джерел. Я ретельно досліджував архівні документи, газетні статті, листування та інші первинні джерела, що стосуються зовнішньої політики того часу.

Аналіз періодичних видань Британії – газета «The Fortnightly Review»⁵⁴ і «National Review (London)»⁵⁵, відображає основні теми того часу, які включають:

⁵⁴ «The Fortnightly Review». - [1865 - 1897].

⁵⁵ «National Review (London)». - [1883 - 1903].

Зовнішньополітична діяльність Великобританії у другій половині 19 століття, зокрема роль та дії керівництва країни у міжнародних відносинах.

Події, процеси та взаємодія Великобританії з іншими країнами того періоду, включаючи дипломатичні зусилля та вплив на світову політичну сцену.

Реакція та дії британського уряду на різноманітні зовнішньополітичні виклики та події, в «National Review (London)» відображаються також погляди партії Торі, фактично за підтримки яких й була заснована ця газета.

Взаємини з колоніями, включаючи стратегії управління та підтримку британського впливу у світі.

Вплив зовнішньополітичних рішень на внутрішні справи країни, переважно економічно, соціального, політичного та культурного характерів та взаємини з іншими державами.

Акцент на ключових фігурах того періоду, таких як Дізраелі, королева Вікторія, Джозеф Чемберлен, загалом людей які впливали на формування та реалізацію зовнішньополітичної стратегії Великобританії.

Реакція та сприйняття зовнішньополітичних ініціатив Великобританії в міжнародному співтоваристві та серед власного населення.

Принцип історизму є важливим методологічним принципом мого дослідження. Це дозволяє нам розглядати зовнішньополітичні події та явища у їхньому історичному контексті, враховуючи зміни, що відбувалися у суспільстві та політиці протягом того періоду.

Досліджуючи зовнішньополітичну діяльність Великобританії, ми також вивчаємо реакції інших країн та міжнародних акторів на дії британської держави. Це дозволяє нам краще зрозуміти контекст та фактори, що впливали на формування та реалізацію зовнішньополітичних стратегій у другій половині 19 століття.

Принцип багатофакторності в дослідженні зовнішньої політики Великобританії у другій половині 19 століття відіграє ключову роль у методі аналізу, оскільки дозволяє враховувати та досліджувати вплив різноманітних

чинників на цей процес. Я проаналізував політичні, економічні, територіальні фактори, які впливали на зовнішньополітичні стратегії Великобританії. Розглядаючи зовнішню політику як складний та багатоаспектний процес, ми досліджуємо взаємодію цих чинників та їхній вплив на розвиток подій.

Ці методологічні принципи забезпечують нам системний та глибокий аналіз зовнішньополітичних стратегій Великобританії у другій половині XIX століття. Вони дозволяють отримати повніше розуміння цієї складної історичної проблеми та її значення для сучасного світу.

Додатково, я використовував метод компаративного аналізу, порівнюючи зовнішньополітичні стратегії Великобританії з історичними аналогіями та аналізуючи їхні наслідки та вплив. Цей підхід допомагає нам краще зрозуміти особливості зовнішньої політики країни у цьому періоді.

Крім того, в моєму дослідженні я використовуюмо метод контент-аналізу історичних джерел, таких як періодичні видання того часу, щоб проаналізувати публікації та висловлювання щодо зовнішньополітичних питань. Це дозволяє нам краще зрозуміти громадську думку та свідомість щодо зовнішньої політики Великобританії.

Використання цілого комплексу методів дослідження дозволяє нам отримати глибоке та всебічне розуміння зовнішньополітичних стратегій Великобританії у другій половині 19 століття. Це допомагає нам сформулювати об'єктивні та дослідницькі висновки щодо ролі країни у міжнародних відносинах того часу.

Отже, використання сукупності загальнонаукових, конкретно-історичних, спеціально-історичних, джерелознавчих та міждисциплінарних методів пізнання створює належні умови для досягнення поставленої мети. Застосовані теоретико-методологічні принципи та використані методи дали змогу провести дослідження неупереджено, системно і комплексно, висвітлити визначені аспекти проблеми у взаємозв'язку з процесами та подіями, що відбувалися у зовнішній політиці Великобританії в досліджуваній період, з урахуванням сучасних тенденцій розвитку історії.

РОЗДІЛ 2. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ В АЗІЇ ТА АФРИЦІ

2.1. Перехідний етап

На момент завершення кризи Шлезвіг-Гольштейну багато міжнародних проблем залишалися невирішеними, але Східне питання стало одним з найважливіших викликів для британської дипломатії. Протягом 1860-х років ситуація на Балканах, де Османська імперія продовжувала втрачати контроль, викликала занепокоєння серед європейських великих держав, включаючи Велику Британію. Британія традиційно підтримувала цілісність Османської імперії як буфер проти російського експансіонізму, але послаблення Османської імперії створювало загрозу для європейської стабільності.⁵⁶

Однією з ключових причин відродження Східного питання стало посилення експансіоністських амбіцій Російської імперії, яка прагнула розширити свій вплив на Балканах та в регіоні Чорного моря. російська експансія становила серйозну загрозу для британських стратегічних інтересів, оскільки контроль над Балканами і протоками Босфор і Дарданелли надавав би росії можливість впливати на важливі морські шляхи.

Велика Британія розглядала можливість втручання, щоб зупинити російську експансію та захистити свої інтереси в регіоні. Однак, після невдачі в Шлезвіг-Гольштейн, британські дипломати опинилися перед складним вибором: діяти рішуче на міжнародній арені або утриматися від активного втручання.

Розвиток Східного питання збігся з зміною поколінь в британській дипломатичній службі. Покоління, яке працювало під час правління лорда Палмерстона, поступалося місцем новій генерації політиків та дипломатів, які зіштовхнулися з новими викликами, що потребували нових підходів. Ця зміна позначилася на британській зовнішній політиці, яка змушена була адаптуватися до нових реалій міжнародних відносин і зростаючої нестабільності в Європі.

⁵⁶ К.А.Р Sandiford. Great Britain and the Schleswig- Holstein Question, 1848-1864. *The Journal of Modern History*. 1975. Vol. 39, No. 2. 160 – 164 P.

Відродження Східного питання після кризи Шлезвіг-Гольштейну стало одним із найважливіших факторів, що вплинули на зовнішню політику Великої Британії в другій половині XIX століття.

Центральною фігурою в британській зовнішній політиці цього періоду став Постійний заступник секретаря (PUS) Едмунд (пізніше Лорд) Гаммонд. Він був ключовою фігурою у формулюванні та реалізації зовнішньої політики з 1854 року, перетворившись на першого сучасного PUS, відповідального як за щоденне управління дипломатичною службою, так і за надання порад міністру закордонних справ. Його політичні погляди тісно відображали світогляд Палмерстонівського покоління, що робило його важливою ланкою у підтриманні спадковості зовнішньополітичного курсу.

Заміна Гаммонда на Лорда Тентердена у 1873 році означала зміну стилю керівництва. Тентерден, менш впливовий і впевнений, ніж його попередник, не зміг відновити той рівень впливу на зовнішню політику, що мав Гаммонд. Це свідчило про поступовий перехід до нових підходів у керівництві міністерства закордонних справ, коли традиційна дипломатія, заснована на сильних особистостях, почала поступатися місцем більш інституційному підходу.

Зміни в складі дипломатичної еліти відбувалися поступово. Більшість ключових посад за кордоном утримували представники Палмерстонівського покоління, такі як Генрі Велслі, 1-й граф Ковлі, та лорд Джон Блумфілд. Вони представляли стабільність і тяглість британської дипломатії, але їх довготривалі призначення також свідчили про брак руху в нижчих і середніх щаблях дипломатичної служби. Це відображало фінансові обмеження та економії, введені після Кримської війни, які уповільнили просування і ротацію дипломатів.

Розпочата в 1866 році відставка Ковлі стала початком поколінної зміни, коли молодші представники високовікторанського покоління почали заповнювати старші посади в дипломатичній службі. Наприклад, заміна Ковлі на лорда Лайонса, який був одним із наймолодших послів того часу, стала знаковою. Лайонс, незважаючи на свою сором'язливість, зарекомендував себе

як видатний дипломат, здатний справлятися з найскладнішими завданнями. Його призначення на посаду в Парижі свідчило про важливість цієї позиції для британської дипломатії, яка потребувала фахівців, здатних впливати на міжнародні процеси в одному з найважливіших центрів європейської політики.⁵⁷

Пост-Палмерстонівський період у британській дипломатії характеризувався поступовими, але значними змінами в персональному складі та стилі керівництва. Хоча зміни відбувалися повільно, вони відображали перехід від традиційної дипломатії, що базувалася на сильних особистостях, до більш інституційного підходу, який передбачав поступову зміну поколінь і адаптацію до нових викликів на міжнародній арені.⁵⁸

Період 1860-х і 1870-х років в історії британської дипломатії був відзначений значними викликами у зовнішній політиці та протиріччями у внутрішній, що виникли внаслідок обмежених можливостей для кар'єрного зростання, складнощів у дипломатичних призначеннях та необхідності адаптації до змін у міжнародній політиці. Цей період продемонстрував, як дипломатична еліта Великої Британії, хоча й залишалася однією з найвпливовіших у світі, відчувала значний тиск як із внутрішнього, так і з зовнішнього боку.

Система дипломатичних призначень того часу характеризувалася низькою мобільністю та обмеженими можливостями для просування. Вакансії на посади послів були надзвичайно рідкісними, а конкуренція за них – жорсткою. Призначення таких осіб, як Генрі Елліот у Константинополь або сер Ендрю Б'юкенен у Санкт-Петербург, призводило до «блокування» ключових дипломатичних постів на десятиліття, що обмежувало можливості для інших дипломатів, які прагнули просування по кар'єрній драбині. Дипломатична еліта Великої Британії стикалася з внутрішніми викликами. Усередині країни

⁵⁷ B.G. Sasso, *The Embassy of Lord Lyons in Paris, 1867-1887* (Phd. thesis, University of Wales, 1991).

⁵⁸ Paul W. Schroeder. *The 19th-century international system: Changes in the Structure*. Cambridge University Press. 1986. Vol. 39, No. 1. 1-26 P.

існувала боротьба за вплив на формування зовнішньої політики між різними політичними фракціями, а також між старшим і молодшим поколінням дипломатів. Відповідно, ці внутрішні конфлікти призводили до певного ступеня інерції в управлінні зовнішньополітичними справами, оскільки постійна зміна особового складу та суперечки щодо пріоритетів і методів впливали на загальну спрямованість британської дипломатії.

Однією з ключових характеристик цього періоду стала зростаюча роль внутрішньої політики в міжнародних справах. Британські дипломати були змушені зосередитися не лише на подіях за кордоном, але й на їхніх внутрішньополітичних наслідках. Занепокоєння викликала нестабільність у Європі, де внутрішні проблеми країн могли призвести до великих міжнародних конфліктів. Наприклад, британські дипломати з недовірою ставилися до спроб імператора Наполеона III балансувати між авторитаризмом і демократією, що врешті-решт послаблювало його режим і створювало ризики для стабільності Європи⁵⁹.

Британська дипломатія також була стурбована наслідками націоналізму і лібералізму, які приводили до внутрішніх заворушень і нестабільності в Італії та Іспанії. А враховуючи внутрішній стан справ всередині британського політикуму, то дипломати не завжди були готові до ефективної відповіді на ці виклики, оскільки вважали, що інші держави будуть слідувати британському прикладу поступових і обережних реформ, спрямованих на збереження стабільності.

Попри те що Велика Британія залишалася однією з найбільших держав того часу, її дипломатія зіткнулася з серйозними викликами у підтриманні свого впливу в Європі. Враховуючи перехідний період від одного покоління політиків і дипломатів до іншого.

⁵⁹ Otte T.G. *The Foreign Office Mind The Making of British Foreign Policy, 1865-1914.* Cambridge University Press, 2011. 469 P.

2.2. Політика відносно Далекого Сходу

Основними мотивами британської зовнішньої політики в цьому регіоні були економічні інтереси, прагнення до збереження морської переваги, а також стримування експансії інших великих держав, особливо росії. Велика Британія прагнула забезпечити безперешкодний доступ до ринків Китаю, Японії та Індії що було життєво важливим для підтримання економічного розвитку та зростання імперії. Особливо важливою була Індія яка була під контролем Британії, це був не тільки важливий ринок збуту товарів, а й велика база яка дозволяла тримати контроль над регіоном.

Підхід Великобританії до Китаю у 19 столітті, особливо під час і після Опіумних війн, формувався на основі того щоб зламати китайський опір іноземному впливу. Основною метою Великобританії було забезпечити та розширити свої торгові права в Китаї, мотивовані вигідними перспективами китайського ринку, особливо для опіуму та інших товарів. Проте британці зіткнулися зі значними перешкодами через цілеспрямовані зусилля китайського уряду обмежити доступ іноземців до внутрішніх районів країни, це робилось для збереження контролю над внутрішньою економікою країни⁶⁰.

Британці які вже довгі роки збували свою продукцію в Індії, бачили наскільки далеко східні ринки великі й прибуткові, а тому вони були глибоко зацікавлені в розширенні торгівлі з Китаєм, розглядаючи його як важливий елемент своїх економічних інтересів в Азії. Особливо вигідна торгівля опіумом стала наріжним каменем економічної політики Великобританії в регіоні, забезпечуючи важливе джерело доходу та врівноважуючи торговий дефіцит, спричинений імпортом китайського чаю та шовку. Однак опір китайського уряду створив значну напруженість між економічними цілями Великобританії та китайським суверенітетом⁶¹.

⁶⁰ Laxman D. Satya. British Imperial Railways in Nineteenth Century South Asia. Economic and Political Weekly. 2008. Vol. 43, No. 47. 69-77 P.

⁶¹ Jamie Gaskarth. Strategizing Britain's role in the world. International Affairs. 2014. Vol. 90, No. 3. 559-581 P.

Відповіддю Великобританії на китайський опір стало впровадження нерівноправних договорів, які змушували Китай відкривати свої порти та дозволяти ширший доступ іноземців до своїх ринків. Договір у Нанкіні (1842), який завершив Першу опіумну війну, є яскравим прикладом цієї стратегії. Він не лише передав Гонконг у власність Великобританії, але й відкрив п'ять ключових портів для британської торгівлі та проживання. Однак зусилля китайського уряду обмежити діяльність іноземців прибережними районами та зберегти контроль над внутрішніми регіонами створювали постійну напруженість між британськими економічними цілями та китайським суверенітетом. Як зазначає Джонатан Спенс ці договори закріпили нерівноправний характер відносин між двома країнами, що тривало до початку ХХ століття⁶².

Введення китайським урядом таких податків, як ліцзін, на внутрішню торгівлю, а також його зусилля щодо посилення місцевого управління шляхом делегування влади нижчим чинам свідчили про стратегію, спрямовану на збереження контролю над внутрішньою економікою країни, мінімізуючи при цьому іноземний вплив. Однак ця стратегія призвела до серії конфліктів з Великобританією, особливо коли місцеві міліції протистояли британським військовим.

Відповідь британських військових на цей опір була як агресивною, спрямованою на демонтаж бар'єрів, встановлених китайським урядом, і примушення до більшого відкриття китайського ринку. Успіх британських сил у ключових битвах, попри ефективний опір китайських міліцій, підкреслив військову перевагу Великобританії, але також продемонстрував стійкість і рішучість місцевих китайських сил у захисті своєї території.

Умови «нерівноправних договорів», підписаних після опіумних війн, мали глибокий вплив на розвиток китайського суспільства та економіки. Як зазначає Іммануель Хсу у своїй книзі «Розквіт сучасного Китаю», ці договори створили нову економічну реальність, де Китай був змушений відкрити свої ринки для

⁶² Jonathan D. Spence. *The Search for Modern China*. Norton, 1990. 876 p.

іноземних держав, включаючи Британію, що мало довготривалі наслідки для китайської державності та економічного розвитку⁶³.

Навіть після офіційного припинення воєнних дій британці стикалися з тривалими труднощами у зміцненні своїх завоювань. Наполегливий китайський опір, особливо через діяльність місцевих гільдій та торгових організацій, продовжував заважати британським зусиллям проникнути у внутрішні райони Китаю та встановити свою торгівлю. Порівняння з колишньою системою, яка обмежувала іноземну торгівлю лише портом Кантон, відображало тяглість китайських стратегій щодо обмеження іноземного впливу, попри формальні договори.

У своєму дослідженні «Боротьба за Китай» Роберт Бікерс, напряду зазначає, що наслідки британської експансії сприяли зростанню внутрішньої напруги в Китаї, що й призвело до повстання Тайпінів (1850-1864) та Боксерського повстання (1899-1901). Ці конфлікти відображали глибоке невдоволення китайського населення впливом західних держав і їхньою роллю у внутрішніх справах Китаю. Це все змусило китайський уряд ще більше послабити свій контроль над внутрішніми районами, мимоволі дозволяючи розширення європейської торгівлі. Проте збереження регіональних мереж і стійкість місцевих економічних систем продовжували слугувати грізними перешкодами для іноземних інтересів, демонструючи, що британський контроль був далеко не абсолютним⁶⁴.

XIX століття ознаменувало переломну епоху у відносинах між Великобританією та Індією, що характеризувалося значними змінами як зовнішньої, так і внутрішньої політичної динаміки.

Однією з центральних тем зовнішньополітичних відносин між Англією та Індією було зміцнення та розширення британського впливу в Індостані. Період після поразки Тіпу Султана в 1799 році та наступної анексії Майсура заклав

⁶³ Immanuel Chung-Yueh Hsü. *The Rise of Modern China*. Oxford University Press, 2000. 1052 P.

⁶⁴ Robert A. Bickers. *The Scramble for China: Foreign Devils in the Qing Empire, 1832-1914*. Allen Lane, 2011. 495 P.

основу для британського панування. Як зазначив Крістофер Бейлі у своїй праці «Індійське суспільство та становлення Британської імперії», на початку 19 століття відбулося поступове включення індійських князівських держав до складу Британії через поєднання військових завоювань, договорів і союзів, що зміцнило британський контроль над значною частиною Індії⁶⁵.

Економічні інтереси також відіграли вирішальну роль у формуванні зовнішньополітичних відносин між Великобританією та Індією. Британська Ост-Індська компанія, яка фактично правила Індією до середини 19 століття, була переважно комерційним підприємством. Його політика була спрямована на максимізацію прибутків шляхом використання ресурсів і ринків Індії. Як наголошує Тіртханкар Рой у праці «Економічна історія Індії 1857-1947», британці запровадили політику, яка інтегрувала економіку Індії в глобальну капіталістичну систему, що мало значні наслідки для зовнішньоторговельних відносин Індії та її економічної структури⁶⁶.

Для розуміння того в якому становищі перебувала Британія в Індії є подія 1857 року, яку зазвичай називають Індійським заколотом або Першою війною за незалежність Індії. Ця подія підкреслило крихкість британського контролю та призвела до переоцінки зовнішньої та внутрішньої політики Британії в Індії. Як зазначив Ерік Стокс у книзі «Озброєний селянин: Індійське повстання 1857 року», після повстання відбулася передача влади від Ост-Індської компанії до Британської корони, що призвело до офіційного встановлення Британського Раджі⁶⁷. Ця зміна в управлінні мала глибокі наслідки для зовнішніх політичних відносин Великобританії, оскільки вона сигналізувала про більш прямий і централізований підхід до управління та захисту Індії.

І з цим новим, фактично прямим, контролем Британії над Індією починається період з 1857 до 1900 рр. який характеризується посиленням акценту на захисті субконтиненту від зовнішніх загроз, управлінні внутрішніми

⁶⁵ Bayly C. A. *Indian Society and the Making of the British Empire*. Cambridge University Press, 1987. 230 P.

⁶⁶ Tirthankar Roy. *The Economic History of India 1857-1947*. OUP India, 2006. 402 P.

⁶⁷ Eric Stokes. *The Peasant Armed: The Indian Revolt of 1857*. Clarendon Press, 1986. 261 P.

незгодами та повної інтеграції Індії в глобальну стратегічну систему Британської імперії. Цей новий підхід досліджує Томас Р. Меткалф у книзі «Наслідки повстання: Індія, 1857-1870», де він розповідає про те, як британський уряд перебудував свою політику, щоб зберегти більш жорсткий контроль над Індією, водночас вирішуючи ширші геополітичні виклики, поставлені іншими європейськими державами⁶⁸.

Зовнішній вимір відносин Британії з Індією формувалася від необхідності захистити свою величезну імперію від зовнішніх загроз, особливо з боку інших європейських держав. «Велика гра» між Британією та Росією є яскравим прикладом того, як геополітичні міркування керували британською зовнішньою політикою в Індії. Це суперництво, як ілюструє Пітер Гопкірк у «Великій грі: Боротьба за імперію в Центральній Азії», передусім стосувалося протидії російській експансії в Центральній Азії, яка сприймалася як пряма загроза безпеці Британської Індії⁶⁹. Англо-афганські війни, що точилися в цей період, були прямим наслідком цих стратегічних проблем, спрямованих на створення буферної держави між Британською Індією та російськими територіями.

Економічні міркування також відігравали центральну роль у формуванні зовнішньополітичних відносин Британії з Індією в другій половині XIX століття. Розширення залізниць, розвиток телеграфної мережі та інтеграція Індії у світову економіку були частиною британської стратегії підвищення економічної цінності її індійських володінь. Тіртханкар Рой у книзі «Індія у світовій економіці: від давнини до сьогодення» стверджує, що економічна політика Великобританії в Індії була спрямована не лише на максимізацію прибутків, але й на забезпечення ролі Індії як ключового компонента британської імперської економіки⁷⁰.

⁶⁸ Thomas R. Metcalf. *The Aftermath of Revolt: India, 1857-1870*. Princeton University Press, 1964. 352 P.

⁶⁹ Peter Hopkirk. *The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia*. Kodansha USA, 1994. 596 P.

⁷⁰ Tirthankar Roy. *India in the World Economy: From Antiquity to the Present*. Cambridge University Press, 2012. 288 P.

На зовнішні політичні відносини Британії з Індією також вплинули ширші інтереси імперії в Азії, особливо щодо Китаю. Наслідки Другої опіумної війни (1856-1860) і наступні договори, які відкрили китайські порти для британської торгівлі, мали значні наслідки для Індії, яка служила ключовою базою для британських операцій у регіоні. У праці «Опіумні війни: залежність однієї імперії та розбещеність іншої» Тревіс Хейнс і Френк Санелло досліджують взаємозв'язок інтересів Британської імперії в Китаї та Індії, підкреслюючи, як економічні та стратегічні міркування в одній країні часто впливали на політику в іншій⁷¹. В цьому контексті також важливим є те як відрізняється відношення та побудова відносин з однією та іншою країною. У цей період збільшився експорт бавовни та джута, до Британії, а Індія була важливим ринком збуту для британських промислових товарів. Тобто ми бачимо як одна країна використовувалась для видобутку сировини, а інша як база збуто вже для виготовлених товарів, така схема давала дуже великий над прибуток для Британії.

У другій половині XIX століття також виникли нові виклики британській владі в Індії, зокрема з піднесенням індійського націоналізму. Зростаючий націоналістичний фактор, який описувала Айша Джалал у книзі «Самість і суверенітет: особистість і спільнота в ісламі Південної Азії з 1850 року», почали впливати на зовнішні відносини Британії з Індією, оскільки британському уряду доводилося збалансувати свої імперські амбіції з необхідністю вирішення проблеми вимоги дедалі гучнішого індійського політичного класу.⁷² Індійський національний конгрес, заснований у 1885 році, став платформою для індійських лідерів, щоб виступати за більшу політичну участь, розвиток, який матиме довгострокові наслідки для зовнішньої та внутрішньої політики Великобританії в регіоні.

⁷¹ William Travis Hanes, Frank Sanello. *The Opium Wars: The Addiction of One Empire and the Corruption of Another*. Sourcebooks, 2004. 352 P.

⁷² Ayesha Jalal. *Self and Sovereignty: Individual and Community in South Asian Islam Since 1850*. Psychology Press, 2000. 630 P.

Британія в цьому регіоні протистояла не тільки індуському націоналізму, та китайському ізоляціонізму, але й набираючому обертів російського імперіалізму, який вже кинув свій погляд на Центральну Азію.

Варто зазначити що «Велика гра» або протистояння російської та Британської імперій в центральній Азії було досить важливим не скільки для Англії, як для Німеччини зокрема для самого Отто фон Бісмарка. Попри географічну та стратегічну віддаленість Німеччини від Центральної Азії, інтерес Бісмарка до цього регіону був зумовлений прагматичним зменшення впливу росії на європейську політику. Близькість російської імперії до східного кордону Німеччини становила пряму загрозу, через що розширення російського впливу в Центральній Азії стало питанням значної важливості для Берліна. Основною метою Бісмарка було забезпечити витрачання військових і політичних ресурсів росії поза межами Європи, тим самим зменшивши загрозу для Німеччини.

Заохочуючи російське втягування в Центральну Азію, Бісмарк прагнув запобігти формуванню альянсів, які могли б поставити під загрозу позицію Німеччини в Європі. Залучення Бісмарка до «Великої гри» відображає його ширшу дипломатичну стратегію розділяй і володарюй. Ця стратегія була раніше помітна в його підході до «східного питання», де він прагнув використати суперництво навколо Османської імперії на користь Німеччини. У Центральній Азії Бісмарк мав на меті спровокувати та поглибити англо-російське суперництво, щоб обидві держави залишалися зайнятими та не могли сформувати єдиний фронт проти Німеччини⁷³.

З британської точки зору, маніпуляції Бісмарка «Великою грою» мали кілька помітних наслідків. Перш за все це поглибило існуюче англо-російське суперництво, сприяючи зростанню почуття небезпеки у британських політичних колах. Сприйняття того, що Бісмарк стоїть за значною частиною розбрату в Центральній Азії, вплинуло на британські стратегічні розрахунки та

⁷³ James Stone. Bismarck and the Great Game: Germany and Anglo-Russian Rivalry in Central Asia, 1871-1890. *Central European History*. 2015. Vol. 48, No. 2. P. 151–175.

призвело до посилення військових і дипломатичних зусиль для протидії російським ініціативам у регіоні.

А друге, дії Бісмарка підкреслили необхідність для Британії зміцнити свої стратегічні позиції та альянси. Відповідь британців на російську загрозу включала як дипломатичні, так і військові ініціативи, спрямовані на забезпечення британських інтересів у Центральній Азії та на Індійському субконтиненті. Ця відповідь характеризувалася посиленням акцентом на підтриманні та розширенні британського впливу в регіоні, що підкреслювало ефективність стратегії Бісмарка.

Хоч ми наголошуємо на значному впливі Німеччини на англо-російське протистояння у Центральній Азії, однак обмежена доступність первинних джерел про участь Бісмарка у Великій грі сприяла недооцінці його ролі. Хоча архіви німецького міністерства закордонних справ містять велику кількість документів щодо англо-російського протистояння, значна частина цього матеріалу була опублікована в уривках, що зменшує повний масштаб впливу Бісмарка. Відсутність комплексного контексту в багатьох цих документах призвела до загального недооцінювання стратегічного внеску Бісмарка в суперництво.

Як вже раніше наголошувалось важливою у протистоянні росії у цьому регіоні була саме Британська Індія. Як зазначав Карл Е. Мейер та Шарена Блера Брайсак у своїй роботі «Турнір тіней: Велика гра та змагання за імперію в Центральній Азії», британці були глибоко стурбовані можливістю просування росії через гірські перевали Афганістан в Індію. Це занепокоєння посилилося розширенням російського впливу на Центральну Азію, зокрема на Бухару, Хіву та Коканду⁷⁴.

Британська зовнішня політика в регіоні відзначалася поєднанням дипломатичної взаємодії та військового втручання. Британія також намагалась тримати баланс сил у регіоні, створюючи важливі стратегічні союзи. Яскравим

⁷⁴ Karl E. Meyer Shareen Blair Brysac. *Tournament of Shadows: The Great Game and the Race for Empire in Central Asia*. Basic Books, 2009. 704 P.

прикладом таких дій є Британська місія 1876 року в Кабулі підкреслює важливість цього регіону для Англії, а також показує важливість забезпечення вірності Афганістану в протистоянні росії⁷⁵.

Британці прагнули впливати на Афганістан, сприймаючи його як ключову буферну державу. Дві англо-афганські війни (1839-1842 і 1878-1880) були прямими наслідками цієї політики, причому друга війна була особливо важливою в другій половині 19 століття. Конфлікт призвів до Гандамакського договору 1879 року, який перевів Афганістан під британський вплив, але дозволив йому номінальну незалежність у внутрішніх справах⁷⁶.

Мартін Еванс у своїй книзі «Афганістан: Коротка історія його людей і політики» підкреслює, як британці проводили політику «майстерної бездіяльності» після Другої англо-афганської війни, дозволяючи Афганістану залишатися буферною державою без прямого британського контролю, тим самим зменшуючи ризик російського вторгнення без витрат на окупацію⁷⁷.

Підсумовуючи, «Велика гра» була боротьбою за домінування в Центральній Азії залишила довготривалий наслідок у британській зовнішній політиці. Протистояння мало значний вплив на політичну ситуацію в регіоні, сприяючи дестабілізації і створюючи передумови для довготривалих конфліктів. Крім того, «Велика гра» демонструє, як геополітичні амбіції великих держав можуть формувати долю цілих регіонів, закладаючи основу для майбутніх викликів. Ця боротьба стала не лише елементом конкуренції між двома імперіями, але й прикладом глобального суперництва за території, ресурси та вплив, яке вплинуло на міжнародні відносини кінця XIX – початку XX століття.

⁷⁵ Cabul Mission. Note on the steps taken by the Viceroy to carry out a friendly mission to Cabul, under instructions received from Her Majesty's Government. May 1876. *British Library: Asian and African Studie*. Political and Secret Department Library: Memoranda: Afghanistan and the North West Frontier of India. Спр. 4. Арк. 7-75. URL: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/1a290ca5-b0dc-456e-aad6-9289b22b4d5a>

⁷⁶ William Dalrymple. *Return of a King: The Battle for Afghanistan, 1839-1842*. Knopf Doubleday Publishing Group, 2013. 560 P.

⁷⁷ Martin Ewans. *Afghanistan: A Short History of Its People and Politics*. HarperCollins, 2002. 368 p.

2.3. Англо-німецьке протистояння в Африці

Англо-німецьке протистояння в Африці в другій половині XIX століття було показовим аспектом суперництва європейських країн. Основною причиною цього конфлікту була боротьба за колонії, в якій Британія було однією з домінуючих країн, в той час як Німеччина вже запізналася на розподіл світу, а тому мала боротися більше за інших для отримання хоч якихось заморських територій.

В той час як Великобританія до середини XIX століття, встановила свій контроль в Єгипті, Південній Африці та на узбережжі Західної Африки. Німеччина під керівництвом канцлера Отто фон Бісмарка спочатку не виявляла великого інтересу до колоніальної експансії. Однак до 1880-х років Німеччина почала активно шукати колонії, що призвело до прямого конфлікту з британськими інтересами⁷⁸.

Такі зміни у підході обумовленні, тим що приблизно в цей час почався внутрішній тиск на Бісмарка, який схиляв його до початку колоніальної експансії. В той час велика частка політиків і військових Німеччини хотіли затвердити статус своєї країни як «Великої», а досягти цього можна було тільки шляхом колоніальної експансії та великих заморських володінь. Підтвердженням цієї тези можуть слугувати спогади Альфреда фон Тірпіца який наголошував: «Забезпечення колоніальних володінь є основою для підвищення статусу Німеччини як великої держави. У світі, де економічна могутність все більше залежить від доступу до ресурсів та ринків, наша країна повинна мати свої колонії, щоб забезпечити стійкість своєї економіки і посилити свій політичний вплив». ⁷⁹ Такий зсув у політиці призвів до заснування німецьких колоній у Південно-Західній Африці (сучасна Намібія), Тоголенді, Камеруні та Німецькій Східній Африці (сучасні Танзанія, Руанда та Бурунді). Також ця зміна взяла таке поняття як: «Weltpolitik», що можна перекласти як світова політика або «місце під сонцем», хоч ця фраза

⁷⁸ Thomas Pakenham. The Scramble for Africa, 1876-1912. Random House, 1991. 738 P.

⁷⁹ Alfred Von Tirpitz. My Memoris. New York : Dodd, Mead, & Co., 1919. 438 P.

проголошується вже за часів райхсканцлера Бернгарда фон Бюлова, але її витoki йдуть саме з періоду Бісмарка. «Weltpolitik» було керівним принципом, який прагнув утвердити місце Німеччини як світової держави. Ця доктрина була спрямована не лише на забезпечення економічних ресурсів, а й на те, щоб кинути виклик британській морській і торговій перевазі, що було невід'ємною частиною підтримки зростаючого статусу Німеччини в міжнародних справах.

Однією з найбільш суперечливих областей англо-німецького суперництва була Східна Африка. Створення Німецької Східної Африки в 1885 році прямо суперечило британським інтересам у регіоні. Англійці, які розширювали свій вплив через Британську Східно-Африканську компанію, з тривогою сприймали територіальні претензії Німеччини. Британський уряд був особливо стурбований потенційною можливістю німецької експансії, яка загрожує британському контролю над маршрутом до Індії через Суецький канал⁸⁰.

У Західній Африці конфлікт був очевидним у боротьбі за контроль над прибережними регіонами та торговими шляхами. Придбання Німеччиною Тоголанду та Камеруну створило загрозову ситуацію для Британії. Таким чином Німеччина кидала прямий виклик британським інтересам на Золотому березі та у Нігерії.

Дипломатія грала найважливішу роль у англо-німецького конфлікту в Африці. Тодішня ситуація була такою, що обидві сторони усвідомлювали всю жахливість воєнного конфлікту. З однієї сторони нові британські політики та дипломати, які проходили тяжкий Пост-Палмерстонівський період, і відходили від старих принципів Британської дипломатії, а тому їх дипломатична стратегія в цей період була спрямованим на стримування німецьких амбіцій, не провокуючи відкритий конфлікт. З іншого боку в нас був «Залізний Канцлер» та Фрідріх III які в цей період теж намагався діяти поміркованими та дипломатичним шляхом. Тож хоч й з різних причин, але обидві сторони були

⁸⁰ Ronald Hyam. Britain's Imperial Century, 1815–1914: A Study of Empire and Expansion. Springer, 2016. 349 P.

конструктивними й обережними у свої діях, що й дозволило запобігти військовим діям з обох сторін⁸¹.

Як зазначалось незважаючи на напруженість, англо-німецьке суперництво в Африці не призвело до прямого військового конфлікту між двома державами. Натомість більшість суперечок вирішувалася дипломатичним шляхом. Ключовим моментом у цьому відношенні стала Берлінська конференція 1884-1885 рр., скликана Бісмарком.

На конференції Великобританія обстоювала захист своїх стратегічних інтересів, особливо в регіонах басейну річок Нігер і Замбезі, де британські комерційні підприємства вже були добре розвинені. Стратегія Великобританії, про яку говорив Сибіл Кроу базувалася на тому, що домовленості, досягнуті на конференції, не підривають її існуючих вимог і не відкривають двері для надмірної німецької експансії.⁸² Загальний акт Берлінської конференції встановив керівні принципи поділу Африки та встановив принцип ефективної окупації, який вимагав від європейських держав продемонструвати контроль над територіями, на які вони претендували.

У Східній Африці англо-німецька угода 1890 року, також відома як Гельголандсько-Занзібарський договір, була значним дипломатичним досягненням. Ця угода стала ключовим моментом у вирішенні територіальних суперечок між двома державами в Східній Африці. Договір передбачав комплексний обмін територіями: Німеччина погодилася визнати британський контроль над Занзібаром, стратегічно важливим островом біля узбережжя сучасної Танзанії, тоді як Британія поступилася Німеччині невеликим островом Гельголанд у Північному морі. Цей обмін був важливим для обох держав – Занзібар мав вирішальне значення для збереження британського панування в Східній Африці, тоді як Гельголанд мав стратегічне значення для військово-морських амбіцій Німеччини в Європі. Договір також визначив кордони між

⁸¹ Keith Neilson Otte T.G. The Permanent Under-Secretary for Foreign Affairs, 1854-1946. Routledge, 2008. 389 P.

⁸² Sybil Eyre Crowe. The Berlin West African Conference, 1884-1885. Negro Universities Press, 1970. 249 P.

німецькою Східною Африкою та британськими територіями, фактично розділивши регіон на німецьку та британську сфери впливу. Ця угода була прагматичним рішенням, яке дозволило обом державам уникнути конфлікту, захищаючи при цьому свої стратегічні інтереси⁸³.

У Західній Африці британська дипломатія зіткнулася з зростаючим впливом Німеччини в таких регіонах, як Тоголенд і Камерун. Нігерська криза кінця 1880-х і початку 1890-х років створила напруженість між двома державами, зокрема щодо контролю над річкою Нігер, життєво важливою торговою артерією для британських купців. Поява Німеччини у регіоні загрожувала перервати британські торговельні шляхи.

Щоб вирішити цю проблему, Британія розпочала серію дипломатичних переговорів, спрямованих на збереження своїх комерційних інтересів, одночасно запобігаючи посяганням Німеччини. Британський уряд намагався посилити свій вплив на місцевих африканських правителів, роблячи договори, які визнавали британський захист в обмін на торгові привілеї. Ці дії були частиною ширшої стратегії дипломатичної ізоляції Німеччини та обмеження її можливостей закріпитися в критичних районах Західної Африки⁸⁴.

Протягом другої половини 19-го століття Британія постійно використовувала дипломатичний тиск на Німеччину в Африці. Яскравим прикладом такого тиску є укладання союзів з іншими європейськими державами. Як приклад Альянсу Великобританії з Францією та Португалією, вони використовувалися, щоб урівноважити німецькі амбіції, особливо в сферах, де інтереси Німеччини та Британії перетиналися. Дипломатичні дії Британії були частиною ширшої стратегії збереження свого імперського панування, одночасно запобігаючи появі будь-якої держави здатної протистояти Великій Британії⁸⁵.

⁸³ John Gallagher. *Imperialism: The Robinson and Gallagher Controversy*. New Viewpoints, 1976. 252 P.

⁸⁴ Alice Denny, John Gallagher, Ronald Robinson. *Africa and the Victorians: The Official Mind of Imperialism*. I.B. Tauris, 2015. 512 P.

⁸⁵ Keith Neilson. *Britain and the Last Tsar: British Policy and Russia, 1894-1917*. Clarendon Press, 1995. 408 P.

На початку 20-го століття англо-німецьке суперництво в Африці переплелось з ширшими європейськими напруженнями, зокрема зі зростанням німецьких військово-морських амбіцій, у працях Пола М. Кеннеді «The Rise of the Anglo-German Antagonism, 1860-1914.» (Підйом англо-німецького антагонізму, 1860-1914). Кеннеді підкреслює, як бажання Німеччини утвердитися як світова держава зіткнулося з потребою Британії забезпечити свою імперію, що призвело до дедалі напруженіших дипломатичних відносин як в Африці, так і в Європі⁸⁶.

Варто зазначити, що англо-німецьке протистояння в Африці мало не тільки регіональний характер, але й відображало глибші процеси на глобальній арені. Конфлікт між двома імперіями віддзеркалював їхні ширші інтереси в Європі, де обидві держави вступили в гонку озброєнь і боролися за статус головної світової потуги. Африканське суперництво стало одним із каталізаторів напруженості, що в кінцевому підсумку призвело до Першої світової війни, де протистояння в колоніях стало одним з додаткових фронтів війни. Хоча напруга була високою, обидві держави загалом намагалися уникнути прямої конфронтації шляхом дипломатичних переговорів. Ця складна взаємодія суперництва та переговорів підкреслює важливість розуміння ширшого геополітичного контексту того часу, а також конкретних мотивацій і стратегій залучених ключових акторів. Праці таких істориків, як Пакенхем, Хайам, Робінсон і Галлагер, є важливими дослідженнями які показують динаміку англо-німецького конфлікту в Африці.

Таким чином, англо-німецьке протистояння в Африці було одним із найбільш значущих аспектів міжнародної політики кінця XIX століття.

⁸⁶ Paul M. Kennedy. The Rise of the Anglo-German Antagonism, 1860-1914. Allen & Unwin, 1980. 604 P.

РОЗДІЛ 3. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА БРИТАНІЇ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ТА АМЕРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТАХ

3.1. Британська дипломатія у Європі

В останній третині XIX і на початку XX століття британська дипломатія була значною мірою сформована необхідністю зберегти баланс сил у Європі та підтримувати власні інтереси. Британські політики в цей період намагалися зберегти перевагу на морі та власні економічні інтереси, орієнтуючись у динаміці європейської політики, яка швидко змінювалася, особливо перед обличчям зростаючих Німеччини та Росії.

Важливим для розуміння Британська дипломатії цього періоду є Кримська війна (1853-1856). Дипломатія під час війни є надскладною працею, яка потребує значних ресурсів, а враховуючи яку стратегію обрали британці, то вона видається не можливою. Британія поставила за ціль протистояти російському експансіонізму, зберігаючи при цьому баланс сил у Європі⁸⁷.

На початку Кримської війни британські дипломатичні зусилля можна описати як обережна перевірка противника, такі дії велися під керівництвом прем'єр-міністра лорда Абердіна. Його уряд віддавав перевагу дипломатичному підходу, а не негайному військовому втручання, намагаючись подолати ескалацію напруженості з Росією, не провокуючи ширшого конфлікту.

Британці прагнули запобігти російському експансіонізму, який загрожував порушити хиткий баланс сил у Європі. Вони були глибоко стурбовані потенційною гегемонією Росії над Османською імперією та подальшим впливом на британські інтереси в Середземномор'ї та на Близькому Сході. Це занепокоєння спонукало Британію до створення союзу з Францією та Османською імперією проти Росії⁸⁸.

На британський дипломатичний підхід сильно вплинув ширший контекст «Східного питання» - стратегічні та політичні питання, породжені занепадом

⁸⁷ Andrew D. Lambert. *The Crimean War: British Grand Strategy Against Russia, 1853-56*. Ashgate Publishing, Ltd, 2011. 380 P.

⁸⁸ Alan John Percivale Taylor. *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*. Oxford University Press, 1955. 638 P.

Османської імперії. Британська дипломатія намагалася врівноважити російську владу, зберігаючи Османську імперію як буферну державу.

У міру того, як ситуація погіршувалася, а російська агресія ставала все більш очевидною. Прем'єр-міністр Великобританії лорд Пальмерстон зіграв вирішальну роль у формуванні британської дипломатії під час Кримської війни. Його непористий і часто суперечливий підхід до зовнішньої політики сильно вплинули на перебіг війни. Рішення Пальмерстона підтримати Османську імперію та вступити у військовий конфлікт з росією було зумовлене як ідеологічними, так і прагматичними міркуваннями. Його бачення полягало у тому, що необхідно протидії російській експансії та зберегти британський вплив у Середземному морі були ключовими факторами його дипломатичних рішень.

Франко-британський альянс, став наріжним каменем британської дипломатичної стратегії. Дослідник Девід Ветцель пропонує поглянути на цей альянс, як співпраця між Великобританією та Францією була важливою для формування дипломатичних і військових зусиль проти росії. Дослідження Ветцеля дипломатичного листування розкриває складність формування та підтримки цього альянсу, адже обидві держави намагалися посилити свій вплив, а у Британії був ще й важливий інтерес зберегти баланс сил у Європі і не допустити значного посилення однієї певної держави.⁸⁹

На дипломатичні зусилля під час війни суттєво вплинула необхідність узгодити суперечливі військові цілі між союзниками. Мета Великобританії полягала в тому, щоб обмежити російську експансію, уникаючи дій, які могли б дестабілізувати динаміку європейської влади.

Британська дипломатія також намагалася зберегти коаліцію сил протягом усього конфлікту, тісно співпрацюючи з Францією, Османською імперією, а пізніше Сардинією, британці забезпечували те щоб Австрія залишалася нейтральною у цьому конфлікті. Цей дипломатичний акт балансування мав

⁸⁹ David Wetzel. *The Crimean War: A Diplomatic History*. East European Monographs, 1985. 255 P.

важливе значення для запобігання пошуків росією союзників, які могли б допомогти продовжувати війну. Британська дипломатія під час завершення Кримської війни під керівництвом лорда Пальмерстона та міністра закордонних справ лорда Кларендона виявилася вирішальною у формуванні остаточних домовленостей, які було закріплено на Паризькому конгресі 1856 року. Однією з головних цілей британської дипломатії було обмежити вплив росії в Чорноморському регіоні та стримати її територіальні амбіції щодо Османської імперії⁹⁰.

Британські дипломати зосередили свої зусилля на кількох основних напрямках. По-перше, вони прагнули зберегти і зміцнити антиросійську коаліцію, до якої входили Франція, Османська імперія та Сардинія. Ця коаліція була важливою для військових успіхів на фронті, але також мала важливе дипломатичне значення на міжнародній арені, адже європейські держави боялися, що тривалий конфлікт послабить їхні позиції.

По-друге, Британія зіграла провідну роль у переговорах про демілітаризацію Чорного моря. Це питання стало центральним під час Паризького конгресу. Британія наполягала на тому, що росія повинна позбутися військово-морських баз на узбережжі Чорного моря, оскільки вони створювали загрозу для ослабленої Османської імперії і британських торгових шляхів. Завдяки британській наполегливості та підтримці Франції, росія погодилася на умови демілітаризації, які заборонили будь-яким країнам тримати військові флоти чи укріплення на Чорному морі.

По-третє, британська дипломатія забезпечила збереження територіальної цілісності Османської імперії, що була одним із головних британських стратегічних інтересів. Велика Британія вбачала в Османській імперії важливого союзника в регіоні, який допомагав би стримувати російський вплив на Балканах і захищати британські інтереси на Близькому Сході та шлях до Індії. Під час переговорів британські дипломати захищали права Османської

⁹⁰ Paul W. Schroeder. *Austria, Great Britain, and the Crimean War: The Destruction of the European Concert*. Cornell University Press, 1972. 544 P.

імперії, тим самим підтримуючи статус-кво на Балканах та в Східному Середземномор'ї.

Крім того, британці мала на меті зберегти європейську рівновагу сил, що було ключовою концепцією міжнародних відносин того часу для Великобританії. Лорд Кларендон у своїх переговорах прагнув уникнути різкого посилення однієї з європейських держав, особливо Франції, яка могла отримати вигоди від ослаблення росії. Британія грала роль «арбітра» на переговорах, шукаючи компроміс між великими європейськими державами і стримуючи екстремістські вимоги з боку окремих учасників⁹¹.

В другій половинні XIX ст., після Кримської війни, а також закінчення франко-пруської в 1871 р. Європа була відзначена складною мережею альянсів. Британські дипломати були змушені адаптуватися до іншого геополітичного середовища. Хоча загальні наративи, заплямовані тематичним фокусом на англо-німецькому суперництві, підкреслюють об'єднання Німеччини як ключову подію для британської зовнішньої політики, останні дослідження наголошують на тому, що падіння Франції означало для британської дипломатії набагато більше, ніж триумф Пруссії.

Основна роль Британії в післявоєнному врегулюванні полягала в посередництві між воюючими державами та відстоюванні поміркованого мирного врегулювання, яке б не надто послабило Францію чи дестабілізувало Європу. Британія уникала того щоб займати конкретну сторону у цій війні, було зрозуміло, що уряд не хотів, щоб Франція зазнала повної поразки, оскільки це могло призвести до вакууму влади. Натомість Британія закликала до поміркованості умов миру, особливо щодо територіальних поступок, яких вимагала Пруссія, а саме Ельзасу та Лотарингії.

Британія використала свій вплив, щоб гарантувати, що Франкфуртський договір, який офіційно завершив війну в травні 1871 року, не призвів до тривалої нестабільності. Хоча здатність Великобританії безпосередньо впливати на умови договору була обмежена, вона намагалася діяти як

⁹¹ Winfried Baumgart. *The Crimean War: 1853-1856*. Bloomsbury Publishing, 2020. 312 P.

врівноважуюча сила, гарантуючи, що врегулювання в результаті не призведе до майбутніх конфліктів. Британські дипломати також працювали над захистом британських торгових інтересів і забезпеченням нейтралітету Бельгії, що викликало занепокоєння протягом усієї війни через побоювання, що конфлікт може перекинутися на територію Бельгії, що в майбутньому стане приводом для Британії вступити у Першу світову війну.

Геополітичні наслідки 1870-1871 рр., можливо, не вплинули на пряму на Британію, на практичному рівні – у плані територіальних змін чи військових зобов'язань, але вони чіткіше підкреслили обмеження діапазону дій МЗС; дипломатична ініціатива в одному регіоні світу, безсумнівно, мала наслідки для позиції Британії в іншому. Іншими словами, обмеження та можливості, які постали перед британськими дипломатами пізнього вікторіанського періоду, були нерозривно пов'язані між собою⁹².

Центральним у зовнішній політиці Британії залишалося збереження потужного Королівського флоту, що забезпечувало контроль над морськими шляхами та здатність захищати світову торгівлю та імперські інтереси. Британія головним чином зосереджувалася на захисті своєї імперії, що вимагало уникнення зобов'язань, які потенційно могли втягнути її в європейські конфлікти та відволікти від її колоніальних пріоритетів. Замість того, щоб формувати офіційні альянси, країна намагалася діяти як балансир, використовуючи дипломатичний вплив, щоб запобігти тому, щоб будь-яка окрема сила стала абсолютною домінантою в Європі.

Однак така гра могла дати результати тільки в короткостроковій перспективі. Але не вирішувало тих вузлових проблем які все більше наростали у Європі. Важливим дестабілізуючим фактом стало створення Троїстого союзу між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Італією. Британці зіткнулася зі значними труднощами в адаптації до нових континентальних реалій.

⁹² Stephen Badsey. The Franco-Prussian War: 1870–71. Bloomsbury USA, 2022. 144 P.

В цей період у Британській зовнішній політиці відбулася докорінна зміна парадигми стосовно зовнішньої політики, ми це можемо прослідкувати у зміні підходу протистояння Німеччині на Європейському континенті, а також у створенні «Антанти» як блоку на противагу Троїстому союзу, такі зміни можна пояснити, як повною зміною старого покоління дипломатів новим, так і тим що британці швидко побачили недалекоглядність своєї попередньої політики.

Тож на початку 20 століття зростаюча загроза з боку Німеччини спонукала Великобританію переглянути свою дипломатичну позицію. Підписання Сердечної угоди з Францією в 1904 році та англо-російської угоди 1907 року ознаменували завершення «Великої гри» між Британією та росією. Хоч ці угоди не були формальними альянсами, а мали на меті зменшити напруженість і вирішити колоніальні суперечки, таким чином дозволяючи Британії зосередитися на загрозі, що насувається з боку Німеччини⁹³.

Джон Рель у своїй праці «Англо-німецькі відносини та Велика війна» описує що Великобританія бачила у зростанні військово-морської сили Німеччини не тільки виклик своєму морському домінуванню, а й загрозу для всієї міжнародної системи, яку вона намагалася захистити⁹⁴.

Й обидві сторони зосереджували своє протистояння саме на морі, Альфред фон Тірпіц у своїх мемуарах писав: «Британці розуміли лише мову сили. Якщо ми хотіли бути взятими до уваги на світовій арені, нам потрібно було створити флот, який міг би змагатися з їхнім. І це не просто питання амбіцій, а питання нашого виживання як нації»⁹⁵.

Страх Великої Британії перед німецьким експансіонізмом як у Європі, так і в Африці сприяв серії дипломатичних маневрів, спрямованих на стримування німецького впливу, зберігаючи британські імперські інтереси. Одним з таких дипломатичних кейсів можна вважати «Нігерську кризу» кінця 1880-х і початку 1890-х років яка створила напруженість між двома державами, зокрема щодо

⁹³ Zara S. Steiner Keith Neilson. Britain and the Origins of the First World War. Bloomsbury Publishing, 2017. 341 P.

⁹⁴ Röhl, John. Anglo-German Relations and the Great War. London: Methuen & Co., 1969. 352 P.

⁹⁵ Alfred Von Tirpitz. My Memoris. New York: Dodd, Mead, & Co., 1919. 438 P.

контролю над річкою Нігер, життєво важливою торговою артерією для британських купців. Поява Німеччини у регіоні загрожувала перервати британські торговельні шляхи та поставити під сумнів її панування у внутрішній частині Західної Африки.

Щоб вирішити цю проблему, Британія розпочала серію дипломатичних переговорів, спрямованих на збереження своїх комерційних інтересів, одночасно запобігаючи посяганням Німеччини. Британський уряд намагався посилити свій вплив на місцевих африканських правителів, роблячи договори, які визнавали британський захист в обмін на торгові привілеї. Ці дії були частиною ширшої стратегії дипломатичної ізоляції Німеччини та обмеження її можливостей закріпитися в критичних районах Західної Африки.

Зовнішня політика Великобританії стосовно Франції в цей час була насиченим періодом напружених відносин та поступового зближення. Хоча ці дві держави часто перебували на протилежних сторонах європейської політики, їхні відносини в цей період характеризувалися зміною від конфлікту до співпраці.

Після франко-пруської війни (1870-1871) Британія уважно стежила за відновленням позицій Франції в Європі. Страх перед зростаючою силою Німеччини після об'єднання змусив Лондон переоцінити свою політику. Особливо важливими були питання контролю над Єгиптом і Суецьким каналом, що стало головним каменем спотикання між країнами. Британська окупація Єгипту в 1882 році викликала дипломатичну напругу з Францією, але на кінець 19 століття обидві держави прийшли до усвідомлення важливості взаємного співробітництва.

Одним із центральних елементів нашого дослідження є розгляд Фашодської кризи 1898 року, коли протистояння між обома країнами через контроль над Суданом і верхів'ями Нілу загострилося до межі війни.

Основною метою Великобританії у цьому конфлікті було забезпечення контролю над шляхами до Індії та збереженням своїх торгових і стратегічних інтересів у Єгипті та Судані. Британська дипломатія прагнула уникнути

прямого збройного зіткнення з Францією, оскільки обидві держави усвідомлювали небезпеку війни між двома великими колоніальними імперіями, особливо на фоні зростання сил Німецької імперії. На думку історика, Пол Кеннеді, британська політика в цей період полягала у максимальному збереженні статус-кво та підтриманні стабільності на міжнародній арені, щоб уникнути будь-яких великих конфліктів, які могли б підірвати позиції Британії як глобальної морської імперії⁹⁶.

На етапі загострення кризи британська дипломатія показала гнучкість і силу. Лорд Солсбері, тодішній прем'єр-міністр і міністр закордонних справ, відігравав ключову роль у переговорах із Францією. Його стратегія полягала в тому, щоб підтримати позиції Великобританії в Судані, але водночас уникнути прямих образ або провокацій, які могли б поглибити конфлікт. Британія демонструвала готовність до діалогу, хоча водночас зміцнювала свої військові позиції в регіоні, підкреслюючи свою силу, що додавало переконливості дипломатичним зусиллям.

Іншим важливим аспектом британської дипломатії в цьому питанні було використання преси та громадської думки. Важливим елементом стало те, як британська преса висвітлювали кризу, наголошуючи на необхідності захисту національних інтересів. Це, у свою чергу, створювало додатковий тиск на уряд Франції. Тим часом у Франції громадська думка, яка спочатку була більш войовничою, поступово змінювалася на користь мирного вирішення через висвітлення негативних наслідків можливої війни з Британією. Мартін Лайнс, досліджуючи цю тему зазначав, що британська дипломатія не тільки працювала на міжнародному рівні, але й ефективно використовувала засоби масової інформації для впливу на внутрішню та зовнішню аудиторію⁹⁷.

Зрештою, британські дипломатичні зусилля принесли успіх, коли Франція вирішила відступити і відмовитися від своїх претензій на Фашодо. У листопаді 1898 року відбулося офіційне врегулювання, яке дозволило обом країнам

⁹⁶ Paul Kennedy. *The Rise and Fall of the Great Powers*. HarperCollins UK, 2017. 928 P.

⁹⁷ Martin Lyons. *The Press and Political Culture in Modern France*. *Historical Journal*. 1983. Vol. 26, No. 2. 321–338 P.

зберегти обличчя, але водночас зміцнило британські позиції в регіоні. Франція, усвідомлюючи неможливість подальшого загострення, відступила, що відкрило шлях до майбутнього дипломатичного зближення між країнами, кульмінацією якого стала Антанта 1904 року.

Таким чином, Фашодська криза стала важливим випробуванням для британської дипломатії, яка продемонструвала здатність до компромісу без втрати своїх стратегічних інтересів. Цей епізод підтвердив, що Велика Британія, незважаючи на свою силу, була готова використовувати дипломатичні методи для врегулювання міжнародних конфліктів, уникнувши війни з іншою великою державою.

Також ключовим моментом у відносинах між Великобританією і Францією став процес поступового зближення, який почався на тлі зростання загрози з боку Німецької імперії. Це зближення відображало зміну пріоритетів у зовнішній політиці обох держав. У цій роботі ми підкреслюю, як обидві країни поступово переосмислили свої інтереси: для Великобританії стало очевидним, що стратегічне партнерство з Францією допоможе забезпечити безпеку її колоніальних володінь та стримати амбіції Німеччини, а для Франції співпраця з Британією була необхідною для захисту своїх кордонів і відновлення впливу в Європі.

Важливим етапом у відносинах між країнами став 1904 рік, коли був підписаний англо-французький договір («Антанта»), який офіційно заклав основу для співпраці між країнами у контексті європейської політики. Цей договір закінчив довготривалі колоніальні суперечки і став відповіддю на агресивну політику Німеччини в Європі та колоніях.

У висновку можна зазначити, що підчас Кримської війни завданням Великобританії було стримати російське розширення на Балканах і в Середземномор'ї. Британці занепокоїлися можливістю домінування росії над Османською імперією, що порушило б баланс сил у Європі та загрожувало британським інтересам у регіоні. Завершення війни було закріплено Паризьким договором, який обмежив вплив Росії в Чорноморському регіоні. Британія

виступила ініціатором демілітаризації Чорного моря, що мало на меті стримати майбутні амбіції росії. Дипломатичні зусилля також зосереджувалися на збереженні коаліції та підтримці рівноваги сил у Європі.

Загалом зовнішня політика Великобританії в цей період була спрямована на підтримання балансу сил у Європі та захист власних інтересів. Основна стратегія британських дипломатів полягала в збереженні морської переваги, збереження балансу сил і стримання експансіоністських поривань інших країн.

Зростаюча потужність Німецької імперії після об'єднання в 1871 році, зокрема її військово-морські амбіції, стала однією з головних загроз для Великобританії. Відповідно, політика Британії у Європі була спрямована на обмеження німецького впливу. Створення Троїстого союзу між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Італією змусило Британію шукати нові дипломатичні шляхи, зокрема шляхом укладання союзів із Францією та пізніше Росією, щоб стримати німецькі амбіції. Англо-французька Антанта стала важливим кроком у цьому напрямку

Після серйозної напруги між Великобританією та Францією у XIX столітті, зокрема під час Фашодської кризи 1898 року, Британія змінила свої пріоритети та пішла на зближення з Францією для протидії німецьким амбіціям. У 1904 році був підписаний англо-французький договір, що ознаменував початок співпраці між двома державами та вирішення довготривалих суперечок у колоніях.

3.2. Британська зовнішня політика у Північній Америці

У другій половині XIX століття зовнішня політика Великої Британії в Північній Америці була визначена змінами в економічних і політичних реаліях, які значною мірою впливали на її імперські амбіції. Основна увага була приділена Канаді, яка стала домініоном після ухвалення Акту про Британську Північну Америку 1867 року. Британія продовжувала надавати Канаді певний

рівень автономії, прагнучи зберегти стратегічний вплив у регіоні без необхідності великих витрат на військову або адміністративну підтримку.

Окрім Канади, значний вплив на британську політику в Північній Америці мали Сполучені Штати. Після закінчення Громадянської війни в США відносини між двома державами зазнали напруги через так звану «алабамську справу» в нашій історіографії більш відома як претензії щодо «Алабами». Ця справа стосувалася дипломатичного конфлікту між Великою Британією та Сполученими Штатами після Громадянської війни в США (1861–1865). Суть справи полягала в тому, що під час війни конфедеративні сили використовували кораблі, збудовані у Великій Британії, для нападів на торгові судна Півночі. Найвідоміший із цих кораблів, CSS Alabama, завдав значних збитків американському флоту, захоплюючи й знищуючи багато суден Півночі⁹⁸.

США звинуватили Британію в порушенні нейтралітету, оскільки корабель був побудований на британських верфях і отримав допомогу від британських приватних компаній. Це призвело до напруги у відносинах між двома країнами після закінчення війни.

Але найбільшою дипломатичною кризою за весь час громадянської війни був інцидент з британським поштовим пароплавом «Trent». Він ледь не призвів до війни між США та Великобританією. Цей інцидент був пов'язаний із затриманням двох дипломатів Конфедерації, яких захопили на британському судні «Trent». Конфедеративні Штати Америки намагалися отримати міжнародну підтримку, особливо від європейських держав, насамперед від Великої Британії та Франції. Для цього вони відправили двох своїх дипломатів, Джеймса Мюррея Мейсона та Джона Слайделла, до Європи. Мейсон мав представляти Конфедерацію у Великій Британії, а Слайделл – у Франції. Проте цим планам не судилось збутися, 8 листопада 1861 року, неподалік від Багамських островів, американський військовий корабель «USS San Jacinto»,

⁹⁸ John Darwin. *The Empire Project: The Rise and Fall of the British World System, 1830-1970*. Cambridge University Press, 2009. 800 P.

під командуванням капітана Чарльза Вілкса, перехопив «Trent». Вілкс наказав обшукати судно і затримав обох дипломатів Конфедерації, яких потім доставили до США, де їх посадили у в'язницю. Ця подія сильно вплинула на відносини США та Британії, вона проявила глибинні розбіжності між цими державами. Інцидент з «Trent» викликав величезне обурення у Великій Британії. Уряд лорда Пальмерстона розглядав дії капітана Вілкса як грубе порушення міжнародного морського права, адже британський корабель під час виконання мирної місії був затриманий американським військовим кораблем. Це було сприйнято як приниження національної гідності та спробу втрутитися у британські інтереси. У країні піднялася хвиля націоналістичних настроїв, що підштовхувала уряд до рішучих дій.

Велика Британія негайно розпочала дипломатичну кампанію для вирішення конфлікту:

1. Військова підготовка: Велика Британія, усвідомлюючи можливість війни, розпочала військові приготування. До Канади були відправлені додаткові війська, а британський флот був приведений у бойову готовність. Це був сигнал США про серйозність ситуації та рішучість Британії захищати свої інтереси;

2. Дипломатичний ультиматум: У грудні 1861 року британський уряд направив до Вашингтона чіткий дипломатичний ультиматум, вимагаючи негайного звільнення дипломатів Конфедерації та офіційного вибачення за дії капітана Вілкса. Лорд Пальмерстон та міністр закордонних справ лорд Джон Рассел наголосили, що невиконання цих вимог може призвести до розриву дипломатичних відносин і потенційного конфлікту між двома країнами;

3. Звернення до міжнародного права: Британія аргументувала свої вимоги, посилаючись на норми міжнародного морського права, згідно з якими нейтральні кораблі не можуть бути затримані без явної військової необхідності або порушення. Дипломатичне спілкування між Лондоном і Вашингтоном

зосередилося на цій правовій основі, що дозволило врешті-решт знайти компромісне рішення для обох сторін⁹⁹.

Президент Авраам Лінкольн і його уряд спочатку зіткнулися з внутрішнім тиском з боку американського суспільства, яке вітало дії капітана Вілкса як героїчні. Проте, розуміючи серйозність загрози війни з Британією, яка могла б призвести до катастрофічних наслідків для Півночі, уряд США обрав дипломатичний шлях вирішення.

Державний секретар Вільям Сьюард вирішив піти на поступки, аби уникнути конфлікту. Він заявив, що дії капітана Вілкса не були санкціоновані урядом і що він діяв на власний розсуд. У результаті, наприкінці грудня 1861 року, уряд США звільнив Мейсона і Слайделла, дозволивши їм продовжити свою місію до Європи.

Звільнення дипломатів Конфедерації та відсутність формального вибачення з боку США стали основою для розрядки конфлікту. Велика Британія, хоча й не отримала офіційного вибачення, була задоволена звільненням дипломатів і припиненням загрози військових дій. Це рішення дозволило обом країнам уникнути серйозного конфлікту в період, коли Велика Британія не була зацікавлена у війні з Союзом, а США, своєю чергою, не могли дозволити собі відкривати новий фронт під час громадянської війни¹⁰⁰.

Інцидент з «Trent» став однією з найбільш небезпечних дипломатичних криз між Великою Британією і Сполученими Штатами під час Громадянської війни в США. Завдяки зусиллям обох сторін вдалося уникнути війни, що могло б мати катастрофічні наслідки для обох країн. Велика Британія показала свою дипломатичну силу і готовність захищати свої інтереси, водночас утримавшись від відкритої конфронтації. США, усвідомлюючи необхідність уникнення війни на другому фронті, обрали шлях компромісу, зберігаючи власні стратегічні інтереси.

⁹⁹ Howard Jones. *Union in Peril: The Crisis Over British Intervention in the Civil War*. U of Nebraska Press, 1997. 300 P.

¹⁰⁰ James M. McPherson. *Battle Cry of Freedom: The Civil War Era*. Oxford University Press, 2003. 952 P.

На початку Громадянської війни думки британців були розділені. Частина еліт та аристократії симпатизували Конфедерації. Ці симпатії були пов'язані із залежністю британської текстильної промисловості від південно американської бавовни, а також з традиційною прихильністю до збереження соціального порядку, яке уособлював Південь.

Проте широкі верстви робітничого класу, особливо в промислових містах, підтримували Північ насамперед через питання рабства. Зокрема, серед робітників у таких центрах, як Манчестер, зростала підтримка Півночі, попри економічні труднощі, спричинені блокадою Конфедеративних штатів та зупинкою поставок бавовни. У 1862 році манчестерські робітники, які постраждали від «бавовняного голоду» (економічної кризи через припинення постачання сировини з Півдня), організували зустріч на підтримку боротьби Союзу з рабством, що мало великий символічний вплив. Президент Лінкольн пізніше навіть написав їм листа з подякою за їхню моральну підтримку, яка перевищила економічні інтереси¹⁰¹.

Публікація «Прокламації про звільнення рабів» 1 січня 1863 року стала поворотним моментом у зміні британської громадської думки на користь Союзу. Ця прокламація офіційно зробила питання рабства центральною темою війни, перетворюючи Північ на борця за свободу та рівність. Такий крок зміцнив моральну позицію Союзу і зробив для Британії майже неможливим визнання Конфедерації, яка залишалася поборником рабовласницької системи.

Після проголошення «Прокламації про звільнення рабів», уряд Великої Британії виявився під значним тиском з боку ліберальної громадськості та аболіціоністів, що перешкоджало йому публічно підтримувати Конфедерацію. Попри економічні інтереси та симпатії частини аристократії до Півдня, уряд не міг відкрито підтримати державу, яка захищала рабство, особливо після того, як ця тема набула великого морального значення в міжнародному дискурсі. Це також стримувало будь-які потенційні військові або дипломатичні дії на

¹⁰¹ Amanda Foreman. *A World on Fire: Britain's Crucial Role in the American Civil War*. Random House, 2010. 958 P.

користь Конфедерації. Лорд Пальмерстон та лорд Рассел були змушені балансувати між внутрішнім тиском і зовнішньополітичними інтересами. Хоча вони розуміли важливість економічних зв'язків із Півднем, вони також усвідомлювали, що офіційне визнання або підтримка Конфедерації могла призвести до внутрішньо політичної кризи та протестів, особливо серед робітничого класу та аболіціоністських кіл.

Одним із найвідоміших британських дипломатів, що працювали в США в цей період, і людина яка відграла важливу роль у вирішенні «Алабаської справи» був сер Едвард Торнтон, він служив британським послом у Вашингтоні з 1867 по 1881 рік. У 1871 році, коли Велика Британія погодилася компенсувати США збитки, завдані будівництвом конфедератських кораблів у британських портах під час Громадянської війни в США. Торнтон вважав, що збереження добрих відносин зі Сполученими Штатами було важливішим, ніж продовження конфронтації через історичні суперечки. Його дипломатичний підхід підкреслював необхідність компромісів та пошуку мирних рішень, що зрештою дозволило уникнути серйозного дипломатичного розриву між двома країнами.

І завдяки таким рішенням Торнтон був укладений Вашингтонський договір, за яким справа передавалася до міжнародного арбітражу. Арбітражний суд ухвалив рішення на користь США, і Великобританія погодилася виплатити компенсацію в розмірі 15,5 мільйонів доларів за збитки, завдані кораблями, побудованими на її території. Ця справа стала одним із перших прикладів успішного використання міжнародного арбітражу для вирішення конфліктів між державами.

На заміну Едварду Торнтону був відправлений лорд Джуліан Паунсфот, який обіймав посаду британського посла у США з 1885 по 1893 рік. Хоч за час його перебування послом у США не виникало суттєвих суперечностей, проте він приймав участь у вирішенні суперечок щодо рибальських прав біля узбережжя Канади. Він також активно працював над зміцненням економічних зв'язків між Великою Британією та Сполученими Штатами, що відповідало

політиці «великого зближення» (Great Rapprochement) між двома країнами, яку Велика Британія почала активно впроваджувати у 1880-х роках.

Одним із найбільш серйозних викликів британській зовнішній політиці в Північній Америці була Венесуельська криза 1895 року. Ця суперечка щодо кордону між Венесуелою та Британською Гвіаною (сучасна Гаяна) загрожувала дестабілізувати англо-американські відносини, оскільки США посилалися на доктрину Монро, щоб протистояти європейському втручанням в справі. Як неодноразово зазначав Алан Тейлора: ця криза продемонструвала складність британської дипломатії, оскільки Британія намагалася збалансувати свої імперські інтереси з необхідністю уникати відкритого конфлікту зі США. Тейлор зазначає, що Великобританія під керівництвом лорда Солсбері віддала перевагу арбітражу, а не конфронтації, сигналізуючи про визнання того, що американська влада в Західній півкулі більше не може бути оскаржена без значних наслідків. Цей епізод ознаменував перехід до більшої співпраці між США та Великобританією заклавши основу для «великого зближення» на зламі століть¹⁰².

На початку ХХ століття «велике зближення» характеризувало британську зовнішню політику щодо США, тоді як рання британська дипломатія в Північній Америці характеризувалася суперництвом, до 1890-х років Британія почали розглядати США як потенційного союзника, а не супротивника. Це зближення базувалося на спільних цінностях, економічній взаємозалежності та спільних стратегічних інтересах, зокрема у підтримці глобальної стабільності. Крім того, Пол Кеннеді в книзі «Зліт і падіння британської військово-морської майстерності» стверджує, що військово-морська стратегія Великобританії в Північній Америці змінилася, коли США стали великою морською державою. Британія поступово відійшла від активної військової оборони своїх володінь у Північній Америці, більше покладаючись на неформальну співпрацю зі США

¹⁰² Alan John Percivale Taylor. *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*. Oxford University Press, 1955. 638 P.

для вирішення спільних трансатлантичних проблем, таких як торговельні шляхи та глобальна безпека¹⁰³.

Такі зміни прослідковуються й у діяльності британських послів у США. Так у ХХ столітті, сер Майкл Герберт, який став британським послом у Вашингтоні в 1902 році, зіграв важливу роль у зміцненні британсько-американських відносин. Він активно сприяв налагодженню взаємовигідних економічних угод і відіграв значну роль у розвитку «великого зближення» між двома країнами. Герберт представляв нову хвилю британських дипломатів, які усвідомлювали, що майбутнє британської зовнішньої політики частково залежить від кооперації зі Сполученими Штатами, особливо на тлі їхнього зростання як світової економічної та політичної сили.

Британія яка в той час намагалася контролювати всі водні торгові шляхи вбачала у створенні Панамського каналу велику перспективу. З кінця ХІХ століття Сполучені Штати почали активно просувати ідею будівництва каналу, що ставило під питання позиції Британії в цьому регіоні. До цього часу Британія мала вплив у Карибському басейні, зокрема завдяки договору Клейтона-Булвера 1850 року, за яким Лондон та Вашингтон домовились про спільне будівництво та управління майбутнім каналом. Проте з часом США все більше наполягали на одноосібному контролі над проектом, оскільки прагнули забезпечити свої стратегічні й економічні інтереси в Західній півкулі.

Через опір у США Сенат ухвалив поправку сенатора Генрі Г. Девіса, яка дозволяла США захищати свої інтереси, скасовувала договір Клейтона-Булвера та вилучала пункт про участь інших держав. Велика Британія відхилила змінений договір, який втратив чинність 5 березня 1901 року.

Відповідно до Хей-Паунсфотського договору від 18 листопада 1901 року, Британія змушена була відмовитися від своїх претензій на участь у будівництві та управлінні Панамським каналом, що знаменувало зміну стратегічних пріоритетів Лондона. Британська дипломатія на чолі з лордом Лансдауном погодилася на умови США, визнавши їхню гегемонію в регіоні, але при цьому

¹⁰³ Paul M. Kennedy. *The Rise and Fall of British Naval Mastery*. PENGUIN UK, 1976. 464 P.

змогла забезпечити гарантії щодо нейтралітету каналу та його доступності для суден усіх держав у мирний час. Цей договір став «ознакою британської дипломатичної адаптації до нових реалій англо-американських відносин»¹⁰⁴.

Інший важливий аспект британської дипломатичної стратегії полягав у збереженні стабільних торгових відносин із США. Британія була зацікавлена в економічному розвитку регіону і вважала, що доброзичливі відносини зі США щодо Панамського каналу сприятимуть збереженню стабільності міжнародної торгівлі.

Таким чином, британська дипломатія, попри втрату прямого контролю над Панамським каналом, досягла ключових результатів – забезпечила свободу навігації та зберегла стабільні стосунки з США. Це дозволило Британії адаптуватися до нових геополітичних реалій на рубежі століть, що стало важливим фактором у підтримці її глобальної торгівлі та морської могутності.

Британська політика щодо Канади в цей період також зазнала трансформації. Акт про Унію 1840 року став однією з ключових подій в історії британського управління Канадою, спричинивши значні зміни в політичній структурі колонії та впливаючи на франкомовне населення Нижньої Канади. Після придушення повстань 1837-1838 років, у яких франкомовне населення Нижньої Канади (сучасний Квебек) відіграло ключову роль. Британська влада вирішила об'єднати Верхню Канаду (сучасне Онтаріо) і Нижню Канаду в одну адміністративну одиницю – Провінцію Канада. Цей крок був частиною ширшої стратегії щодо зміцнення контролю Британської імперії над колонією та асиміляції франкомовного населення через політичне та економічне об'єднання з англомовною Верхньою Канадою.

Акт про Унію 1840 року передбачав ліквідацію окремих законодавчих органів Верхньої і Нижньої Канади та створення єдиного парламенту для нової об'єднаної Провінції Канади. Кожна з колишніх колоній отримала рівну кількість місць у новому законодавчому органі, попри те, що франкомовне

¹⁰⁴ John Major. *Prize Possession: The United States Government and the Panama Canal 1903-1979*. Cambridge University Press, 2003. 456 P.

населення Нижньої Канади було чисельно більшим. Це викликало обурення серед франко-канадців, оскільки надавало англomовному населенню Верхньої Канади непропорційно великий вплив на політичні рішення.

Окрім того, англійська мова була проголошена єдиною офіційною мовою уряду, що обмежувало використання французької мови в офіційних документах і дебатах. Це рішення ще більше посилювало напругу між двома мовними групами та сприяло розвитку націоналістичних настроїв серед франко-канадців.

Неважко здогадатися, що франко-мовне населення Канади розгнівали такі рішення. У газеті *Le Canadien* добре висвітлені думки людей з цього приводу: «Ми ніколи не повинні забувати, що наша мова, наша віра і наші звичаї – це те, що визначає нас як канадський народ. Ми повинні захищати їх будь-якою ціною від будь-яких спроб асиміляції». «Британський уряд намагається змусити нас замовкнути і звести нас до стану безпомічної меншини. Ми повинні протистояти цій несправедливості та вимагати наші права як франко-канадців»¹⁰⁵.

Британські дипломати активно працювали над вирішенням проблем, пов'язаних із населенням у Квебеку та взаємодією між англomовною та франкомовною громадами. Під час підготовки до конфедерації у 1867 році, британські дипломати працювали над тим, щоб забезпечити представництво франкомовного населення у новій політичній структурі. Британська дипломатія підтримувала принципи автономії та федералізму, які допомогли забезпечити права франкомовних канадців¹⁰⁶.

На вище вказаній конференції був ухвалений «Акт про Британську Північну Америку» 1867 року який сформував Канаду як самоврядний домініон, хоча Британія зберегла контроль над зовнішньою політикою.

Едвард Генрі Стенлі лорд Дербі, виконував роль одного з ключових британських політичних діячів у період, коли Канада отримала статус домініону в рамках Британської імперії після прийняття «Акту про Британську

¹⁰⁵ *Le Canadien* - [1806 – 1893].

¹⁰⁶ *The Globe* (Toronto), «Article on the Negotiations and Compromises in the Confederation» July 20, 1867.

Північну Америку». Хоча він не мав формального дипломатичного звання в Канаді, Дербі, як міністр закордонних справ Великої Британії, був одним із відповідальних за надання Канаді більшої автономії. Його дії виявилися ключовими у створенні міцних основ для самоврядування Канади та її інтеграції в Британську імперію як домініону. Це рішення не лише зміцнило внутрішню стабільність Канади, але й забезпечило збереження британського впливу в регіоні¹⁰⁷.

Вагому роль у зовнішній політиці стосовно Канади відіграв Фредерік Гамільтон-Темпл-Блеквуд, 1-й маркіз Дафферен і Ава, надалі просто Лорд Дафферін, який обіймав посаду генерал-губернатора Канади з 1872 по 1878 рік. Його каденція була відзначена численними викликами і досягненнями, які суттєво вплинули на формування сучасної канадської держави. Аналіз його діяльності дозволяє краще зрозуміти як британська дипломатія впливала на внутрішні справи Канади і як Лорд Дафферін самостійно формував політику, що відповідала інтересам і потребам країни.

Однією з найбільш значущих подій його перебування на посту була політична криза в Квебеку, пов'язана з Ред-Ріверським повстанням під проводом Луї Ріеля. Дафферін, як представник британського уряду в Канаді, активно займався вирішенням цієї кризи. Його роль полягала в посередництві між федеральним урядом і метисами, що допомогло зменшити соціальну напругу і забезпечити стабільність у регіоні. Цей аспект його діяльності добре висвітлено в роботі: Енні Тіндлі «Лорд Дафферін, Ірландія та Британська імперія».

Лорд Дафферін також доклав значних зусиль для зміцнення відносин між федеральним урядом і провінціями. Його діяльність включала укладення угод, які забезпечували більшу автономію для провінцій, що допомогло зменшити політичні суперечки і сприяло стабільності у федерації. Особливу увагу Лорд Дафферін приділяв франкомовним громадам, що було критично важливо,

¹⁰⁷ John Darwin. *The Empire Project: The Rise and Fall of the British World System, 1830-1970*. Cambridge University Press, 2009. 800 P.

враховуючи попередню політику британців, для забезпечення їхніх прав та інтеграції в канадське суспільство. Дафферін намагався зрозуміти потреби франкомовних канадців і підтримувати їхні права, що допомогло зменшити соціальну напругу. Діяльність Лорда Дафферіна як генерал-губернатора Канади була багатогранною і складною, охоплюючи як внутрішні, так і зовнішні аспекти управління. Його зусилля у вирішенні кризових ситуацій, підтримка стратегічних проектів, реформи у федеративних відносинах і взаємодія з франкомовними громадами суттєво вплинули на розвиток Канади. Аналіз його діяльності через призму сучасних досліджень дозволяє глибше зрозуміти, як британські дипломати впливали на політичний ландшафт Канади в цей важливий період її історії¹⁰⁸.

Зовнішня політика Великої Британії в Північній Америці в другій половині XIX століття відзначалась значними змінами, пов'язаними з переходом від прямого контролю до автономного співробітництва. Зокрема, Велика Британія адаптувала свою політику до нових реалій, забезпечуючи стратегічний вплив в Канаді, яка отримала статус домініону після ухвалення Акту про Британську Північну Америку 1867 року. Це дало Канаді більшу автономію, але Британія продовжувала підтримувати свою присутність у регіоні.

Відносини між Великою Британією і Сполученими Штатами також зазнали трансформацій після завершення Громадянської війни в США. Хоча між державами виникали суперечки, такі як справа «Алабами», Британія віддала перевагу вирішенню конфліктів через дипломатію і арбітраж, що допомогло уникнути серйозних конфліктів. Це підкреслює прагматичний підхід британської зовнішньої політики, спрямований на підтримку стабільності та співпраці в регіоні.

Стосовно питання Панамського каналу варто зазначити, що на кінець XIX століття Британія бачила у будівництві цього каналу велику стратегічну перспективу, адже контроль над ключовими водними шляхами був пріоритетом британської зовнішньої політики. Спочатку, відповідно до договору Клейтона-

¹⁰⁸ Annie Tindley. *Lord Dufferin, Ireland and the British Empire*. Routledge, 2021. 248 P.

Булвера 1850 року, Британія та США планували спільне будівництво та управління каналом, що мало зміцнити їхні позиції в Карибському регіоні. Однак зі зростанням економічної й стратегічної сили США, останні наполягали на одноосібному контролі над Панамським каналом.

У 1901 році Велика Британія підписала Хей-Паунсфотський договір, відмовившись від своїх претензій на участь у будівництві та управлінні каналом, але забезпечила гарантії щодо нейтралітету каналу та його доступності для всіх держав у мирний час. Це рішення стало частиною дипломатичної адаптації Лондона до нових реалій англо-американських відносин, при цьому дозволивши зберегти стабільні економічні відносини зі США.

Таким чином, незважаючи на втрату прямого контролю над проектом, британська дипломатія досягла важливих цілей: свободи навігації і збереження стабільності міжнародної торгівлі через Панамський канал.

Таким чином, у другій половині XIX століття британська політика в Північній Америці стала менш агресивною, орієнтованою на підтримку мирного існування.

3.3. Британська зовнішня політика у Південній Америці

У останній третині XIX та на початку XX століття британська дипломатія в Південній Америці продовжувала базуватися на прагматичній стратегії, зосередженій на економічному проникненні та підтриманні політичної стабільності без прямого військового чи колоніального втручання. Основною метою британської зовнішньої політики було забезпечення стабільного середовища для торгівлі та інвестицій, що мало важливе значення для Великобританії як провідної індустріальної держави світу.

У Південній Америці Британія застосовувала звичну для них, у цей період, стратегію, тобто вони діяли через консулів і дипломатів, які мали забезпечувати вигідні умови для британських інвестицій і товарообміну. Серед відомих

дипломатів цього періоду, які працювали у Південній Америці, варто виділити Едмунда Монсона, який служив на кількох важливих постах, зокрема у Парагваї та Аргентині. Він притримувався звичної тактики британських дипломатів цього періоду, тобто притримувався нейтральної позиції. Монсон активно вивчав політичну ситуацію в регіоні та пропонував Лондону дії, що допомагали зберігати стабільність, не підриваючи торговельні зв'язки з іншими великими європейськими державами¹⁰⁹.

Тактика британських дипломатів полягала у застосуванні методу «дипломатії без домінування», ця тактика передбачала втручання лише тоді, коли існувала загроза інтересам британських підприємців або ризик дестабілізації регіону. Наприклад, у період правління президента Аргентини Хуліо Рока (1880-1886), Британія сприяла зміцненню стабільності через встановлення чітких торговельних угод і домовленостей про безпечні умови для британських інвесторів. Така політика дозволяла Лондону зберігати вплив і вільний доступ до ринків Південної Америки без необхідності вдаватися до агресивних дій або колоніальних претензій.

Хоча Південна Америка не була ключовою частиною світу для британських інтересів, але досліджуючи роботу дипломатів ми побачимо важливі тенденції розвитку.

Дипломати, такі як Вільям Стронг, який працював в Аргентині та Бразилії, також застосовували стратегію «м'якої сили». Вони сприяли культурному обміну та співпраці, що посилювало економічні зв'язки між Великобританією та країнами Південної Америки. Британські інвестиції в залізничну інфраструктуру Бразилії, Аргентини та Уругваю забезпечували не лише економічне проникнення, але й залежність цих країн від британського капіталу та технологій. Ці економічні відносини часто супроводжувалися дипломатичними зусиллями щодо укладення договорів, що закріплювали британську перевагу на ключових ринках, таких як торгівля

¹⁰⁹ Leslie Bethell. *The Cambridge History of Latin America*. Cambridge University Press, 1984. 696 P.

сільськогосподарською продукцією, сировинними матеріалами та транспортними послугами¹¹⁰.

Стратегічно важливими країнами для британських дипломатів були Аргентина, Бразилія та Чилі. Велика Британія надавала технологічну допомогу цим країнам, робила кредитування та постачання товарів, що зміцнювало їхні економіки та політичну стабільність.

Підчас Тихоокеанської війни Британія, в притаманній їй манері, не займала відкрито жодну зі сторін конфлікту, натомість, маючи власні інтереси в кожній з цих країн, виступала арбітром. Її інтереси були значно задіяні через економічні та торгові зв'язки з усіма сторонами конфлікту. Особливо важливою була британська комерційна присутність у Чилі та Перу, де британські компанії контролювали значні частини видобутку солі, міді і гуано.

Велика Британія, маючи значний економічний інтерес в регіоні, намагалася уникати відкритої участі у конфлікті, щоб не загострити відносини з жодною зі сторін. Натомість Британія прагнула забезпечити безпеку своїх торгових інтересів і уникнути будь-якого прямого військового втручання¹¹¹.

Важливим аспектом зовнішньої політики Великобританії в цей період була її роль як посередника у спробах вирішення конфлікту. Уряди Великобританії підтримували зусилля дипломатії для мирного врегулювання ситуації, проте їхні зусилля не завжди були успішними через складність і масштабність конфлікту. Британські консули в Чилі та Перу постійно підтримував зв'язки з місцевими урядами, стежачи за тим, щоб військові дії не перешкоджали комерційним операціям британських компаній. Особлива увага приділялася збереженню торговельних шляхів та забезпеченню безпеки британських суден у водах Тихого океану. Британські дипломати також займалися питаннями безпеки торговельних суден у районі бойових дій. Коли бойові дії між військовими кораблями Чилі та Перу загрожували безпеці британських

¹¹⁰ Geoffrey Jones. *Merchants to Multinationals: British Trading Companies in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Oxford University Press, 2002. 414 P.

¹¹¹ Humphreys R. A. *British Attitudes towards Latin America in the Nineteenth Century*. *Transactions of the Royal Historical Society*. 1966. Vol. 16. 75-94 P.

комерційних суден, дипломатичні представники намагалися забезпечити гарантії безпеки з боку воюючих сторін. Особливу увагу британська дипломатія приділяла тому, щоб війна не порушила важливі морські торговельні шляхи, через які здійснювався експорт природних ресурсів до Європи¹¹².

Британські представники регулярно контактували з урядами воюючих держав, виступаючи з вимогами дотримання міжнародних законів щодо морської торгівлі та нейтрального статусу британських суден. Наприклад, британські дипломати зверталися до чилійського уряду з вимогою не нападати на нейтральні кораблі, які перевозили британські товари.

Хоча Британія офіційно не втручалася у внутрішні справи Південної Америки, її дипломати періодично виступали посередниками у спробах знайти мирне вирішення конфлікту. Британський уряд в Лондоні намагався утримувати баланс між підтримкою Чилі та збереженням добрих відносин із Перу та Болівією. Протягом війни британські дипломати неодноразово пропонували свої послуги як посередники в переговорах між конфліктуючими сторонами, хоча їхні ініціативи не завжди мали успіх.

Зовнішня політика Великобританії стосовно Аргентини відзначалася економічним і політичним впливом, спрямованим на зміцнення британської присутності в регіоні, особливо у сфері торгівлі та інвестицій. Дипломатичні відносини між Аргентиною та Великою Британією були офіційно встановлені 15 грудня 1823 року. Коли Національна організація Аргентини почала формувати зовнішню політику, яка надавала перевагу співпраці з Великою Британією. Британія стала головним покупцем аргентинської сировини та важливим джерелом інвестицій у країну. Одним із найважливіших питань британської зовнішньої політики у відносинах з Латинською Америкою залишалися Фолклендські (Мальвінські) острови. Британія захопила ці острови у 1833 році, що викликало тривалі дипломатичні суперечки з Аргентиною, яка неодноразово висловлювала претензії на суверенітет над цими територіями.

¹¹² William F. Sater. *Chile and the War of the Pacific*. University of Nebraska Press, 1986. 343 P.

Протягом другої половини ХІХ століття британський уряд неодноразово відкидав вимоги Аргентини щодо повернення островів, підкреслюючи їх стратегічне значення для імперії.

Фолклендські острови мали важливе геостратегічне значення, оскільки забезпечували контроль над морськими шляхами в Південній Атлантиці, що було важливо для британської військово-морської присутності в регіоні. Острови слугували базою для британських кораблів, що дозволяло швидко реагувати на будь-які загрози для торгових маршрутів або британських інтересів у Латинській Америці. Завдяки своєму розташуванню на шляху до Антарктики, Фолкленди також мали значення для контролю за південними полярними територіями, які могли стати джерелом важливих ресурсів у майбутньому¹¹³.

Аргентинські претензії на Фолклендські острови викликали постійну дипломатичну напругу в британсько-аргентинських відносинах, проте жодна зі сторін не вдавалася до відкритого військового протистояння. Незважаючи на це, контроль Британії над островами залишався стабільним завдяки військово-морській перевазі та відсутності серйозних міжнародних викликів з боку інших великих держав. Таким чином, збереження контролю над Фолклендськими островами стало одним із ключових аспектів британської зовнішньої політики в Латинській Америці, що гарантувало Британії довготривалу присутність у Південній Атлантиці.

Не дивлячись на цю напругу між країнами з середини ХІХ століття банки Лондона почали активно інвестувати в аргентинську економіку, спрямовуючи капітал на розвиток залізниць, портів, пакувальних фабрик і комунальних послуг. Близько 3000 британських агентів керували секторами судноплавства, страхування та банківська справа¹¹⁴.

¹¹³ Lowell S. Gustafson. *The Sovereignty Dispute Over the Falkland (Malvinas) Islands*. Oxford University Press, 1988. 268 P.

¹¹⁴ Ferns Henry Stanley. *Britain and Argentina in the nineteenth century*. Oxford University Press, 1960. 542 P.

У другій половині XIX століття Британська імперія посилила свій вплив у Латинській Америці через торгівельні відносини. Основною метою британської зовнішньої політики в регіоні було забезпечення вільного доступу до місцевих ринків та захист економічних інтересів своїх громадян і компаній. Це відображалось в активному підписанні торгових угод із країнами Латинської Америки насамперед Аргентина, Бразилія та Чилі, які ставали важливими торговими партнерами Британії.

Важливим аспектом економічної присутності Британії в регіоні були великі інвестиції у стратегічні проекти, зокрема в залізничну інфраструктуру, порти та телеграфні лінії. Зокрема, британські компанії домінували в таких галузях, як видобуток корисних копалин та транспорт, що забезпечувало Британії стабільний доступ до сировини, необхідної для розвитку промисловості. Однією з ключових форм економічного впливу була діяльність британських банків, таких як Barings Bank, які фінансували інфраструктурні проекти та надавали кредити урядам Аргентини, Бразилії та інших країн. Ця фінансова залежність сприяла зміцненню політичного та економічного впливу Британії в регіоні¹¹⁵.

Як вже зазначалося Британія прагнула захистити інтереси своїх громадян і компаній, часто займала позицію арбітра і намагалась врегульовувати конфлікти між країнами Латинської Америки. Яскравим прикладом такого врегулювання є війна Потрійного альянсу (1864-1870) це протистояння між Парагваєм і коаліцією Аргентини, Бразилії та Уругваю, Британія не брала безпосередньої участі у військових діях, проте надавала економічну підтримку союзникам і впливала на післявоєнне врегулювання конфлікту через дипломатичні канали. Завдяки своїм економічним і дипломатичним зусиллям Британська імперія утримувала сильні позиції в Латинській Америці, що сприяло розвитку її торгівлі та зміцненню політичного впливу в регіоні. Після війни британці зосередили свою увагу на забезпеченні безперешкодного

¹¹⁵ David Rock. *The British in Argentina: Commerce, Settlers and Power, 1800-2000*. Springer, 2018. 424 P.

доступу до аргентинських портів і гарантуванні стабільності морських шляхів для підтримки безперервної торгівлі. У середині XIX століття Велика Британія домінувала в міжнародній торгівлі, і відносини з Аргентиною не були винятком. Лондон використовував свою морську потугу для забезпечення контролю над трансатлантичними транспортними маршрутами, що пов'язували Аргентину з Європою. Після здобуття незалежності економічні зв'язки між Аргентиною та Великою Британією суттєво зросли. Експорт британських текстильних виробів до Аргентини зростав на 9,4% щорічно в період між 1817 і 1874 роками. Близько 10% британського капіталу, який виводився за кордон між 1865 і 1914 роками, було інвестовано в Аргентину. Це перевищувало обсяги британських інвестицій у Британську Індію.

На початку XX століття британські дипломати також були залучені до перемовин щодо регіональної безпеки і прагнули забезпечити, щоб жодна інша європейська держава не отримала значного впливу в Південній Америці. З цією метою Британія використовувала дипломатичні засоби для послаблення потенційних конкурентів у регіоні, зокрема Франції та Німеччини, які також намагалися розширити свої економічні та політичні інтереси в Аргентині.

Таким чином, зовнішня політика Великобританії стосовно Аргентини у зазначений період була багатогранною та зосереджувалася на просуванні британських економічних інтересів, забезпеченні стабільності та контролі над ключовими морськими шляхами. Британські дипломати використовували широкий спектр інструментів – від економічного впливу до дипломатичного посередництва, щоб зберегти і розширити вплив своєї країни в Аргентині.

Однією з найбільш суперечливих тем у британсько-бразильських відносинах була проблема работоргівлі та рабства. У середині XIX століття Велика Британія активно виступала проти работоргівлі, прагнучи цей бізнес у всіх частинах світу, зокрема в Бразилії, де рабство залишалося важливою частиною економіки.

Ключовою фігурою, яка відігравала активну роль у цьому процесі, був Вільям Генрі Драммонд, барон Стретфілд, британський міністр закордонних

справ, який у 1840-х роках координував британські зусилля по тиску на бразильський уряд для припинення работоргівлі. Британська дипломатія виявилася досить успішною: у 1850 році був прийнятий Закон Еузебіо де Кейрош (Lei Eusébio de Queirós), який заборонив транспортування рабів до Бразилії. Важливу роль у цьому процесі відіграв також сам міністр внутрішніх справ Бразилії Еузебіо де Кейрош, який розумів необхідність компромісу з Великобританією для забезпечення стабільності країни. Прийняття цього закону, однак, не ліквідувало сам інститут рабства, і боротьба за повну аболіцію тривала до 1888 року, коли був підписаний Золотий закон (Lei Áurea), що остаточно скасувала рабство в Бразилії. Цей акт був результатом не лише внутрішньополітичного тиску, а й міжнародного впливу, зокрема британських дипломатів, які послідовно вимагали від Бразилії реформ¹¹⁶.

У другій половині XIX століття дипломатичні відносини між Бразилією та Великобританією також пройшли через періоди напруги, зокрема під час так званої Лаплатської війни (1851-1852 рр.), в якій Велика Британія підтримувала Бразилію та її союзників у боротьбі проти Аргентини і її лідера Хуана Мануеля де Росаса. Цей конфлікт підсилив політичний вплив Британії в регіоні, оскільки Бразилія отримала важливу підтримку у війні.

У конфлікті з Росасом велику роль відігравав лорд Джон Рассел, тодішній прем'єр-міністр Великобританії, який активно координував дії британського флоту в Ла-Платі для підтримки бразильських інтересів. Під час цього конфлікту Британія зміцнила свої позиції в Південній Америці, отримавши нові можливості для впливу на політичні процеси у регіоні.

Ще одним важливим моментом у дипломатії між двома країнами була криза 1863 року, пов'язана з конфіскацією бразильським урядом британського судна «Princess Royal». Ця подія викликала значну дипломатичну напругу, і Велика Британія на чолі з прем'єр-міністром лордом Пальмерстоном вимагала компенсації та публічних вибачень від Бразилії. Конфлікт досяг піку, коли

¹¹⁶ Leslie Bethell. *The Abolition of the Brazilian Slave Trade: Britain, Brazil and the Slave Trade Question, 1807-1869*. Cambridge University Press, 1970. 452 P.

британський флот заблокував порт Ріо-де-Жанейро, але напруга швидко зменшилася після успішних переговорів і виплати компенсації¹¹⁷.

Значним етапом в історії бразильсько-британських відносин стало падіння монархії у Бразилії в 1889 році та проголошення республіки. На цей час Велика Британія мала тривалі й тісні зв'язки з бразильським імператором Педро II, який підтримував активні дипломатичні та економічні контакти з Лондоном. Зміна режиму викликала короткочасну невизначеність у відносинах, але новий республіканський уряд швидко прийняв прагматичну політику співпраці з Великобританією¹¹⁸.

З початком ХХ століття британська зовнішня політика поступово зміщувалася від інтересів у Південній Америці до викликів в Європі та Азії, зокрема у зв'язку з наростанням конкуренції з боку Німеччини та Сполучених Штатів. Тим не менше, торгівельні відносини з Бразилією залишалися важливими до Першої світової війни.

У другій половині ХІХ століття Британська імперія продовжувала активно впливати на міжнародні відносини, зокрема на зовнішню політику в Південній Америці. Основним мотивом британської зовнішньої політики в цьому регіоні був економічний інтерес. Британія прагнула забезпечити стабільні умови для своїх підприємців і фінансових інституцій, що сприяло розширенню її впливу без прямого військового втручання. Південна Америка, зокрема такі країни, як Аргентина та Бразилія, стали ключовими напрямками британських інвестицій, що проявлялося в будівництві залізниць, розвитку банківської системи та аграрного сектору. Це дозволило Великобританії не тільки забезпечити значні економічні прибутки, а й закріпити свою роль провідного торгового партнера регіону.

Стратегія Британії полягала не тільки в економічній експансії, а й у стримуванні впливу інших європейських держав. В той час як Франція та

¹¹⁷ Robert Conrad. *The Destruction of Brazilian Slavery 1850 - 1888*. 2nd ed. Univ of California Press, 2022. 376 P.

¹¹⁸ Leslie Bethell. *Brazil: Empire and Republic, 1822-1930*. Cambridge University Press, 1989. 353 P.

Німеччина також намагалися закріпити свої позиції в Південній Америці, Велика Британія вела політику активної дипломатичної взаємодії з місцевими елітами. Важливою частиною цієї стратегії було фінансування проектів з розвитку інфраструктури, що дозволяло Британії зберігати перевагу перед конкурентами. За допомогою фінансової допомоги та активного сприяння у будівництві залізниць і промислових підприємств, британська влада забезпечувала собі довготривалі економічні вигоди та підтримку з боку місцевих урядів.

Уникаючи втручання у військові конфлікти між країнами регіону, Велика Британія зосереджувалася на збереженні економічної стабільності та захисті своїх торгових і фінансових інтересів. Це дозволяло британським дипломатам утримувати сприятливі відносини з різними державами Південної Америки, водночас не втягуючись у політичні загострення, які могли б негативно позначитися на її бізнес-інтересах.

Загалом, зовнішня політика Британії в Південній Америці в цей період будувалася на застосуванні тактики «м'якої сили». Використовуючи дипломатію та економічні важелі, британські представники забезпечували собі вигідні умови для інвестицій, мінімізуючи ризики військового втручання. Ця стратегія дозволяла Британії підтримувати стабільність у регіоні й водночас зберігати економічний контроль, що було важливим елементом її загальної глобальної стратегії.

Значна увага британської зовнішньої політики в Південній Америці була зосереджена на відносинах із двома ключовими державами – Бразилією та Аргентиною.

Таким чином, британська зовнішня політика в Південній Америці у другій половині XIX століття була спрямована на забезпечення економічного домінування, стабільності та збереження вигідних дипломатичних відносин. Використовуючи фінансові інвестиції, дипломатію та тактику стримування, Велика Британія зуміла зберегти свій вплив у регіоні в умовах конкуренції з іншими європейськими державами, не вдаючись до військових дій.

ВИСНОВКИ

Сформульовані висновки відповідають поставленим на початку дослідження завданням. Проаналізувавши стан наукової розробки проблеми, автор дійшов наступних результатів:

По-перше, Великобританія є однією з важливих держав світу її геополітичні дії впливають на багато держав. І складно уявити якою вона була в другій половині XIX століття, коли була на піці своєї могутності, коли вона не тільки впливала, але й керувала частиною світу. Вивчення цього аспекту дає нам краще розуміння, і відкриває нові факти з історії цього періоду, а саме наскільки вагомим був вплив Британської імперії, і як цей вплив залишається й донині, політика Англії того періоду має свій відгомін і в наш час.

Задля дослідженні цієї проблеми був застосований комплексний підхід, що охоплював різноманітні методи історичного аналізу. Серед них – аналіз архівних документів, перегляд періодичної преси, аналіз статистичних даних та інші джерельні матеріали. Особлива увага була приділена не лише дослідженню зовнішньої політики, але й соціокультурному та політичному впливу на зовнішню політичні дії. Це дозволило краще зрозуміти внутрішні механізми зовнішньої політичних дій та їх взаємозв'язок з іншими аспектами соціально-політичного життя. Такий підхід сприяв глибокому розумінню проблеми зовнішньої політики Британії даного періоду, її складності та багатогранності, а також виявленню різноманітних факторів.

Історіографічний аналіз літератури та джерел бази з даної теми розкриває важливі аспекти історії, соціо-політики та культуру Британії, встановлює методологічні основи для подальших наукових розвідок у цій області та може служити основою для подальших досліджень.

Вивчення зовнішньої політики Великобританії у другій половині XIX століття виявилось складним та багатогранним завдяки різноманітним підходам і методам дослідження. Історіографія цієї теми розширюється за рахунок робіт відомих вчених, таких як Пол М. Кеннеді, Томас Г. Отте, Бернард Портер, які розглядали різні аспекти зовнішньої політики Великої Британії, включаючи

імперські амбіції, дипломатичні відносини з іншими державами та роль Великої Британії у міжнародних конфліктах.

Загальна картина вказує на те, що зовнішня політика Великобританії у другій половині XIX століття була складною сумішшю реалізму, імперських амбіцій, дипломатичних маневрів та впливових фігур, які визначали її становлення як світової держави.

По друге, зовнішня політика Великобританії в цей період була визначальною для розвитку міжнародних відносин і формування глобального балансу сил. Прагнення до захисту своїх стратегічних інтересів на глобальному рівні вплинуло на британську дипломатію, яка намагалася зберегти статус своєї імперії як великої колоніальної держави та утримати контроль над ключовими торговими шляхами, зокрема до Індії та Китаю. Після Кримської війни та кризи Шлезвіг-Гольштейну, на міжнародній арені виникли нові виклики, які вимагали від Британії перегляду свого зовнішньополітичного курсу. З одного боку, вона намагалася стримувати експансіоністські амбіції російської імперії, а з іншого – була змушена зберігати свою присутність на Далекому Сході та в Африці, де розгорталася боротьба за колоніальні території.

У відносинах з росією найбільшим викликом було так зване Східне питання, що виникло у зв'язку з поступовим ослабленням Османської імперії. Велика Британія традиційно підтримувала цілісність Османської держави, оскільки вбачала в ній буфер проти російської експансії на Балканах і в регіоні Чорного моря. російська імперія, зі свого боку, намагалася посилити свій вплив у цьому регіоні, що становило загрозу для британських стратегічних інтересів, адже контроль над Балканами і протоками Босфор та Дарданелли міг дати росії можливість впливати на шляхи до Індії. Британська дипломатія в цей період знаходилася на роздоріжжі між необхідністю активного втручання для захисту своїх інтересів та ізоляціонізмом, який ставав усе більш популярним у внутрішній політиці. Поступова зміна поколінь у дипломатичній службі також мала важливе значення, оскільки нові дипломати, на відміну від своїх

попередників, повинні були працювати в умовах зростаючої нестабільності в Європі.

По-третє, у політиці щодо Далекого Сходу, зокрема в Китаї, Британія керувалася економічними інтересами, намагаючись зберегти свої торгові позиції після Опіумних війн. Прагнення забезпечити безперешкодний доступ до китайських ринків зіткнулося з жорстким спротивом китайського уряду, який намагався зберегти контроль над своєю внутрішньою економікою та обмежити вплив іноземних держав. Британська політика в цьому регіоні була заснована на примушенні Китаю до підписання нерівноправних договорів, які відкривали китайські порти для британської торгівлі та закріплювали домінування Великобританії в регіоні. Проте, попри військову перевагу, британцям не вдалося повністю реалізувати свої економічні плани через стійкий опір місцевих китайських сил та постійні внутрішні повстання, що підривали стабільність регіону.

По-четверте, в Африці англо-німецьке суперництво в другій половині XIX століття стало важливим аспектом боротьби за колоніальні володіння. Німеччина, яка пізно вступила у змагання за колонії, активно прагнула до розширення своїх територій в Африці, що викликало конфлікти з британськими інтересами. У таких регіонах, як Східна Африка та Західна Африка, обидві країни намагалися встановити контроль над стратегічно важливими територіями та торговими шляхами. Хоча дипломатія грала ключову роль у вирішенні більшості суперечок, конфлікт за контроль над Африкою залишив глибокі наслідки для розвитку міжнародної політики і став одним із каталізаторів Першої світової війни.

Таким чином, зовнішня політика Великобританії в другій половині XIX століття була визначальною для збереження її позицій на світовій арені. Великобританія прагнула захистити свої колонії, стримати вплив інших великих держав, насамперед Росії та Німеччини, і забезпечити безперешкодний доступ до ключових ринків Азії та Африки. Попри зростаючі внутрішні та зовнішні виклики, британська дипломатія змогла зберегти свою гнучкість і

адаптивність, що дозволило країні залишатися однією з найбільш впливових держав світу напередодні нових міжнародних потрясінь на початку ХХ століття.

По-п'яте, в останній третині ХІХ століття зовнішня політика Великобританії зазнала значних змін, що було зумовлено як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Британія продовжувала активно займатися питаннями підтримки своєї глобальної імперії, при цьому намагаючись уникати залучення до тривалих європейських конфліктів. Основними напрямками британської дипломатії залишалися забезпечення домінування на морі, контроль над ключовими торговими шляхами та захист інтересів у колоніях.

Одним із головних викликів для Британії було стримування експансіонізму інших великих держав, зокрема росії та Німеччини. Зростання сили Німеччини після об'єднання в 1871 році створило нові загрози для європейської рівноваги, що змусило Лондон переглянути свою ізоляційну політику і шукати нових союзників, таких як Франція. Політика Британії щодо Східного питання, яка стосувалася збереження Османської імперії як буфера проти росії, також відіграла важливу роль у цьому періоді. Кримська війна стала одним із яскравих прикладів спроби Британії обмежити вплив росії в регіоні, що згодом було закріплено на Паризькому конгресі.

Британська дипломатія у відносинах із Францією на зламі століть зазнала докорінної трансформації. Після десятиліть напруги та конфліктів, зокрема під час Фашодської кризи 1898 року, Лондон і Париж поступово перейшли до співпраці. Підписання Антанти у 1904 році стало кульмінацією процесу зближення між двома країнами, що забезпечило Британії стабільність у Європі та зміцнило її позиції перед зростаючою німецькою загрозою.

По-шосте, окрім європейських справ, Британія продовжувала підтримувати свої позиції на інших континентах. У Північній Америці її політика була спрямована на збереження впливу в Канаді після надання їй статусу домініону у 1867 році, а також на уникнення конфліктів із США, що особливо проявилось під час інциденту з «Trent» і «Алабамською справою». Ці

епізоди стали прикладами дипломатичних зусиль Великобританії, спрямованих на підтримку стабільності в регіоні.

У Південній Америці британська зовнішня політика мала економічний ухил, зосереджуючись на підтримці торгових відносин та інвестицій, зокрема в залізничну інфраструктуру. Британські дипломати активно сприяли збереженню миру і стабільності в регіоні, уникаючи військового втручання та забезпечуючи контроль над ключовими торговими шляхами. Наприклад, під час Тихоокеанської війни Британія відігравала роль арбітра, намагаючись зберегти свої економічні інтереси в країнах, залучених до конфлікту.

Таким чином, зовнішня політика Великобританії в другій половині XIX століття була спрямована на підтримання імперської стабільності, збереження морської переваги та стримування експансіонізму інших великих держав. Політика Лондона в цей період відзначалася гнучкістю та прагненням уникати прямих конфліктів, одночасно забезпечуючи захист своїх інтересів на глобальному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.

Архівні матеріали

1. [Consuls at Shanghai, Medhurst, Parkes, Markham]. 1862. The National Archives. 17. Спр. 377. Арк. 10-20. URL: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4235290>
2. [Fergusson, Sir James; Lowther, J. W.; Curzon, Marquess of Kedleston: correspondence as Parliamentary Under-Secretaries of State for Foreign Affairs.]. 1886. The National Archives. 800. Спр. 28. Арк. 1-30. URL: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4267126>
3. [From Mr Bruce, and Colonel Neale's Commercial Report on China for 1861]. 31 December 1861. The National Archives. 17. Спр. 358. Арк. 1-22. URL: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4235271>
4. Affairs of Burmah. 1885. The National Archives. 17. Спр. 1059. Арк. 5. URL: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4235927>
5. America, Drafts. 1870. The National Archives. 362. Спр. 12. Арк. 1. URL: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C1905967>
6. Foreign Office: Consulate and Legation, Greece (formerly Ottoman Empire): General Correspondence. The National Archives. 286. Спр. 1. Арк. 50-64. URL: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C7600>
7. Cabul Mission. Note on the steps taken by the Viceroy to carry out a friendly mission to Cabul, under instructions received from Her Majesty's Government. May 1876. *British Library: Asian and African Studie*. Political and Secret Department Library: Memoranda: Afghanistan and the North West Frontier of India. Спр. 4. Арк. 7-75. URL: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/1a290ca5-b0dc-456e-aad6-9289b22b4d5a>

Періодика

8. London Evening Standard. - [1850 - 1900].
9. The Daily News. - [1846 - 1930].
10. The Daily Telegraph. - [1855 - 1900].

11. The Manchester Guardian. - [1859 - 1972].
12. The Morning Post. - [1863 - 1914].
13. The Pall Mall Gazette. - [1865 - 1921].
14. The Times. - [1785 - 1890].
15. The Weekly Dispatch. - [1801 - 1905].
16. The Globe (Toronto), «Article on the Negotiations and Compromises in the Confederation» July 20, 1867.
17. Le Canadien - [1806 - 1893].

Література

18. Alan John Percivale Taylor. The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918. Oxford University Press, 1955. 638 P.
19. Alfred Von Tirpitz. My Memoris. New York : Dodd, Mead, & Co., 1919. 438 P.
20. Alice Denny, John Gallagher, Ronald Robinson. Africa and the Victorians: The Official Mind of Imperialism. I.B. Tauris, 2015. 512 P.
21. Andrew D. Lambert. The Crimean War: British Grand Strategy Against Russia, 1853-56. Ashgate Publishing, Ltd, 2011. 380 P.
22. Andrew Lambert. The Tory World View: Sea Power, Strategy and Party Politics, 1815-1914. London, 2016. P. 121–148.
23. Andrew Porter. The Oxford History of the British Empire: The nineteenth century. Oxford University Press, 1999. 774 P.
24. Andrew Rothstein. British Foreign Policy and Its Critics: 1830-1950. Lawrence and Wishart, 1969. 130 p.
25. Angus Hawkins. British Party Politics, 1852–1886. Macmillan, 1998. 335 p.
26. Annie Tindley. Lord Dufferin, Ireland and the British Empire. Routledge, 2021. 248 P.
27. Avan Fata. Revisiting «Splendid Isolation»: Analysing Late-Victorian British Foreign Policy, 1871-1902. the web review of international history. URL: <https://websterreview.lse.ac.uk/articles/39>.

28. Ayesha Jalal. *Self and Sovereignty: Individual and Community in South Asian Islam Since 1850*. Psychology Press, 2000. 630 P.
29. Barry Buzan and George Lawson. *The Global Transformation: The Nineteenth Century and the Making of Modern International Relations*. *International Studies Quarterly*. 2013. Vol. 57, No. 3. P. 620–634.
30. Bayly C. A. *Indian Society and the Making of the British Empire*. Cambridge University Press, 1987. 230 P.
31. Bayly C. A. *Empire and Information: Intelligence Gathering and Social Communication in India, 1780-1870*. Cambridge University Press, 1996. 412 P.
32. Bernard Porter. *Britain, Europe and the World 1850-1986: Delusions of Grandeur*. London: Unwin Hyman, 1987. 180 P.
33. Bernard Porter. Review: *British Foreign Policy in the Nineteenth Century*. *The Historical Journal*. 1980. Vol. 23, No. 1. 193-202 P.
34. David French. *The British Army and the empire, 1856-1956*. *Imperial Defence The old world order 1856-1956*. 2008. P. 91–110.
35. David Rock. *The British in Argentina: Commerce, Settlers and Power, 1800–2000*. Springer, 2018. 424 P.
36. David Wetzel. *The Crimean War: A Diplomatic History*. *East European Monographs*, 1985. 255 P.
37. Eric Hobsbawm. *The Age of Empire 1875-1914*. Abacus (UK), 1989. 440 p.
38. Eric Stokes. *The Peasant Armed: The Indian Revolt of 1857*. Clarendon Press, 1986. 261 P.
39. Ferns Henry Stanley. *Britain and Argentina in the nineteenth century*. Oxford University Press, 1960. 542 P.
40. Geoffrey Jones. *Merchants to Multinationals: British Trading Companies in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Oxford University Press, 2002. 414 P.
41. Howard Jones. *Union in Peril: The Crisis Over British Intervention in the Civil War*. U of Nebraska Press, 1997. 300 P.
42. Humphreys R. A. *British Attitudes towards Latin America in the Nineteenth Century*. *Transactions of the Royal Historical Society*. 1966. Vol. 16. 75-94 P.

43. Immanuel Chung-Yueh Hsü. *The Rise of Modern China*. Oxford University Press, 2000. 1052 P.
44. James Onley. *2009 Britain and the Gulf Shaikhdoms, 1820–1971: The Politics of Protection*. Center for International and Regional Studies, Georgetown University School of Foreign Service in Qatar, 2009. 54 p.
45. James Southern. *A Class of its Own? Social Class and the Foreign Office, 1782-2020*. Foreign & Commonwealth Office, 2021. 58 p.
46. James Stone. *Bismarck and the Great Game: Germany and Anglo-Russian Rivalry in Central Asia, 1871-1890*. *Central European History*. 2015. Vol. 48, No. 2. P. 151–175.
47. James M. McPherson. *Battle Cry of Freedom: The Civil War Era*. Oxford University Press, 2003. 952 P.
48. Jamie Gaskarth. *Strategizing Britain's role in the world*. *International Affairs*. 2014. Vol. 90, No. 3. 559-581 P.
49. John Charmley. *Splendid Isolation?: Britain, the Balance of Power and the Origins of the First World War*. Hodder & Stoughton, 1999. 518 p.
50. John Darwin. *Imperialism and the Victorians: The Dynamics of Territorial Expansion*. *The English Historical Review*. 1997. Vol. 112, No. 447. P. 614–642.
51. John Kent. *The Foreign Office and defence of the empire. Imperial Defence The old world order*. 2008. P. 50-70.
52. John Darwin. *The Empire Project: The Rise and Fall of the British World System, 1830-1970*. Cambridge University Press, 2009. 800 P.
53. John Gallagher. *Imperialism: The Robinson and Gallagher Controversy*. *New Viewpoints*, 1976. 252 P.
54. John Major. *Prize Possession: The United States Government and the Panama Canal 1903-1979*. Cambridge University Press, 2003. 456 P.
55. Jonathan D. Spence. *The Search for Modern China*. Norton, 1990. 876 P.
56. Karl E. Meyer Shareen Blair Brysac. *Tournament of Shadows: The Great Game and the Race for Empire in Central Asia*. Basic Books, 2009. 704 P.

57. Keith Neilson Otte T.G. *The Permanent Under-Secretary for Foreign Affairs, 1854-1946*. Routledge, 2008. 380 P.
58. Keith Neilson. *Britain and the Last Tsar: British Policy and Russia, 1894-1917*. Clarendon Press, 1995. 408 P.
59. Laxman D. Satya. *British Imperial Railways in Nineteenth Century South Asia*. *Economic and Political Weekly*. 2008. Vol. 43, No. 47. 69-77 P.
60. Leslie Bethell. *Brazil: Empire and Republic, 1822-1930*. Cambridge University Press, 1989. 353 P.
61. Leslie Bethell. *The Abolition of the Brazilian Slave Trade: Britain, Brazil and the Slave Trade Question, 1807-1869*. Cambridge University Press, 1970. 452 P.
62. Leslie Bethell. *The Cambridge History of Latin America*. Cambridge University Press, 1984. 696 P.
63. Lowell S. Gustafson. *The Sovereignty Dispute Over the Falkland (Malvinas) Islands*. Oxford University Press, 1988. 268 P.
64. Martin Ewans. *Afghanistan: A Short History of Its People and Politics*. HarperCollins, 2002. 368 P.
65. Martin Lyons. *The Press and Political Culture in Modern France*. *Historical Journal*. 1983. Vol. 26, No. 2. 321–338 P.
66. Mosse W. E. *The Rise and Fall of the Crimean System 1855-71: The Story of a Peace Settlement*. London : Macmillan, 1963. 213 P.
67. Muriel Evelyn Chamberlain. *Pax Britannica?: British Foreign Policy, 1789-1914*. Longman, 1988. 224 P.
68. Otte T. G. «Avenge England's Dishonour»: By-Elections, Parliament and the Politics of Foreign Policy in 1898. *The English Historical Review*. 2006. Vol. 121, No. 491. 385-428 P.
69. Otte T. G. Great Britain, Germany, and the Far-Eastern Crisis of 1897-8. *The English Historical Review*. 1995. Vol. 110, No. 439. 1157-1179 P.
70. Otte T.G. *The China Question: Great Power Rivalry and British Isolation, 1894-1905*. Oxford University Press, 2007. 357 P.

71. Otte T.G. The Foreign Office and defence of empire, 1856-1914. *Imperial Defence The old world order 1856-1956*. 2008. 9-29 P.
72. Otte T.G. The Foreign Office Mind The Making of British Foreign Policy, 1865-1914. Cambridge University Press, 2011. 469 P.
73. Owain Wright. British Foreign Policy and the Italian Occupation of Rome, 1870. *The International History Review*. 2012. Vol. 34, No. 1. 161-176 P.
74. Paul Hayes. The Nineteenth Century, 1814-80 (Modern British Foreign Policy). St. Martin's Press, 1975. 334 P.
75. Paul Kennedy. The Rise and Fall of the Great Powers. HarperCollins UK, 2017. 928 P.
76. Paul M. Kennedy. The Realities Behind Diplomacy: Background Influences on British External Policy 1865-1980. Routledge, 1981. 416 P.
77. Paul M. Kennedy. The Rise and Fall of British Naval Mastery. PENGUIN UK, 1976. 464 P.
78. Paul M. Kennedy. The Rise of the Anglo-German Antagonism, 1860-1914. Allen & Unwin, 1980. 604 P.
79. Paul W. Schroeder. Austria, Great Britain, and the Crimean War: The Destruction of the European Concert. Cornell University Press, 1972. 544 P.
80. Paul W. Schroeder. The 19th-century international system: Changes in the Structure. Cambridge University Press. 1986. Vol. 39, No. 1. 1-26 P.
81. Peter Hopkirk. The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia. Kodansha USA, 1994. 596 P.
82. Peter Hopkirk. The Great Game: On Secret Service in High Asia. Oxford University Press, 2001. 562 P.
83. Platt D. C. M. Finance, Trade, and Politics in British Foreign Policy 1815-1914. Clarendon Press, 1968. 454 P.
84. Raymond Dacey and Kevin P. Murrin. Nineteenth Century Britain as a Subtle Commercial Hegemon. *Synthese*. 1997. Vol. 113, No. 2. 205-216 P.

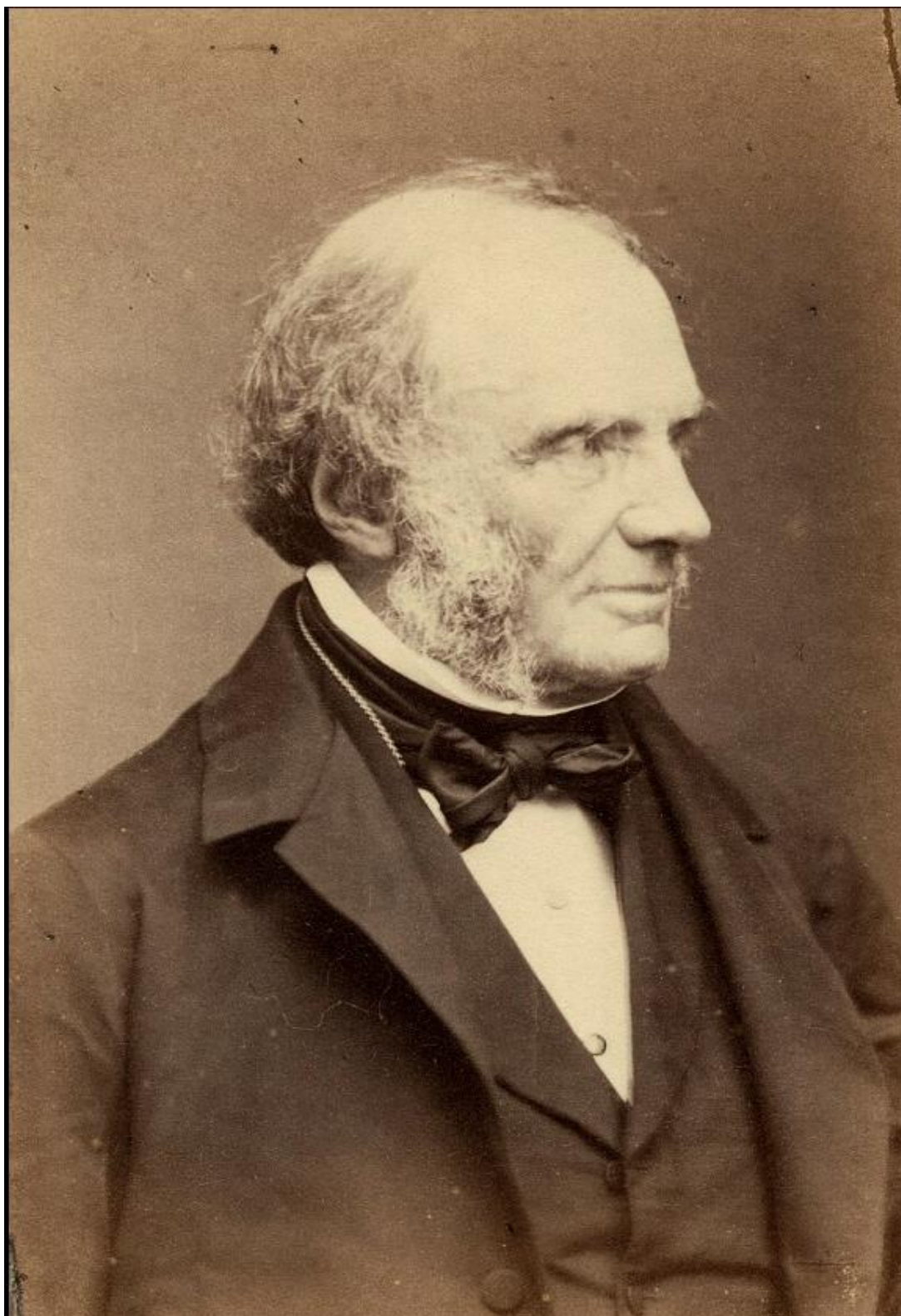
85. Reşat Kasaba. Treaties and Friendships: British Imperialism, the Ottoman Empire, and China in the Nineteenth Century. *Journal of World History*. 1993. Vol. 4, No. 2. 215–241 P.
86. Richard Millman. Britain and the Eastern question, 1875-1878. Oxford University Press, 1979. 613 P.
87. Richard Millman. British Foreign Policy and the Coming of the Franco-Prussian War. Oxford University Press London, 1965. 250 P.
88. Robert A. Bickers. The Scramble for China: Foreign Devils in the Qing Empire, 1832-1914. Allen Lane, 2011. 495 P.
89. Robert Conrad. The Destruction of Brazilian Slavery 1850 - 1888. 2nd ed. Univ of California Press, 2022. 376 P.
90. Röhl, John. Anglo-German Relations and the Great War. London: Methuen & Co., 1969. 352 P.
91. Ronald Hyam. Britain's Imperial Century, 1815–1914: A Study of Empire and Expansion. Springer, 2016. 349 P.
92. Rory Miller. Britain and Latin America in the Nineteenth and Twentieth Centuries. Longman, 1993. 327 P.
93. Sandiford K.A.P. Great Britain and the Schleswig- Holstein Question, 1848-1864. *The Journal of Modern History*. 1975. Vol. 39, No. 2. 160-164 P.
94. Sneh Mahajan. British Foreign Policy 1874-1914: The Role of India. Routledge, 2003. 288 P.
95. Steele E. David. Lord Salisbury A Political Biography. Routledge, 2001. 472 P.
96. Steele E. David. Palmerston and Liberalism, 1855–1865. Cambridge University Press, 1991. 467 P.
97. Stephen Badsey. The Franco-Prussian War: 1870–71. Bloomsbury USA, 2022. 144 P.
98. Sybil Eyre Crowe. The Berlin West African Conference, 1884-1885. Negro Universities Press, 1970. 249 P.

99. Thomas Pakenham. *The Scramble for Africa, 1876-1912*. Random House, 1991. 738 P.
100. Thomas Pakenham. *The Scramble for Africa, 1876-1912*. Random House, 1991. 738 P.
101. Thomas R. Metcalf. *The Aftermath of Revolt: India, 1857-1870*. Princeton University Press, 1964. 352 P.
102. Thomas Wodehouse Legh Newton. *Lord Lyons: A Record of British Diplomacy*. Longmans, Green, and Company, 1913. 322 P.
103. Tirthankar Roy. *India in the World Economy: From Antiquity to the Present*. Cambridge University Press, 2012. 288 P.
104. Tirthankar Roy. *The Economic History of India 1857-1947*. OUP India, 2006. 402 P.
105. William Dalrymple. *Return of a King: The Battle for Afghanistan, 1839-1842*. Knopf Doubleday Publishing Group, 2013. 560 P.
106. William F. Sater. *Chile and the War of the Pacific*. University of Nebraska Press, 1986. 343 P.
107. William Travis Hanes, Frank Sanello. *The Opium Wars: The Addiction of One Empire and the Corruption of Another*. Sourcebooks, 2004. 352 P.
108. William Wallace. *Foreign Policy and National Identity in the United Kingdom*. *International Affairs*. 1991. Vol. 67, No. 1. 65-80 P.
109. Winfried Baumgart. *The Crimean War: 1853-1856*. Bloomsbury Publishing, 2020. 312 P.
110. Zara S. Steiner Keith Neilson. *Britain and the Origins of the First World War*. Bloomsbury Publishing, 2017. 341 P.
111. Долід В.В. Британські колоніальні володіння на півдні Африки (сер. 90-х років XIX ст.). *Вісник Київського міжнародного університету*. 2009. Вип.8. С. 1–6.
112. Сокирська В. В. Трансформаційні процеси в Британській імперії другої половини XIX – першої половини XX ст. С. 302–335.

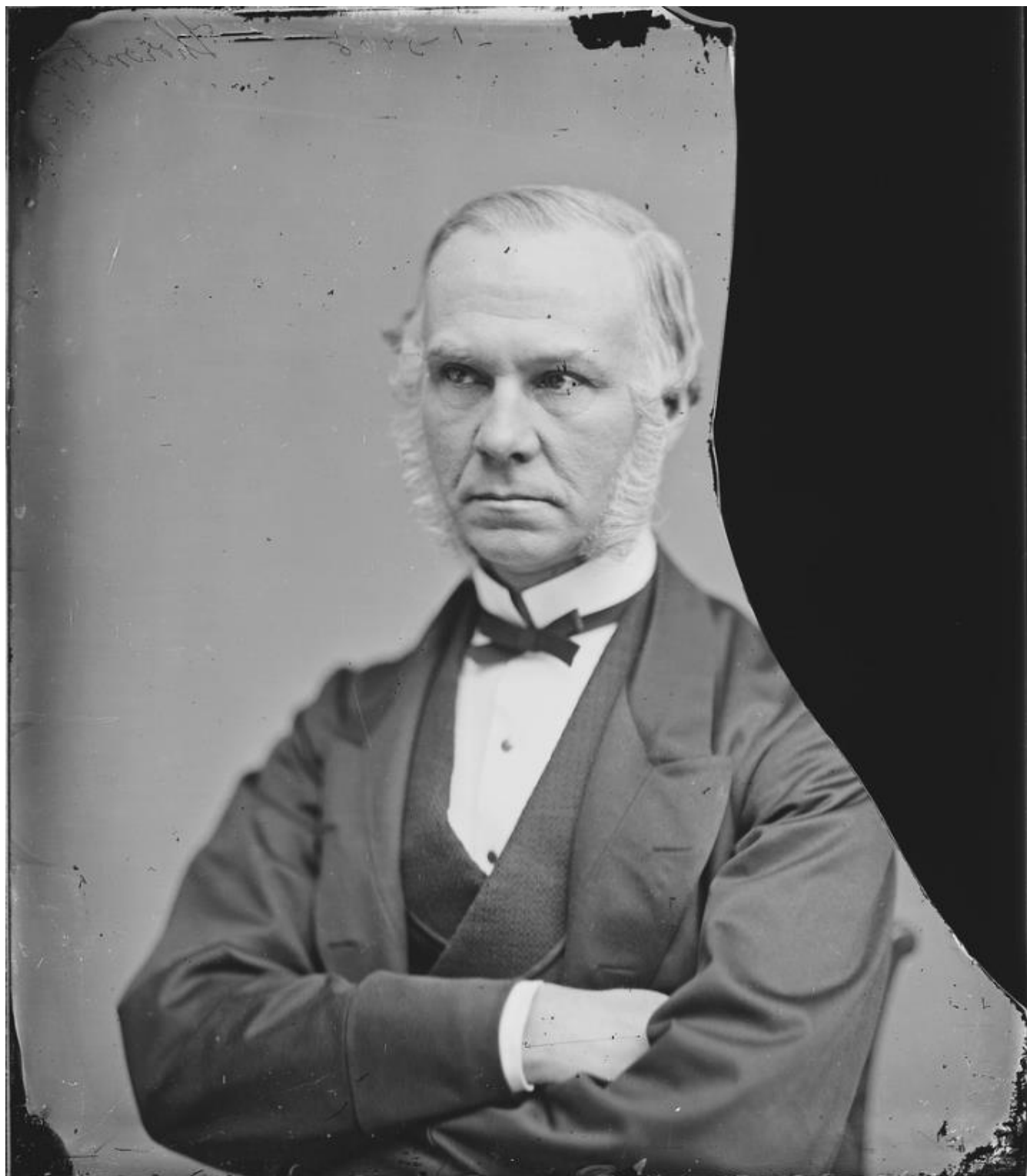
ДОДАТКИ**Додаток А****Фотопортрет Генрі Джон Темпл Пальмерстон**

Складено за: Герберт Уоткінс (фотограф). URL:

<https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw09118/Henry-John-Temple-3rd-Viscount-Palmerston?>

Фотопортрет Джона Рассела, 1-й граф Рассел

Складено за: Джон Джабез Едвін Мейол (фотограф). URL:
[https://en.wikipedia.org/wiki/John_Russell,_1st_Earl_Russell#/media/File:John-Russell-1st-Earl-Russell_\(cropped\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/John_Russell,_1st_Earl_Russell#/media/File:John-Russell-1st-Earl-Russell_(cropped).jpg)

Фотопортрет Едварда Торнтона, 2-й граф Касільяса

Складено за: Метью Брейді (фотограф). URL:

https://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Thornton,_2nd_Count_of_Casilhas#/media/File:Sir_Edward_C._Thornton_-_NARA_-_528104.tif

Фотопортрет Бенджаміна Дізраелі

Складено за: Корнеліус Джабез Хьюз (фотограф). URL:

https://en.wikipedia.org/wiki/Benjamin_Disraeli#/media/File:Benjamin_Disraeli_by_Cornelius_Jabez_Hughes,_1878.jpg

Фотопортрет Джозефа Чемберлена

Складено за: Фотостудія Elliott & Fry. URL:

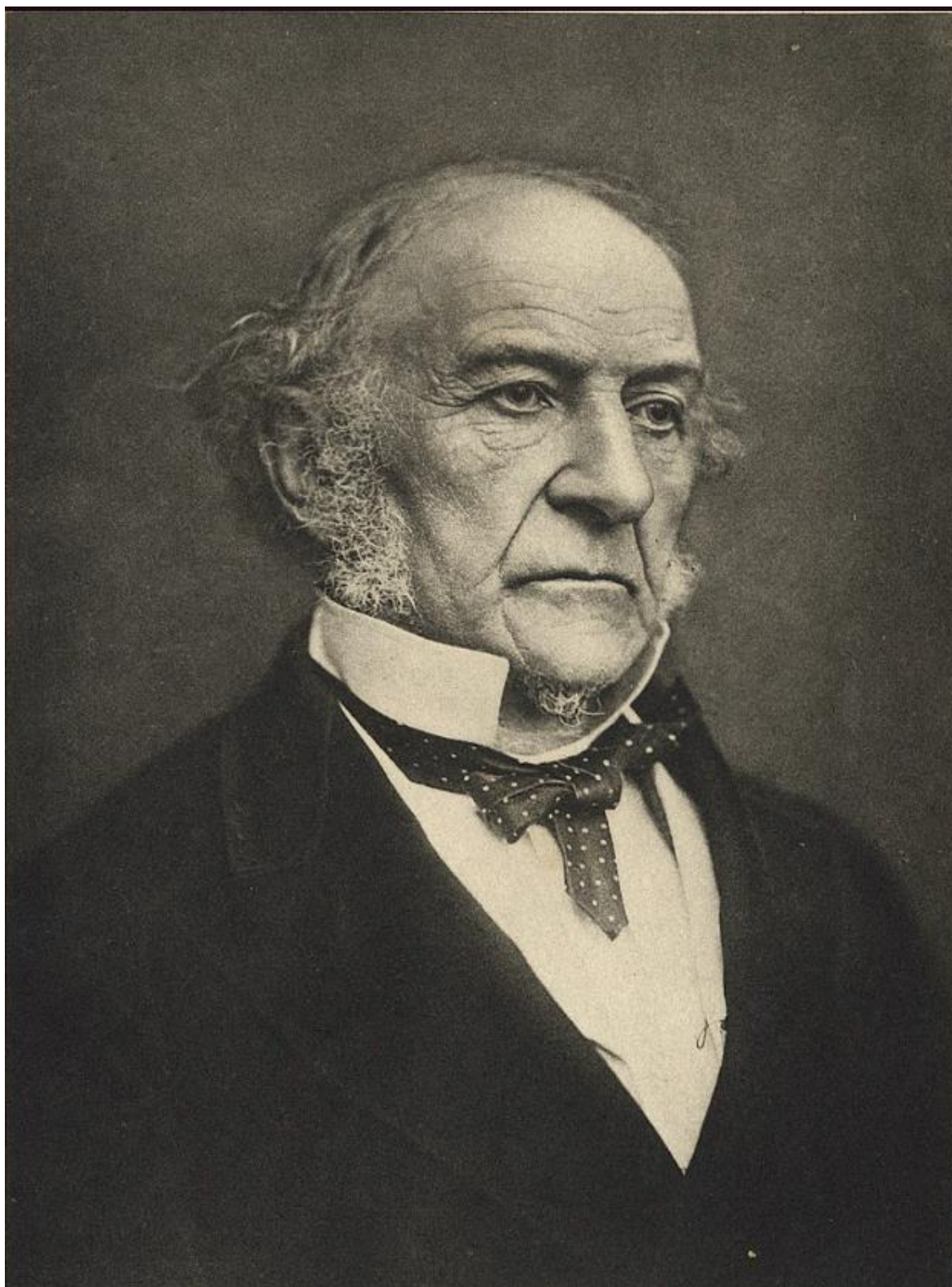
https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Chamberlain#/media/File:Joseph_Chamberlain_MP.png

Додаток Е

Фотопортрет Роберта Гаскойн-Сесіла, 3-й маркіз Солсбері

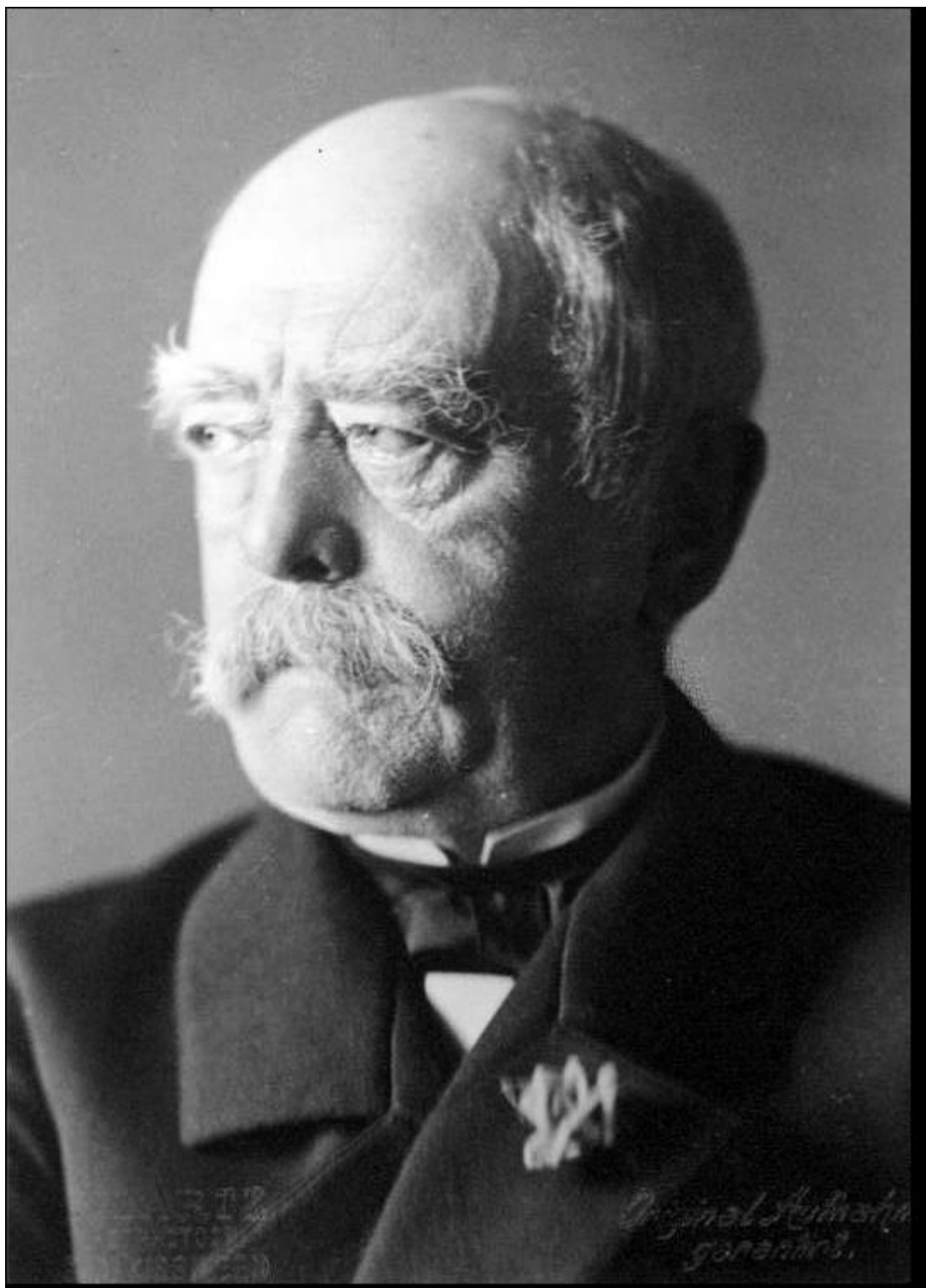

Складено за: Фотостудія Elliott & Fry. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Gascoyne-Cecil,_3rd_Marquess_of_Salisbury#/media/File:Robert-Gascoyne-Cecil-3rd-Marquess-of-Salisbury_\(cropped\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Gascoyne-Cecil,_3rd_Marquess_of_Salisbury#/media/File:Robert-Gascoyne-Cecil-3rd-Marquess-of-Salisbury_(cropped).jpg)

Фотопортрет Вільяма Еварта Гладстона

Складено за: Семюел Олександр Вокер (фотограф). URL:

[https://en.wikipedia.org/wiki/William_Ewart_Gladstone#/media/File:William_Ewart_Gladstone,_1892_\(cropped\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/William_Ewart_Gladstone#/media/File:William_Ewart_Gladstone,_1892_(cropped).jpg)

Фотопортрет Отто фон Бісмарк

Складено за: Жак Піларц (фотограф). URL:

[https://en.wikipedia.org/wiki/Otto_von_Bismarck#/media/File:Bundesarchiv_Bild_146-2005-0057,_Otto_von_Bismarck_\(cropped\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Otto_von_Bismarck#/media/File:Bundesarchiv_Bild_146-2005-0057,_Otto_von_Bismarck_(cropped).jpg)